

Brottsoffermyndigheten

Brottsoffer i fokus 2025

De vinnande bidragen i Brottsoffermyndighetens
uppsatstävling

Förord

Brottsoffermyndigheten har som övergripande mål att främja brottsoffers rättigheter och uppmärksamma deras behov och intressen. Myndighetens huvuduppgifter är att besluta i ärenden om brottsskadeersättning och administrera Brottsofferfonden. Brottsoffermyndigheten fungerar även som ett kunskapscentrum i brottsofferfrågor och återkräver utbetald brottsskadeersättning av kända gärningspersoner.

Brottsofferfonden stödjer olika projekt och verksamheter som utvecklar och synliggör brottsofferarbetet i Sverige. Medel fördelas till brottsofferinriktade verksamheter i ideell, privat och offentlig regi samt till viktimologisk forskning.

För att väcka intresse för brottsofferfrågor hos studenter på universitets- och högskolenivå, har Rådet för Brottsofferfonden sedan 1997 utlyst en uppsatstävling kallad Brottsoffer i fokus. Sammanlagt har nästan 850 uppsatser skickats in sedan tävlingens första omgång. De har belyst brottsoffer inom ett flertal olika ämnen såsom juridik, psykologi, socialt arbete, kriminologi, statsvetenskap, folkhälsovetenskap och sociologi. Tävlingen har bidragit till att många studenter för med sig ett brottsofferperspektiv i sina kommande yrkesliv. Ett flertal av deltagarna har dessutom gått vidare med forskning inom det viktimologiska området. Förhoppningen är att tävlingen bidrar till en fortsatt gynnsam utveckling av brottsofferarbetet samt en ökad och fördjupad kunskap inom området.

Den nittonde omgången av tävlingen avslutades i juni 2025. Intresset för tävlingen har varit fortsatt stort och drygt 40 olika uppsatser har deltagit. I denna antologi publiceras de uppsatser som tilldelats första, andra och tredje pris. Vi hoppas att de ska inbjuda till läsning och väcka intresse för de frågor som de behandlar.

Umeå mars 2026

Anders Alenskär
Generaldirektör

Innehåll

Barnfridsbrott. En analys av 4 kap. 3 § brottsbalkens konstruktion och tillämpning i relation till straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående

Angelina Lundh

Juridiska institutionen, Göteborgs universitet..... 4

Våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn eller en straffri handling? En kritisk granskning av lagstiftarens och rättstillämparens gränsdragningar

Linda Khalid

Institutionen för beteende-, social- och rättsvetenskap,
Örebro universitet.....72

”Det är mycket tydligare att titta på någon och se ett blåmärke”. En fokusgruppsstudie om ungas attityder till partnervåld

Alva Nyrén och Thea Bengtsson

Sociologiska institutionen, Lunds universitet..... 141

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Barnfridsbrott

En analys av 4 kap. 3 § brottsbalkens konstruktion och tillämpning i
relation till straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan
närstående

Juridiska institutionen
HRO800 Examensarbete, 30 HP
Juristprogrammet, HT 2024

Författare: Angelina Lundh
Handledare: Anna Kaldal
Examinator: Kristina Hultegård

Förkortningar

Barnkonventionen	Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter
BrB	Brottsbalk (1962:700)
BRIS	Barnens rätt i samhället
Dir.	Kommittédirektiv
FB	Föräldrabalk (1949:381)
FUK	Förundersökningskungörelsen (1947:948)
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
SFS	Statens författningssamling
SOL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar

Innehållsförteckning

<i>Förkortningar</i>	2
1 Inledning	5
1.1 Bakgrund.....	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Avgränsningar.....	6
1.4 Metod och material	7
1.4.1 Rättsdogmatisk metod	7
1.4.2 Empirisk studie	8
1.4.3 Fri argumentation	9
1.5 Etiska överväganden	10
1.6 Begrepp.....	10
1.7 Disposition	10
2 Barnfridsbrottets utformning	12
2.1 Inledning	12
2.2 Konstruktionen av barnfridsbrottet.....	13
2.2.1 Allmänt	13
2.2.2 Särskilt angivet grundbrott	14
2.2.3 Närståenderekvisitet.....	15
2.2.4 Bevittnanderekvisitet	17
2.2.5 Uppsåtligt brott	18
2.3 Gradindelning och straffvärde.....	19
2.4 Åtalsregler, brottskonkurrens och preskription	20
2.5 Sammanfattande kommentar	21
3 Från vittne till målsägande	22
3.1 Inledande kommentar	22
3.2 Rättsläget för bevittnandefallen före barnfridsbrottet.....	22
3.2.1 Den särskilda straffskärpningsgrunden	22
3.2.2 Brottskadeersättning för barn som bevittnar våld	23
3.2.3 Alternativa brottsrubriceringar	25
3.3 Barn som bevittnar brott mellan närstående ses som målsägande.....	26
3.3.1 Rätt till skadestånd och brottskadeersättning	26
3.3.2 Rätt till en särskild företrädare.....	27
3.3.3 Barnet kan höras utan hinder från vårdnadshavare.....	28
3.3.4 Barnfridsbrottet i relation till den särskilda straffskärpningsgrunden.....	29
3.4 Sammanfattande kommentar	30
4 Rättsfallsstudie	31
4.1 Beskrivning av det empiriska materialet.....	31
4.2 Straffansvar för barnfridsbrott.....	32
4.2.1 Inledning	32
4.2.2 När åtal ogillas	33
4.2.3 När straffansvar föreligger	35
4.2.4 Det förekommer felaktigheter hänförliga till antalet barnfridsbrott	37

4.2.5 Ibland saknas åtal för barnfridsbrott	40
4.2.6 Den tilltalades uppsåt diskuteras sällan	41
4.2.7 Sammanfattande kommentar	43
4.3 Gradindelning av barnfridsbrott	44
4.3.1 Allmänt	44
4.3.2 Barnets upplevelse påverkar inte frågan om gradindelning	44
4.3.3 Sammanfattande kommentar	47
4.4 Straffvärde för barnfridsbrott	48
4.4.1 Allmänt	48
4.4.2 Barnfridsbrottets straffvärde framgår sällan	48
4.4.3 Barnperspektiv vid straffvärdesbedömningen är ovanligt	51
4.4.4 Sammanfattande kommentar	52
5 Det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar brott mellan närstående.....	54
5.1 Inledning	54
5.2 Bevittnande barn såsom utsatt och skyddsvärd grupp	54
5.3 Betydelsen av barnets målsägandestatus	59
5.4 Sammanfattande kommentar	62
6 Avslutande kommentar	64
Källförteckning	67

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Sedan barnfridsbrottet infördes den 1 juli 2021 är det straffbart att utsätta barn för att bevittna vissa brottsliga gärningar i nära relationer, se 4 kap. 3 § brottsbalk (1962:700) (BrB).¹ För att en gärning ska bedömas som barnfridsbrott måste två centrala villkor vara uppfyllda: dels att ett grundbrott – exempelvis misshandel eller olaga hot – har begåtts, dels att ett barn har bevittnat denna gärning när den begicks. Därtill krävs att barnet är närstående till både förövaren och brottsoffret samt att gärningspersonen har haft uppsåt till att barnet bevittnat grundbrottet. Det är inom ramen för denna komplexa konstruktion som lagens syfte – *att stärka barnets straffrättsliga skydd* – ska realiseras.

Införandet av det nya bevittnandebrottet väcker frågan om vilka rättsliga konsekvenser kriminaliseringen har haft för barn som bevittnar brott mellan närstående. Barnfridsbrottets konstruktion är nämligen ett resultat av många lagtekniska överväganden som fattats med beaktande av bland annat principer om rättssäkerhet och effektivitet.² Flera av de krav som gällde tidigare för rätt till särskild brottsskadeersättning för barn som bevittnar brott mellan närstående, såsom närståendekravet samt vilka brott som anses brottsliga att begå inför ett barn, har omdefinierats i samband med lagstiftningsprocessen.³ Hur barnfridsbrottets konstruktion påverkat det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar brott mellan närstående är därför av stor betydelse för att förstå de rättsliga effekterna av lagändringen.

Samtidigt som det inte finns vägledande prejudikat har antalet anmälda barnfridsbrott varit betydligt högre än förväntat.⁴ Det avgörs således många mål som rör barnfridsbrott, men det är ännu oklart hur rättstillämpningen faktiskt ser ut i praktiken. En potentiell utmaning rör domstolars straffrättsliga bedömningar av straffansvar, gradindelning och straffvärde. Eftersom bestämmelsen om barnfridsbrott är straffrättsligt normativt formulerad i sin konstruktion torde barnets bevittnande av särskilt angivna brottsliga gärningar utgöra en central aspekt vid domstolens bedömning. Med andra ord – vad barnet säger att det har sett och hört borde vara avgörande för såväl ansvarsfrågan som bedömningen av brottets svårhetsgrad och straffvärde.

¹ Prop. 2020/21:170 s. 1.

² A.prop. s. 17 ff.

³ Prop. 2005/06:166 s. 23 ff jfr. prop. 2020/21:170 s. 20 ff.

⁴ Sveriges Radio rapporterade i november 2023 att cirka 30 000 barnfridsbrott hade anmälts under de tre första åren efter lagens införande, vilket motsvarar en årlig anmälningsfrekvens på omkring 10 000 brott. Se <https://www.sverigesradio.se/artikel/30-000-anmalningar-om-barnfridsbrott-pa-tre-ar/> (hämtad den 23 februari 2025).

Det är dock oklart i vilken utsträckning barnets bevitnande och upplevelse beaktas som en egen faktor vid bedömningen av straffansvar, gradindelning och straffvärde för barnfridsbrott.

När ett barn utsätts för att bevittna en brottslig gärning mellan närstående betraktas detta som lika klandervärt som om barnet vore direkt utsatt för brott. Genom barnfridsbrottet erkänns de bevitnande barnen som en särskilt utsatt och skyddsvärd grupp och genom kriminaliseringen har de erhållit status som målsägande. Frågan är i vilken utsträckning skyddet har stärkts i praktiken för dessa barn och hur lagstiftningens intentioner återspeglas i rättstillämpningen av barnfridsbrott.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att analysera hur barnfridsbrottets konstruktion och tillämpning påverkar den rättsliga situationen för barn som bevittnar brott mellan närstående och dessa barns straffrättsliga skydd. För att besvara syftet utgår uppsatsen från följande frågeställningar:

1. Hur är barnfridsbrottet konstruerat och vilka var skälen bakom kriminaliseringen?
2. Vilka rättsliga förändringar har kriminaliseringen medfört för barn som bevittnar brott mellan närstående?
3. Hur bedömer domstolar straffansvar, gradindelning och straffvärde vid barnfridsbrott?

1.3 Avgränsningar

För att tydliggöra uppsatsens syfte och göra omfattningen av det studerade materialet hanterbart har vissa avgränsningar gjorts. Påföljdsval eller skadeståndets storlek kommer inte att behandlas. Barnfridsbrottets relation till grov fridskränkning och frågor om brottskonkurrens kommer endast presenteras mycket kortfattat. Detsamma gäller skyndsamhetskravet i 2 a § förundersökningskungörelsen (1947:948) (FUK). Vidare fokuserar uppsatsen enbart på svensk rätt.

Brottskatalogen i 4 kap. 3 § BrB har utformats med utgångspunkt i straffbestämmelsen om grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.⁵ Mål där barnfridsbrott förekommer i kombination med grov kvinnofridskränkning utgör således ett typexempel på det straffbara området som rör barns bevitnande av brott i nära relationer. Den empiriska studien har därför

⁵ Prop. 2020/21:170 s. 26.

avgränsats till att omfatta mål som rör barnfridsbrott där grundbrottet ingår som en del i ett åtal om grov kvinnofridskränkning.

1.4 Metod och material

Uppsatsen undersöker utformningen av 4 kap. 3 § BrB i relation till rättsläget för barn som bevittnar brott mellan närstående före respektive efter införandet av barnfridsbrottet. Den analyserar också domstolars tillämpning av barnfridsbrottet i mål där det åtalade grundbrottet är en del av ett åtal om grov kvinnofridskränkning, fall som ofta präglas av upprepat våld i nära relationer och där barnet inte sällan utsätts för att bevittna flera brottsliga gärningar. I förhållande till de delarna används en rättsdogmatisk metod och en rättsfallsstudie har genomförts. Dessa metoder redogörs för nedan. I varje kapitel återfinns en sammanfattande kommentar som lyfter fram de mest centrala aspekterna och kopplar dessa till varandra för att skapa en helhetsbild. I kapitel fem diskuteras rättsfallsstudiens resultat i ljuset av barnfridsbrottets utformning och de bakomliggande skälen till kriminaliseringen för att bedöma hur väl syftet att ge barn som bevittnat vissa brott mellan närstående ett förstärkt straffrättsligt skydd uppfylls.

1.4.1 Rättsdogmatisk metod

I förhållande till uppsatsens två första frågeställningar utgår jag ifrån den rättsdogmatiska metoden. Metoden kan förenklat sägas innebära att en rättslig fråga besvaras genom en undersökning och analys av rättskällorna.⁶ Rättskällorna består av de allmänt accepterade rättskällorna såsom lag, förarbeten, rättspraxis och doktrin i inbördes fallande ordning.⁷

I syfte att beskriva gällande rätt för barn som bevittnar våld mellan närstående före respektive efter införandet av barnfridsbrottet redovisas den för uppsatsen relevanta lagstiftningen. Eftersom barnfridsbrottet syftar till att stärka det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar brott mellan närstående får förarbetena och de överväganden som gjorts i samband med lagstiftningsprocessen en särskild betydelse vid beskrivningen av barnfridsbrottet samt analysen av hur brottskonstruktionen och dess tillämpning påverkar barns möjlighet till straffrättsligt skydd.

⁶ Jfr. Kleineman, J., *Rättsdogmatisk metod* i Nääv, M. & Zamboni, M., *Juridisk metodlära*, (2018), s. 21.

⁷ Sandgren, C., *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare* (2021), s. 47.

Det finns i skrivande stund inga avgöranden från Högsta domstolen (HD) som avser tillämpningen av barnfridsbrott.⁸ Det finns emellertid två publicerade hovrättsavgöranden vilka får anses vägledande till dess att högsta instans uttalar sig i dessa frågor. Jag redogör därför för innebörden av dessa rättsfall samt för ytterligare rättsfall som är relevanta för uppsatsen.

Doktrin har använts för att klargöra straffrättsliga begrepp och principer samt för att belysa forskningsrön om barns upplevelser av att bevittna våld och övergrepp, liksom deras förmåga att minnas och återge sina erfarenheter.

1.4.2 Empirisk studie

I uppsatsen görs en kvalitativ fallstudie där 23 underrättsdomar studeras och analyseras för att undersöka hur lagstiftningen tillämpas i praktiken. Rättsfallstudien besvarar uppsatsens tredje frågeställning som är hur bedömningen om straffansvar, gradindelning och straffvärde görs avseende barnfridsbrott. Materialet utgår från tingsrättsdomar, men de 19 mål som prövats i högre instans åtföljs i överrätt. Det studerade materialet är omfattande och målen avser nästan uteslutande många åtalpunkter för brott mot både mamman och barnen. Materialet har kodats utefter domstolens bedömningar av straffansvar för barnfridsbrott samt hur barnfridsbrottet gradindelats och värderats i straffmätningen. Vidare har även barnets berättelse, i den mån en sådan framgår av domskälen, och hur domstolen har beaktat och värderat denna kodats särskilt.

Genom min handledare, professor Anna Kaldal, har jag fått möjligheten att ta del av ett pågående forskningsprojekt vid psykologiska institutionen, Göteborgs Universitet. Projektet, som heter *Barnfridsbrottet: Barns röster och den rättsliga hanteringen av ärenden där barn bevittnat brott mellan närstående*, finansieras av Brottsoffermyndigheten och leds av universitetslektor Mikaela Magnusson. Inom ramen för projektet skrivs även en studentuppsats som, ur ett psykologiskt perspektiv, granskar domstolars bedömning av våldsutsatta kvinnors målsägandeutsagor i mål om upprepat och systematiskt våld (grov kvinnofridskränkning).⁹ Den uppsatsen handleds av lektor Mikaela Magnusson och professor Pär-Anders Granhag. Min studie genomförs parallellt med denna uppsats och utgår ifrån samma empiriska material, vilket består av ett urval från ovan nämnda forskningsprojekt. Det ursprungliga materialet omfattar cirka 400 domar från perioden 2021–2024 där minst en åtalpunkt avser barnfridsbrott. Från detta material har jag fått tillgång till ett urval som motsvarar den avgränsning som redogörs

⁸ 16 februari 2025.

⁹ Fjällund U. & Carlström M., *Domstolars resonemang kring psykologiska faktorer och kvinnors psykiska hälsa efter upprepat våldsutsatthet* (2024).

för ovan i avsnitt 1.3 Avgränsningar. Enligt min uppfattning finns det ett vetenskapligt värde i att en juridisk respektive psykologisk uppsats studerar och analyserar samma rättsfallsunderlag; dels i ljuset av att uppsatserna skrivs inom ramen för olika discipliner, dels med hänsyn till att uppsatserna undersöker olika aspekter av materialet.

Den kvalitativa rättsfallsstudien syftar till att visa hur tillämpningen av barnfridsbrottet i domstolar kommer till uttryck i praktiken. Med hänvisning till det begränsade antalet domar som studeras är det inte möjligt att, utifrån studiens resultat, dra några generella slutsatser – varken om hur barnfridsbrottet *ska* tillämpas på ett generellt plan eller hur barnfridsbrottet *bör* tillämpas. Ambitionen är snarare att ge en ögonblicksbild av hur svenska domstolar tillämpar barnfridsbrottet i praktiken.

1.4.3 Fri argumentation

I uppsatsens femte kapitel analyseras resultaten från rättsfallsstudien utifrån barnfridsbrottets utformning och de skäl som legat till grund för dess kriminalisering med syftet att bedöma i vilken utsträckning lagen stärker det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnat brott mellan närstående. Olika typer av juridisk argumentation ryms inom den rättsdogmatiska metoden. Juridisk argumentation kan enligt Kleineman delas upp i bunden och fri argumentation. Bunden argumentation utmärks av ett strikt iakttagande av rättskälleläran och dess förutsättningar, medan fri argumentation är bredare och kan utgå ifrån till exempel skälighetsinriktade rättviseargument. Det är den aktuella rättsregelns karaktär som avgör vilken sorts argumentation som är lämplig. Att exempelvis väga olika värderingar mot varandra, såsom rättspolitiska och andra, är viktigt för att framgångsrikt tillägna sig rättsdogmatiken.¹⁰

Barnfridsbrottet stiftades som en del i stärkandet av barns rättigheter enligt Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen).¹¹ Trots vissa tidigare straffrättsliga åtgärder, såsom straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 8 p. BrB och specialregeln i 9 § brottsskadelagen (2014:322)¹², kritiserades Sverige av FN:s barnrättskommitté för att barn som bevittnar brott mellan närstående inte hade ställning som målsägande och att de därför saknade rätt till juridiskt biträde, hade svårt att få skadestånd samt inte kunde höras utan samtycke från vårdnadshavarna.¹³ Det fanns således en yttre påtryckning och ett förändrat synsätt när det gäller barn som bevittnar våld. Vidare framgår av propositionen att

¹⁰ Kleineman a.a. s. 28.

¹¹ Prop. 2020/21:170 s. 10 f.

¹² Dessa regler beskrivs mer utförligt i avsnitt 3.2 Rättsläget för bevittnandefallen före barnfridsbrottet.

¹³ CRC/C/SWE/CO/5 p. 59–60.

barnfridsbrottet förväntas stärka arbetet mot våld i nära relationer.¹⁴ Barnfridsbrottet har således en tydlig rättspolitisk karaktär. Det finns därmed goda skäl att använda en friare argumentation, där en förståelse hur barn påverkas av att bevittna våld mellan närstående och ett erkännande av barn såsom rättighetsbärare utgör en central del i argumentationen

1.5 Etiska överväganden

Den empiriska undersökningen avser mål från svenska tingsrätter och hovrätter. Såsom alla underrättsdomar innehåller materialet känsliga personuppgifter. Av hänsyn till de personer som berörs direkt eller indirekt av innehållet i domarna har jag valt att anonymisera målen. I samband med examination har examinator fått en förteckning över målen i syfte att kunna granska arbetet. För det fallet någon annan har intresse av att granska materialet går det bra att kontakta mig på angelinalundh@gmail.com.

1.6 Begrepp

Som ovan nämnt innehåller 4 kap. 3 § BrB en uttömmande lista på brottsliga gärningar som kan utgöra ett grundbrott, vilket innebär att barn som bevittnar brott som inte räknas upp i straffbestämmelsen inte skyddas genom barnfridsbrottet. För att tydliggöra när det är fråga om de barn som omfattas av barnfridsbrottet i använder jag uttrycket ”barn som bevittnar *vissa brott* mellan närstående”. I uppsatsen används även uttrycket ”barn som bevittnar *brott* mellan närstående”, och syftar då på barn som bevittnar vilket brott som helst mellan närstående och som inte nödvändigtvis uppfyller rekvisiten för ett särskilt angivet brott enligt bestämmelsen om barnfridsbrott.

1.7 Disposition

I uppsatsens andra kapitel behandlas barnfridsbrottets utformning och de bakomliggande skälen till kriminaliseringen. Särskilt fokus läggs på de olika brottsrekvisiten i 4 kap. 3 § BrB, samt hur bedömningar av gradindelning och straffvärde ska göras. Kapitel tre behandlar de rättsliga aspekterna av att barn som bevittnar brott mellan närstående har gått från att ses som passiva vittnen till att erkännas som brottsoffer. Kapitlet inleds med en redogörelse för det rättsliga läget för bevittnandefallen före införandet av barnfridsbrottet varefter de viktigaste förändringarna

¹⁴ Prop. 2020/21:170 s. 44.

som följer av att barn som bevittnar brott tillerkänts målsägandestatus beskrivs. I kapitel fyra presenteras uppsatsens rättsfallsstudie som undersöker domstolars bedömningar av straffansvar, gradindelning och straffvärde vid rättstillämpningen av barnfridsbrott. I kapitel två och tre avslutas respektive kapitel med en sammanfattande kommentar. I kapitel fyra återfinns en sammanfattande kommentar under varje del av rättsfallsstudien. Dessa sammanfattande kommentarer syftar till att ge läsaren en bild av avsnittets viktigaste nyckelpunkter och hur dessa förhåller sig till varandra.

I det femte kapitlet sätts kapitel två, tre och fyra i relation till varandra för att analysera hur barnfridsbrottets konstruktion och tillämpning påverkar den rättsliga situationen för barn som bevittnar brott mellan närstående och deras möjlighet till straffrättsligt skydd. Analysen utgår från två centrala aspekter av ambitionen att stärka det straffrättsliga skyddet för dessa barn: dels synen på de bevittnande barnen som en utsatt och skyddsvärd grupp, dels betydelsen av att det bevittnande barnet fått status som målsägande genom införandet av barnfridsbrottet. I kapitel sex sammanfattas slutsatserna i den avslutande kommentaren.

2 Barnfridsbrottets utformning

2.1 Inledning

Barnfridsbrottet infördes i 4 kap. 3 § BrB den 1 juli 2021. Enligt bestämmelsen är det straffbart att utsätta personer under 18 år för att bevittna vissa särskilt angivna brottsliga gärningar i en nära relation.¹⁵ En typisk situation är att en förälder, inför barnet, misshandlar eller ofredar den andra föräldern. Straffet för barnfridsbrott är fängelse i högst två år. I ringa fall är straffet böter eller fängelse i högst sex månader och för grovt brott fängelse i lägst nio månader och högst fyra år.

Syftet med barnfridsbrottet är att stärka det straffrättsliga skyddet för barn som lever i våldsamma hemmiljöer.¹⁶ Med *förstärkt straffrättsligt skydd* avses, för det första, att ge dessa barn en tydlig status som brottsoffer. Genom att erkänna barn som bevittnar vissa brott mellan närstående som en särskilt utsatt och skyddsvärd grupp ska deras upplevelser beaktas och tas på allvar inom rättsväsendet. För det andra innebär detta skydd att barnet får målsägandestatus vilket ger dem rätt till skadestånd direkt från gärningspersonen samt rätt till en särskild företrädare.¹⁷ Den övergripande målsättningen är att barn som bevittnar brott mellan närstående ska synliggöras i högre grad, vilket i sin tur ska säkerställa att deras rättigheter respekteras och att de får det erkännande och skydd de behöver i en utsatt situation.¹⁸ Vidare förväntas brottet ha en normerande effekt genom att tydligt signalera att det är både oacceptabelt och skadligt att utsätta barn för att bevittna brott mellan närstående. Det finns även en förväntan om att det nya brottet ska stärka den som utsätts för våld i nära relation att, tillsammans med barnet, försöka lämna det destruktiva förhållandet.¹⁹ Slutligen bedöms barnfridsbrottet bidra till att säkerställa barnets rättigheter enligt barnkonventionen, och då framförallt i förhållande till artikel 3 om barnets bästa, artikel 19 om barnets rätt till skydd från alla former av fysiskt och psykiskt våld samt artikel 12 om barnets rätt att komma till tals.²⁰

Lagstiftningen grundar sig i forskning som visar att barn som bevittnar våld i hemmet riskerar att drabbas av allvarlig fysisk och psykisk ohälsa, både på kort och lång sikt.²¹ Ungefär vart tionde barn i Sverige har upplevt våld mellan närstående vuxna. Studier visar att barn är

¹⁵ Prop. 2020/21:170 s. 1.

¹⁶ A.prop. s. 1 och 2020/21:JuU35.

¹⁷ Prop. 2020/21:170 s. 1.

¹⁸ A.prop. s. 15 f. jfr. SOU 2019:32 s. 18 f.

¹⁹ Prop. 2020/21:170 s. 43 f.

²⁰ A.prop. s. 43 f.

²¹ A.prop. s.15 ff.

närvarande vid 69 procent av de tillfällen då en förälder utsätter den andra för psykiskt eller fysiskt våld och att yngre barn, särskilt de under sex år, oftare befinner sig i våldets direkta närhet jämfört med äldre barn.²² Forskning har även visat att barn som bevittnar brott löper en ökad risk för att drabbas av fysisk och psykisk ohälsa på både kort och lång sikt och det kan vara mer skadligt för barnet att uppleva våld i familjen än att själv utsättas för våld.²³ Att bevittna våld mot en familjemedlem kan skapa starka skuld känslor hos barnet och en oro för att själv drabbas. Barnets reaktioner är ofta lika kraftfulla som om de själva blivit utsatta för våldet.²⁴ När en förälder utsätts för våld riskerar båda föräldrarna att förlora förmågan att möta barnets behov av omsorg och tröst. Detta påverkar barnets relationer negativt, både till den våldsamma föräldern och till den förälder som är utsatt.²⁵ Återkommande våld kan dessutom bli normaliserat vilket försvårar möjligheten att upptäcka och ingripa.²⁶ Statistik visar att av de barn som bevittnar våld i hemmet har 30 till 60 procent själva har blivit utsatta för misshandel av en närstående.²⁷

2.2 Konstruktionen av barnfridsbrottet

2.2.1 Allmänt

Barnfridsbrottet framgår av 4 kap. 3 § BrB och har följande lydelse:

Den som begår en brottslig gärning som utgör

1. mord, dråp, misshandel, grov misshandel eller synnerligen grov misshandel enligt 3 kap. 1, 2, 5 eller 6 §,
2. människorov, olaga frihetsberövande, olaga tvång, grovt olaga tvång, olaga hot, grovt olaga hot, hemfridsbrott, grovt hemfridsbrott eller ofredande enligt 4 kap. 1, 2, 4, 5, 6 eller 7 §,
3. våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt övergrepp, grovt sexuellt övergrepp, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn, grovt sexuellt övergrepp mot barn, sexuellt ofredande mot barn, sexuellt ofredande, grovt sexuellt ofredande mot barn eller grovt sexuellt ofredande enligt 6 kap. 1, 2, 4, 5, 6 eller 10 §,
4. skadegörelse eller grov skadegörelse enligt 12 kap. 1 eller 3 §, eller
5. straffbart försök till brott enligt någon av 1–4

²² Prop. 2020/21:170 s. 9 f.

²³ A.prop. s. 1 & 15.

²⁴ Prop. 2005/06:99 s. 42.

²⁵ SOU 2019:32 s. 59.

²⁶ SOU 2022:70 s. 133 f.

²⁷ SOU 2019:32 s. 58.

döms, om gärningen har bevitnats av ett barn som är närstående eller tidigare närstående till både gärningsmannen och den som gärningen begås mot, för *barnfridsbrott* till fängelse i högst två år. Om brottet är ringa, döms till böter eller fängelse i högst sex månader.

Om brottet är grovt, döms för *grovt barnfridsbrott* till fängelse i lägst nio månader och högst fyra år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om den gärning som har bevitnats har varit av mycket allvarlig art eller om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet.

Straffansvar för barnfridsbrott förutsätter sammanfattningsvis följande. *För det första* måste ett grundbrott vara begånget. Det ska vara fråga om en brottslig gärning av visst angivet slag och framgår av paragrafens ordalydelse. *För det andra* krävs att barnet är eller har varit närstående till både den som utför och den som utsätts för den brottsliga gärningen (grundbrottet). *För det tredje* ska barnet ha bevitnat brottet. Vidare är barnfridsbrottet ett uppsåtligt brott och för straffansvar måste uppsåt i förhållande till såväl grundbrottet som att barnet har bevitnat den brottsliga gärningen styrkas. Med tanke på den avgörande betydelsen som dessa obligatoriska förutsättningar har för straffansvaret för barnfridsbrott presenteras de mer utförligt nedan.

2.2.2 Särskilt angivet grundbrott

En förutsättning för straffansvar för barnfridsbrott är att ett barn bevitnar en sådan brottslig gärning som framgår av den uttömmande uppräknings i straffbestämmelsen eller straffbart försök till ett sådant brott. I den föregående utredningen föreslogs att den brottsliga gärningen som barnet bevitnat var ägnad att skada barnets trygghet och tillit i förhållande till en närstående person. Regeringen avstyrkte emellertid detta förslag och menade att det får anses nödvändigt att begränsa vilka brott som ska anses utgöra ett grundbrott i förhållande till barnfridsbrottet.²⁸ Avgränsningen syftar till att tydliggöra det straffbara området och stärka bestämmelsens utformning utifrån ett legalitetsperspektiv.²⁹

De särskilt angivna grundbrotten utgör brott som är vanligt förekommande när det gäller våld i nära relation och har stora likheter med de brott som kan utgöra grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.³⁰ Grundbrotten är av sådant slag att de typiskt sett kan anses vara särskilt skadliga för ett barn att bevittna.³¹ Det finns således en presumtion om att skada uppstår hos barn som bevitnar en särskilt angiven brottslig gärning i 4 kap. 3 §. Det krävs därför inte att ett barn *de facto* tagit skada av att bevittna den brottsliga gärningen, utan det är tillräckligt

²⁸ Prop. 2020/21:170 s. 22 ff. jfr. SOU 2019:32 s. 186 ff.

²⁹ Prop. 2020/21:170 s. 26.

³⁰ 4 kap. 4 a § BrB samt prop. 2020/21:170 s. 26.

³¹ A.prop. s. 27 & 45.

att gärningsbeskrivningen faller inom ramen för något av de uppräknade brotten i straffbestämmelsen för att skada ska anses ha uppstått hos barnet.

Brottskatalogen i 4 kap. 3 § 1 st. BrB innehåller brott hämtade från 3, 4, 6 och 12 kap. BrB. Från 3 kap. omfattas mord, dråp, misshandel, grov misshandel och synnerligen grov misshandel (3 kap. 1, 2, 5 eller 6 §). Från 4 kap. omfattas människorov, olaga frihetsberövande, olaga tvång, grovt olaga tvång, olaga hot, grovt olaga hot, hemfridsbrott, grovt hemfridsbrott och ofredande (4 kap. 1, 2, 4, 5, 6 eller 7 §). Från 6 kap. omfattas våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt övergrepp, grovt sexuellt övergrepp, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn, grovt sexuellt övergrepp mot barn, sexuellt ofredande mot barn, sexuellt ofredande, grovt sexuellt ofredande mot barn eller grovt sexuellt ofredande (6 kap. 1, 2, 4, 5, 6 eller 10 §). Från 12 kap. omfattas skadegörelse och grov skadegörelse (12 kap. 1 eller 3 §). En enskild gärning som utgör ett fridskränkingsbrott eller en olaga förföljelse enligt 4 kap. 4 a och 4 b §§ omfattas också under förutsättning att gärningen ingår i brottskatalogen i 4 kap. 3 § även om det inte explicit framgår av bestämmelsen.³²

Grundbrottet ska vara styrkt på det sätt som krävs i brottmål i allmänhet. Det finns inget formellt krav på varken en fällande dom eller att åtal väckts för grundbrottet. Om det kan styrkas att grundbrottet ägt rum är detta tillräckligt.³³ Som utgångspunkt ska dock grundbrottet och bevittnandebrottet prövas i samma rättegång.³⁴ Eftersom bevittnandebrottet omfattas av ett skyndsamhetskrav enligt 2 a § FUK anser regeringen att det är osannolikt att prövningen skulle delas upp i två separata rättegångar. I propositionen framhålls att det därför inte är sannolikt att grundbrottet skulle prövas i en tidigare rättegång än bevittnandebrottet. Vidare menar regeringen att, eftersom bevittnandet utgör ett brott mot barnet, det framstår som otroligt att ett barns bevittnande av grundbrottet inte skulle uppmärksammas under utredningen.³⁵ En diskussion om att bevittnandebrottet skulle prövas först saknas.

2.2.3 Närståenderekvisitet

En ytterligare förutsättning för straffansvar är att barnet är närstående eller tidigare närstående till både den som begår grundbrottet och den som utsätts för den brottsliga gärningen. Tolkningen av vem som är närstående ska göras med ledning i hur närståendebegreppet förstås i straffbestämmelsen om grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning, men

³² A.prop. s. 27.

³³ A.prop. s. 28 jfr. dir. 2018:48 s. 9.

³⁴ Prop. 2020/21:170 s. 27.

³⁵ A.prop. s. 28.

bedömningen måste göras utifrån ett barnperspektiv.³⁶ Som utgångspunkt är barnets föräldrar, nya partners till barnets föräldrar, barnets syskon eller bonussyskon exempel på personer som utifrån barnets perspektiv bör anses som närstående till barnet. Vid avgörandet om en person är närstående till barnet är faktorer såsom vilken relation barnet har till en sådan person, om personen är en omsorgsperson för barnet eller om personen är någon som barnet har en stark känslomässig anknytning till i vardagen viktiga att beakta. Om personen bor eller har bott tillsammans med barnet talar detta för att det finns ett sådant närståendeförhållande.³⁷ Som utgångspunkt omfattas även personer som på annat sätt är närstående till barnet, såsom mor- och farföräldrar, av närståendebegreppet.³⁸

Att också tidigare närstående till barnet omfattas framgår av ordalydelsen i 4 kap. 3 § BrB. Syftet är att tydliggöra att fall där till exempel en bonusförälder som tidigare bott med barnet, och som begår brott mot barnets förälder efter separationen, omfattas. Ur barnets perspektiv kan nämligen inte relationer anses upphöra endast av den anledningen att en närstående flyttar ut till följd av de vuxnas beslut att avsluta en relation. På samma sätt som gäller för fridskränkingsbrotten ska därför även tidigare närstående omfattas av närståendebegreppet.³⁹

Det är möjligt att fråga sig varför en avgränsning i personkretsen över huvud taget är påkallad. Det torde vara skrämmande för barn att bevittna brott oavsett vilken relation barnet har till gärningspersonen eller brottsoffret för grundbrottet. Regeringen menar dock att en avgränsning är nödvändig eftersom det vore att föra det för långt om alla former av brott som begås inför ett barn skulle omfattas av barnfridsbrottet. Av propositionen framgår att tanken med närståenderekvisitets avgränsning är att kriminaliseringen ska träffa de situationer som är mer vanligt förekommande och där risken för att barn far illa av bevitnandet är särskilt stor.⁴⁰ Barn som bevittnar våld eller andra övergrepp av och mot en närstående, till exempel en förälder eller annan omsorgsperson såsom en bonusförälder, kan uppleva en förlust av båda sina föräldrar. Den ena framstår som en farlig gärningsperson som är skrämmande för barnet och den andra blir ett offer med svårigheter att skydda sig själv eller barnet.⁴¹ Barnets relation till gärningspersonen och offret för grundbrottet är därför av stor betydelse eftersom det är just denna omständighet som gör bevitnandet särskilt skadligt.

³⁶ A.prop. s. 21.

³⁷ A.prop. s. 20 f.

³⁸ Prop. 1997/98:55 s. 132.

³⁹ Prop. 2020/21:170 s. 22.

⁴⁰ A.prop. s. 20.

⁴¹ A.prop. s. 20.

2.2.4 Bevittnanderekvisitet

För att straffansvar för barnfridsbrott ska aktualiseras krävs slutligen att ett barn har bevittnat grundbrottet. Med begreppet *bevittna* avses att barnet antingen sett eller hört den brottsliga gärningen begås.⁴² Ett bevittnande kan ske dels genom att barnet befinner sig i samma rum eller på samma plats som gärningspersonen eller offret för grundbrottet, dels genom att barnet till exempel hör ett hot som framförs över telefon eller bevittnar ett övergrepp över internet i realtid. Subtila hot kan innebära att avgränsningen av bevittnanderekvisitet blir mer komplicerad. Om hotet uttalas på ett språk som är obekant för barnet och det inte finns övriga omständigheter som barnet kan uppfatta, såsom ett hotfullt tonläge eller hotfullt beteende, bör barnet inte anses ha bevittnat brottet.

Barnet behöver inte ha bevittnat hela händelseförloppet. Det uppställs emellertid krav på att barnet på något sätt har uppfattat de moment i grundbrottet som gör gärningen straffbar, såsom högljudda och aggressiva uttalanden eller våldsamheter av olika slag. Barnet behöver dock inte ha förmåga att bedöma situationen eller uttrycka sina upplevelser. Utredningen menar vidare att även spädbarn och barn med intellektuell funktionsnedsättning som är med när den brottsliga gärningen begås ska anses ha bevittnat grundbrottet. Av detta följer att det saknas krav på insikt hos barnet om att grundbrottet omfattas av brottskatalogen i straffbestämmelsen eller ens utgör en brottslig gärning.

Somliga remissinstanser menade att bevittnanderekvisitet är för snävt formulerat. Barnens rätt i samhället (BRIS) påpekade att de barn som utvecklar strategier för att undvika att se eller höra våldet faller utanför straffbestämmelsens skyddsområde.⁴³ Vidare framförde barnombudsmannen att eftersom barn som upplever våld, måhända utan att ha sett eller hört den brottsliga gärningen begås, påverkas av våldet och att begreppet uppleva därför hade varit bättre.⁴⁴ Regeringen menar dock att en kriminalisering av barns upplevelse av våld eller att det funnits en risk för våld skulle innebära en alltför vid definition.⁴⁵ Avgränsningen av bevittnanderekvisitet är ett resultat av en avvägning mellan å ena sidan intresset av att tillförsäkra så många barn som möjligt som upplever våld i nära relationer ett straffrättsligt skydd och, å andra sidan, det legalitetskrav som gäller inom straffrätten och som ställer höga krav på att lagregler utformas på ett klart och tydligt vis. I propositionen framhålls att barn som upplever våld på olika sätt, såsom känslan av att våldsamheter är på gång eller synen av att våld

⁴² Det följande bygger på regeringens uttalande i prop. 2020/21:170 s. 23 ff. & 45.

⁴³ Barnens rätt i samhället, remissvar med dnr Ju2019/02172/L5, 16 september 2019.

⁴⁴ Barnombudsmannen, remissvar med dnr 2019-0203-1, 5 september 2019.

⁴⁵ Det följande bygger på vad som framgår av prop. 2020/21:170 s. 23 ff.

har ägt rum genom exempelvis blåmärken på en närstående eller förstörd egendom i hemmet, är mycket utsatta. Dessa barn utvecklar ofta skyddsmekanismer, till exempel genom att gå till ett annat rum eller sätta på sig hörlurar för att undvika att se eller höra de våldsamheter som finns i barnets direkta närhet. Att det inte uppställs krav på att barnet ska ha befunnit sig rumsligt på samma plats eller att barnet bevittnat hela händelseförloppet är ett sätt att ta hänsyn till dessa utsatta barns strategier och således skydda också dessa barn i många fall.

Innebörden av rekvisitet bevittna vid barnfridsbrott har prövats i ett publicerat avgörande från Hovrätten över Skåne och Blekinge.⁴⁶ Frågan i målet var om ett barn hade bevittnat ett olaga hot som innehöll ord som barnet inte förstod. Hovrätten klargör att det är tillräckligt att barnet har hört den brottsliga gärningen för att det ska inbegripas i begreppet bevittna enligt straffbestämmelsen. Det uppstår dock vissa oklarheter när ett olaga hot uttalas på ett språk eller med enskilda ord som barnet inte förstår. Barnet hörde det olaga hotet, men förstod inte ett av orden eftersom det var ett bosniskt ord som hon inte kunde. Barnet hade dock uppfattat att pappan hade ett hotfullt tonläge samt ett hotfullt beteende. Ordet som barnet inte förstod uppfattade hon som starkt och aggressivt. Hon skrev ner ordet och frågade sin mamma dagen efter vad ordet betydde och fick till svar att ordet betyder "slakta". Hovrätten konstaterar att barnet uppfattat tillräckligt av de straffbara momenten för att hon ska anses ha bevittnat det olaga hotet.

2.2.5 Uppsåtligt brott

Den tilltalades uppsåt ska täcka såväl grundbrottet som barnets bevittnande för att straffansvar för barnfridsbrott ska kunna utkrävas. Det är tillräckligt med likgiltighetsuppsåt.⁴⁷ En typisk situation är att den ena föräldern begår en brottslig gärning mot en annan familjemedlem i det gemensamma hemmet, väl medveten om att ett till parterna för grundbrottet närstående barn också befinner sig där. I ett sådant fall måste gärningspersonen insett att det funnits en risk att barnet skulle bevittna brottet. Om det inte finns några omständigheter som tyder på att gärningspersonen inte är likgiltig inför att barnet skulle bevittna den brottsliga gärningen har denne haft uppsåt i förhållande till barnets bevittnande.⁴⁸

⁴⁶ RH 2023:37.

⁴⁷ Prop. 2020/21:170 s. 27.

⁴⁸ Se t.ex. RH 2023:37.

2.3 Gradindelning och straffvärde

Med tanke på att brottskatalogen i 4 kap. 3 § BrB innehåller brottsliga gärningar av olika allvarlighetsgrad kan straffvärdet för barnfridsbrott variera stort. Därför finns det enligt regeringen skäl att gradindela brottet.⁴⁹ Straffskalan för barnfridsbrott motsvarar vad som gäller för misshandel, nämligen fängelse i sex månader upp till två år. Straffvärdet för grundbrottet bör enligt regeringen vara en utgångspunkt vid bedömningen av barnfridsbrottets svårighetsgrad. Barnfridsbrottet kan dock anses ha ett högre straffvärde än grundbrottet. Det kan till exempel vara fallet om syftet har varit att begå grundbrottet inför barnet eller om barnets bevitnande kan ses som en bestraffning av barnet eller offret för grundbrottet.

Om brottet är ringa är straffskalan böter eller fängelse i högst sex månader. Vid bedömningen av om brottet utgör ringa brott ska samtliga omständigheter i det enskilda fallet beaktas. Barnets relation till gärningspersonen och offret för grundbrottet kan innebära att närståenderekvisitet får betydelse vid gradindelning av barnfridsbrottet. I propositionen anges nämligen att brott mellan det bevitnande barnets syskon i vissa fall kan medföra en mindre framträdande risk för att barnet tar skada av bevitnandet. Detta kan medföra ett lägre straffvärde och leda till att brottet bedöms som ringa. Ytterligare exempel på när bevitnandebrottet kan rubriceras som ringa är om grundbrottet utgör ofredande av mindre allvarligt slag eller hemfridsbrott som inte är grovt.

Enligt 4 kap. 3 § 2 st. BrB döms, om brottet är grovt, för grovt barnfridsbrott i lägst nio månader och högst fyra år. I likhet med den föregående utredningen uttryckte regeringen vikten av ett grovt barnfridsbrott för de gärningar som bevitnas av ett barn och som är särskilt allvarliga. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det enligt straffbestämmelsen särskilt beaktas om den gärning som har bevitnats har varit av mycket allvarlig art eller om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet. Formuleringen av denna kvalifikationsgrund tar sikte på grundbrottets art och gärningspersonens agerande i samband med den brottsliga gärningen. Om ett barn utsätts för att bevittna mycket allvarligt våld mot en närstående utgör detta som utgångspunkt skäl att bedöma brottet som grovt. Att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet kan vara om grundbrottet har begåtts i syfte att straffa eller förnedra barnet. Det är emellertid bedömningen av samtliga omständigheter i det enskilda fallet som avgör frågan om ett brott ska bedömas som grovt.

Placeringen i 4 kap. BrB om brott mot frihet och frid gjorde att barnfridsbrottet kunde omfattas av straffbestämmelsen om grov fridskränkning enligt 4 kap. 4 a § BrB utan någon

⁴⁹ Det följande bygger på regeringens uttalanden i prop. 2020/21:170 s. 22 f. & 30.

särskild lagstiftningsåtgärd. Det innebär att det särskilt ska beaktas om barnet upprepade gånger får sin integritet kränkt genom att utsättas för att bevittna brott mellan närstående. Flera barnfridsbrott riktade mot samma barn och begångna av samma gärningsperson ska alltså i vissa fall istället anses utgöra grov fridskränkning.

2.4 Åtalsregler, brottskonkurrens och preskription

Barnfridsbrottet hör som utgångspunkt under allmänt åtal utan några särskilda villkor för åtal, såsom angivelse från målsäganden (jfr. 20 kap. 3 § RB). Hemfridsbrott som inte är grovt samt ofredande som inte förövats på allmän plats lyder dock under särskilda åtalsbegränsningsregler, och kräver antingen angivelse från målsäganden eller att åtal är påkallat från allmän synpunkt (4 kap. 11 § BrB). Dessa regler ändrades inte i samband med att barnfridsbrottet infördes i brottsbalken. I propositionen framhölls att det inte är troligt att dessa särskilda åtalsregler kommer innebära några problem i praktiken. Regeringen anförde två skäl för detta. För det första bör åklagaren ha starka skäl att bedöma att åtal för grundbrottet är påkallat ur allmän synpunkt om åtal för barnfridsbrott övervägs. För det andra finns det inget uttryckligt krav att ett åtal har väckts för grundbrottet. Det innebär, enligt regeringen, att så länge det kan styrkas att den brottsliga gärningen har ägt rum saknas hinder för att väcka åtal för barnfridsbrott.⁵⁰

Vad som ska gälla när gärningspersonen utsätter barnet för både barnfridsbrott och ett brott i brottskatalogen i 4 kap. 3 § BrB har prövats i ett publicerat avgörande från Göta hovrätt.⁵¹ I målet avsåg gärningsbeskrivningen tre brott, nämligen olaga hot riktat mot både mamman och barnet, samt barnfridsbrott mot barnet. Hovrätten anförde att det inte finns något som talar för att barnfridsbrottet ska anses konsumerat av det olaga hotet som barnet också utsatts för. Det skyddsintresse som uppbär barnfridsbrottet tillgodoses nämligen inte genom en tillämpning av endast olaga hot. Barnfridsbrottets syfte är att skydda barn från den risk till förlorad tillit och anknytning till sina närstående som ett barns bevittnande av en brottslig gärning mellan närstående innebär, och olaga hot utgör främst ett skydd för en enskild persons känsla av trygghet till egen eller annans säkerhet till person, egendom, frihet och frid. Eftersom straffbestämmelserna inte har samma primära kriminalpolitiska bakgrund ska heller inte barnfridsbrottet konsumeras av det olaga hotet.

Preskriptionstiden för barnfridsbrottet kan vara kortare eller längre än preskriptionstiden för grundbrottet. För barnfridsbrott är preskriptionstiden fem år, vid ringa barnfridsbrott två år

⁵⁰ A.prop. s. 28.

⁵¹ RH 2021:52.

och vid grovt barnfridsbrott 10 år (4 kap. 3 § jämte 35 kap. 1 § BrB). Det innebär att det kan uppstå en situation där grundbrottet är preskriberat medan barnfridsbrottet inte är det, och vice versa. Med tanke på att grundbrottet och barnfridsbrottet inte har samma målsägande, och eftersom det inte krävs en fällande dom utan endast att grundbrottet är styrkt, anför regeringen att det saknas skäl att frånga huvudregeln om att barnfridsbrottets straffskala avgör preskriptionstiden.⁵²

2.5 Sammanfattande kommentar

Kapitlet behandlar barnfridsbrottets konstruktion och de överväganden som låg till grund för straffbestämmelsens utformning. Införandet av barnfridsbrottet markerar att det utgör ett mycket klandervärt beteende att utsätta barn för att bevittna framför allt vålds- och sexualbrott i nära relationer. Det nya brottet signalerar en förändrad syn på vad som utgör våld mot barn, en syn mer förenlig med Sveriges åtaganden enligt barnkonventionen. Kriminaliseringen är ett resultat av en strävan att stärka barns rättigheter samtidigt som hänsyn tas till straffrättsliga principer såsom legalitetsprincipen. För att uppfylla obestämthetsförbudet klargjordes vad som ska föranleda straffansvar för barnfridsbrott. Särskilt viktigt i detta avseende är avgränsningen av rekvisiten bevittna och närstående samt vad som ska anses utgöra ett grundbrott.

Vidare har grundbrottet och barnfridsbrottet en mycket stark koppling till varandra. Brottets konstruktion innebär att det inte uppställs krav på att en medicinsk påvisbar effekt uppstått hos det bevittnande barnet. Samtliga grundbrott anses i stället vara ägnade att skada barnet. Om det kan styrkas att barnet bevittnat brottet och barnet är närstående eller tidigare närstående till gärningspersonen och målsäganden i förhållande till grundbrottet föreligger straffansvar för barnfridsbrott.

Slutligen ska gradindelning och straffvärde för barnfridsbrott bedömas utifrån grundbrottets allvar samtidigt som hänsyn tas till samtliga omständigheter i det enskilda fallet. Forskning om hur barn påverkas av att bevittna våld mellan närstående ligger till grund för kriminaliseringen av barnfridsbrottet. Det är dock oklart i vilken utsträckning domstolen förväntas beakta barnets upplevelse, exempelvis genom att ta hänsyn till denna forskning, vid bedömningen av barnfridsbrottets svårhetsgrad och straffvärde.

⁵² Prop. 2020/21:170 s. 32.

3 Från vittne till målsägande

3.1 Inledande kommentar

I det föregående avsnittet har jag redogjort för utformningen av barnfridsbrottet enligt 4 kap. 3 § BrB. Jag har bland annat behandlat de förutsättningar som måste vara uppfyllda för att straffansvar ska kunna fastställas, hur barnfridsbrottets gradindelning och straffvärde bedöms samt hur frågor om rubricering, brottskonkurrens och preskription bör hanteras. För att ge en nyanserad bild av den rättsliga situationen för barn som bevittnar brott mellan närstående ska jag nu beskriva hur det straffrättsliga skyddet för bevittnandefallen såg ut före barnfridsbrottet infördes i brottsbalken. Därefter kommer jag att redogöra för de största rättsliga förändringar som införandet av barnfridsbrottet medfört för barn som bevittnar vissa brott mellan närstående.

3.2 Rättsläget för bevittnandefallen före barnfridsbrottet

3.2.1 Den särskilda straffskärpningsgrunden

Frågan om hur barn som bevittnar brott i nära relationer kan skyddas i straffrättslig bemärkelse diskuterades på lagstiftarnivå redan i början av millennieskiftet. Initialt var frågan om det vore lämpligt att utöka kriminaliseringen av psykisk misshandel av barn och att barn som bevittnar våld i nära relationer skulle omfattas av en sådan utvidgning av brottet.⁵³ En generell kriminalisering av psykisk misshandel av barn avstyrktes emellertid av både kommittén mot barnmisshandel och regeringen i den efterföljande propositionen.⁵⁴ Det föreslogs istället att brott som varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person ska utgöra en försvårande omständighet och beaktas vid bedömningen av straffvärdet. En sådan särskild straffskärpningsgrund infördes i 29 kap. 2 § 1 st. 8 p. BrB. Syftet med bestämmelsen var att tydligare markera barns särskilda utsatthet i de fall då förövaren är närstående till barnet. Barn som upplever våld i nära relationer skulle genom straffskärpningsgrunden erhålla ett mer heltäckande straffrättsligt skydd. Bestämmelsens tillämpningsområde skulle inte begränsas till de fall då brottet är direkt riktat mot barnet, utan även då ett barn bevittnar, i bemärkelsen ser eller hör, brott mellan närstående.⁵⁵

⁵³ SOU 2001:72 samt prop. 2002/03:53.

⁵⁴ SOU 2001:72 s. 121 f. samt prop. 2002/03:53 s. 68 f.

⁵⁵ A.prop. s. 70 f. & 111.

Straffskärpningsgrunden omfattar som utgångspunkt vålds- och sexualbrott. Det kan även vara fråga om att en förälder hotar den andra föräldern eller slår sönder det gemensamma hemmet.⁵⁶ Det abstrakta faredeliktet – att brottet ska vara *ägnat* att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person – innebär att bedömningen om vilka brott som ska omfattas av den särskilda straffskärpningsgrunden ska göras utifrån samtliga omständigheter i det enskilda fallet.

3.2.2 Brottskadeersättning för barn som bevittnar våld

Trots införandet av en särskild straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § 8 p. BrB ansågs stödet till barn som bevittnar brott i nära relationer inte tillgodosett i tillräcklig mån. Som ett resultat av de överväganden som gjordes i propositionen *Barn som bevittnat våld*⁵⁷ infördes en särskild brottsskadeersättning i 9 § brottsskadelagen.⁵⁸ Bestämmelsen är fortfarande tillämplig om ett barn har bevittnat ett brott som skedde före barnfridsbrottet trädde ikraft. Rätten till den särskilda brottsskadeersättningen omfattar som utgångspunkt samma situationer som dem som aktualiserar straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 8 p. BrB. Vidare krävs att barnet har bevittnat (sett eller hört) den brottsliga gärningen.

Barn som bevittnar brott mellan närstående saknade vid tiden en generell rätt till skadestånd på grund av brott eftersom de som utgångspunkt inte ansågs vara utsatta för något brott. Placeringen av den nya ersättningsformen i brottsskadelagen syftade till att markera att barn som bevittnar våld ändå kan betraktas som brottsoffer. I förarbetena framhölls att det finns ett värde i att barns traumatiska känslor och upplevelser av att bevittna brott i nära relationer bekräftas och tas på allvar. Barnets rätt till ersättning kan bidra till en känsla av upprättelse och den känslomässiga hanteringen av kränkningen kan underlättas genom att barnet känner att hens upplevelser till följd av bevittnandet av den brottsliga gärningen bekräftas och tas på allvar. Det ansågs dock inte finnas skäl för att förändra regelverket inom skadeståndsrätten genom att införa en särskild rätt till skadestånd för barn som bevittnar våld, eftersom detta skulle riskera att barnet tvingas in i en rättsprocess mot en förälder för att kunna få ut ersättning.⁵⁹

⁵⁶ A.prop. s. 73 & 112.

⁵⁷ Prop. 2005/06:166.

⁵⁸ Brottskadeersättning är en ersättning från staten till den som drabbats av skada på grund av brott, se 1 § brottsskadelagen. Rätten till brottsskadeersättning uppstår först om den enskilde inte får ersättning från gärningsmannen eller en allmän eller privat försäkring, se 10 § brottsskadelagen.

⁵⁹ Prop. 2005/06:166 s. 23 ff.

Den särskilda brottsskadeersättningen i 9 § brottsskadelagen kräver inte att det föreligger en skadeståndsskyldighet gentemot barnet. Det saknas också krav på att ersättningen avser några ekonomiska konsekvenser för det bevitnande barnet.⁶⁰ Den brottsliga gärningen ska vara ägnad att skada tryggheten och tilliten hos barnet i dess förhållande till närstående person. Det huvudsakliga tillämpningsområdet är brott mot person och då främst våldsbrott mot närstående.⁶¹ Vilka brott som ska anses omfattas bedöms i övrigt med ledning i förarbetena till straffskärpningsgrunden.

Närståendekretsen utgörs i första hand av barnets föräldrar eller fosterföräldrar och samboförhållanden. Barn har inte sällan en nära och förtroendefull relation också till andra vuxna såsom mor- och farföräldrar, mostrar eller liknande, vilka också bör anses ingå i närståendekretsen.⁶² Utgångspunkten är att både gärningsperson och brottsoffer ingår i barnets närståendekrets. Det är dock inget uttryckligt krav att både gärningsperson och brottsoffer tillhör barnets familj.⁶³ Brottsoffermyndigheten har tillämpat 9 § när gärningspersonen eller brottsoffret ansetts vara närstående till barnet.⁶⁴ Det centrala är om det bevitnade brottet har varit ägnat att skada barnets trygghet och tillit i förhållande till personer som barnet har en nära relation till.

I förarbetena uttrycks inget krav på att det finns en fällande dom för brottet som barnet bevitnat. Det krävs inte heller att en polisanmälan har gjorts. I ett sådant fall ska Brottsoffermyndigheten pröva om det finns giltiga skäl i det enskilda fallet med beaktande av den speciella situation som ett barn som bevitnar brott mot en nära anhörig befinner sig i. Regeringen understryker vikten av att barnets närvaro vid brottsplatser uppmärksammas i samband med förundersökningen eftersom detta bidrar till att Brottsoffermyndighetens beslutsunderlag håller en god kvalitet.⁶⁵ Detta kan förstås som att det är tillräckligt att barnets närvaro vid den brottsliga gärningen på något vis förekommer i förundersökningsmaterialet för att barnet ska ha en adekvat möjlighet till ersättning enligt 9 § brottsskadelagen. Om en polisanmälan inte har gjorts kan barnet fortfarande vara berättigad till brottsskadeersättning, men en sådan bedömning måste göras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet.

⁶⁰ Se Dereborg, A. & Lindeblad, A-C., *Brottsskadelagen (2014:322) – En kommentar*, (2018), kommentaren till 9 § under rubriken Ersättningen.

⁶¹ Prop. 2005/06:166 s. 23 f.

⁶² Prop. 2002/03:53 s. 111.

⁶³ Prop. 2013/14:94 s. 78.

⁶⁴ Se Dereborg & Lindeblad a.a., kommentaren till 9 § under rubriken Närståendekravet.

⁶⁵ Prop. 2005/06:166 s. 27.

3.2.3 Alternativa brottsrubriceringar

Barn som bevittnar brott mellan närstående gick alltså från att vara nästintill osynliga till att ses som brottsoffer, åtminstone ur ett ersättningsrättsligt perspektiv.⁶⁶ Men även om den särskilda straffskärpningsgrunden och brottsskadeersättningen belyser barnets utsatthet vid bevitnande av brott mellan närstående betraktades dessa barn inte som direkt utsatta för brott. Kriminalisering är en ingripande form av social kontroll och bör ses som en sista utväg, *ultima ratio*, för att hantera ett samhälleligt problem.⁶⁷ I utredningen *Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående samt mot uppmaning och annan psykisk påverkan att begå självmord*⁶⁸ diskuteras därför om situationer där barn bevittnar brott mellan närstående kan täckas av redan befintliga brottsrubriceringar, såsom misshandel eller ofredande.

Enligt 3 kap. 5 § BrB döms den som tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd för *misshandel* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader. Psykiskt lidande som medför en medicinskt påvisbar effekt omfattas av begreppet sjukdom.⁶⁹ Även med hänsyn till att barn bevitnande av våld kan antas medföra ett sådant psykiskt lidande förutsätter ett ansvarsutkrävande att gärningen (det psykiska våldet) har orsakat en effekt hos barnet (till exempel psykisk chock). Vidare krävs att effekten är adekvat, vilket betyder att den orsakade effekten bedöms vara en effekt som typiskt sett kan uppkomma till följd av gärningen. När det gäller barn som bevittnar våld i nära relation är det troligtvis mycket svårt att bevisa en medicinsk påvisbar effekt och att den har ett adekvat samband med det psykiska våldet. Utredningen menar därför att det finns uppenbara svårigheter att döma någon som utsatt ett barn för att bevittna brott mot en närstående för misshandel.⁷⁰

Den som fysiskt antastar någon annan eller utsätter någon annan för störande kontakter eller annat hänsynslöst agerande döms, om gärningen är ägnad att kränka den utsattas frid på ett kännbart sätt, för *ofredande* till böter eller fängelse i högst ett år enligt 4 kap. 7 § BrB. När en vuxen utsätter ett barn för att bevittna våld och övergrepp mellan närstående ligger det nära till hands att anta att detta skulle kunna utgöra ett hänsynslöst agerande som är ägnat att kränka

⁶⁶ Det gjordes även förändringar av betydelse för barn som bevittnar brott mellan närstående i andra lagar. I 5 kap. 11 § socialtjänstlagen (2001:453)(SOL) betonas att barn som bevittnar brott är brottsoffer och att Socialnämnden ansvarar för att ge barnet det stöd och den hjälp som barnet behöver. Enligt 6 kap. 2 a § föräldrabalk (1949:381) ska en risk för att barn upplever våld eller övergrepp riktat mot någon annan i familjen beaktas vid beslut om vårdnad, boende och umgänge.

⁶⁷ Asp, P., Ulväng, M., *Kriminalrättens grunder* (2013), s. 33 ff.

⁶⁸ SOU 2019:32.

⁶⁹ A.bet. s. 93 f.

⁷⁰ A.bet. s. 94.

barnets frid på ett kännbart sätt. I rättsfallet NJA 2005 s. 712 slog emellertid HD fast att barns bevitnande av våld i nära relation inte utgör ett ofredande. I målet konstaterades att barnen hade närvarat vid många av de mycket grova övergrepp som pappan hade utsatt mamman för i det gemensamma hemmet. Av förhör med barnen framgick att de hade upplevt ett mycket starkt obehag till följd av bevitnandet. Det kunde också konstateras att den tilltalade framstod som likgiltig inför att barnen exponerades för det mycket hänsynslösa våldet. Domstolen framhöll att det inte kan betvivlas att barn som bevitnar övergrepp från den ena föräldern mot den andra på ett generellt plan utsätts för en allvarlig påfrestning. Trots detta fanns det enligt domstolen inte utrymme för att tolka straffbestämmelsen så extensivt att gärningen kan kategoriseras som ofredande. Domstolen framhöll att det bakomliggande syftet med den straffskärpningsgrund som införts två år tidigare i 29 kap 2 § 8 p. BrB var att skydda barn som bevitnar brott mellan närstående. Det medför att det uppstår en risk för dubbelbestraffning om straffansvar för ofredande och straffskärpningsgrunden skulle tillämpas i förhållande till samma gärning.

Som utgångspunkt verkar således inte bevitnandefallen omfattas av 3 kap. 5 § eller 4 kap. 7 BrB. I propositionen till barnfridsbrottet uttrycker regeringen, i likhet med utredningen, att det straffrättsliga skyddet således är mycket svagt för barn som bevitnar brott mellan närstående.⁷¹

3.3 Barn som bevitnar brott mellan närstående ses som målsägande

Kriminaliseringen av att utsätta barn för att bevittna vissa brott mellan närstående i 4 kap. 3 § BrB ledde till ett antal förändringar för de barn som omfattas av straffbestämmelsen. Som ovan nämnt gällde tidigare att barn som bevitnar brott mellan närstående i vissa hänseenden sågs som brottsoffer, men eftersom det inte fanns något brott som direkt tog sikte på dessa situationer var barnen inte målsägande i rättsprocessen. Nedan beskriver jag de mest centrala förändringarna för de barn som omfattas av barnfridsbrottet och som därmed fått status som målsägande.

3.3.1 Rätt till skadestånd och brottsskadeersättning

I samband med att barnfridsbrottet infördes ersattes den särskilda brottsskadeersättningen med en rätt till skadestånd för barn som bevitnar brott mellan närstående. Det viktigaste skälet för

⁷¹ Prop. 2020/21:170 s. 11.

detta var enligt regeringen att ”ansvaret för att ersätta den kränkning eller andra skador som uppstår när ett barn utsätts för att bevittna brott, i enlighet med vad som gäller för annan brottslighet, i första hand ska ligga på gärningspersonen”.⁷² Det saknas krav på en medicinsk påvisbar effekt hos ett barn som utsätts för barnfridsbrott. Om straffansvar föreligger presumeras att skada uppstått hos barnet.⁷³ Fråga om barnets skadestånd provas då i samma rättegång som barnfridsbrottet.

Regeringen påpekar att den särskilda brottsskadeersättningen utgör en särlösning och betonar att barn som bevittnar brott inte ska ha större möjlighet till ersättning genom ett förenklat förfarande än barn som utsätts för andra brott, som till exempel sexuella övergrepp av sin förälder.⁷⁴ Det framhålls också att kriminaliseringen förväntas leda till att fler barn som bevittnar brott mellan närstående upptäcks, vilket i sin tur innebär att fler barn kan komma att erhålla ersättning än tidigare.

Trots att barn som bevittnar brott mellan närstående har fått en rätt till skadestånd har den särskilda brottsskadeersättningen i 9 § brottsskadelagen inte tagits bort. De barn som bevittnat brott före 1 juli 2021 kan fortfarande ansöka om brottsskadeersättning, eftersom dessa barn inte skyddas genom straffbestämmelsen om barnfridsbrott.⁷⁵ Vidare gäller enligt de allmänna reglerna om brottsskadeersättning att barnet har rätt till brottsskadeersättning om det inte är möjligt att få ut sitt skadestånd från gärningspersonen (10 § brottsskadelagen). Som framgår nedan ska den särskilda företrädaren se till att barnet får ut sin ersättning.

3.3.2 Rätt till en särskild företrädare

En ytterligare konsekvens av kriminaliseringen av att utsätta barn för att bevittna vissa brott mellan närstående är att de barn som omfattas av straffbestämmelsen har rätt till en särskild företrädare. När det gäller brott i nära relation kan förövaren vara en vårdnadshavare eller någon som är närstående till en vårdnadshavare. Vid misstanke om att ett barn har utsatts för brott måste det därför fastställas vem som har ansvaret för att tillvarata barnets rättigheter under förundersökningen och vid den efterföljande rättegången. I syfte att stärka barnets rätt, samt för att förbättra förutsättningarna för att utreda ett sådant brott, kan en särskild företrädare förordnas

⁷² A.prop. s. 35.

⁷³ A.prop. s. 36 jfr. prop. 2005/06:166 s. 23 f.

⁷⁴ Prop. 2020/21:170 s. 35.

⁷⁵ Detta grundar sig i principen *nulla poena sine lege* – inget straff utan lag, se t.ex. Asp & Ulväng a.a. s. 45 f. Principen innebär, i det här sammanhanget, att om ett barn har bevittnat ett grundbrott som ägde rum före barnfridsbrottets trädde ikraft kan gärningspersonen inte dömas för barnfridsbrott i relation till den handlingen.

för barnet.⁷⁶ Om barnet har två vårdnadshavare, varav endast den ena är misstänkt för barnfridsbrott, ska barnet ändå tilldelas en särskild företrädare. Detta beror på att det finns en risk att den vårdnadshavare som inte är misstänkt för brottet kan underlåta att tillvarata barnets rättigheter på grund av sin relation till den misstänkte.

Den särskilda företrädaren ska ta tillvara barnets rätt under förundersökningen och den efterföljande rättegången (3 § lag [1999:997] om särskild företrädare för barn). Det kan handla om att ge barnet information inför barnets deltagande i en rättsutredning samt om utfallet i förundersökningen eller rättegången.⁷⁷ Barnets bästa ska vara vägledande för den särskilda företrädarens agerande. Detta innebär att företrädaren ska sträva efter att minimera barnets obehag i samband med exempelvis förhör eller läkarundersökningar. Det är den särskilda företrädaren som har ansvaret för att bedöma om en åtgärd som att hämta barnet till förhör är lämplig i det enskilda fallet med hänsyn till barnets behov och situation.⁷⁸

I och med kriminaliseringen av barnfridsbrottet utvidgades uppdraget för särskilda företrädare för barn i syfte att stärka barnets straffrättsliga skydd. Den särskilda företrädaren har numera även ansvar för att hantera frågor om verkställighet av skadestånd och ansökan om brottsskadeersättning, eftersom det inte ansågs lämpligt att dessa uppgifter skulle ligga på vårdnadshavarna.⁷⁹

3.3.3 Barnet kan höras utan hinder från vårdnadshavare

I förarbetena till barnfridsbrottet lyfts barnets rätt att komma till tals fram som en central aspekt av barnets rättigheter enligt barnkonventionen.⁸⁰ Enligt artikel 12 i barnkonventionen har barn rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem och att få sina åsikter beaktade med hänsyn till ålder, mognad och individuella förutsättningar. Barn ska också garanteras möjlighet att höras i alla domstolsförfaranden och administrativa förfaranden som rör dem, antingen direkt eller genom en företrädare. Det finns ingen tydlig åldersgräns som anger när ett barn kan uttrycka en åsikt. Det finns inte heller något krav på att barnet måste uttrycka sig verbalt, även icke-verbal kommunikation kan ge uttryck för barnets åsikter. Detta kan ske genom lek, kroppsspråk, ansiktsuttryck eller teckningar. Artikel 2 i barnkonventionen, som uttrycker icke-

⁷⁶ Prop. 1998/99:133 s. 17.

⁷⁷ Prop. 2020/21:170 s. 38.

⁷⁸ A.prop. s. 39 f.

⁷⁹ A.prop. s. 1 & 38.

⁸⁰ A.prop. s. 10 f.

diskrimineringsprincipen, ålägger dessutom staten att säkerställa att alla barn utan åtskillnad kan utöva denna rätt.

Före införandet av barnfridsbrottet betraktades barn som bevittnade brott mellan närstående som vittnen och det fanns ingen skyldighet för barnet att vittna eftersom det var närstående till den tilltalade och/eller offret för grundbrottet (se 36 kap. 3 § rättegångsbalk [1942:740] (RB)). Detta medförde även praktiska utmaningar vid förhör av barnet under utredningen, då barnets vårdnadshavare fungerade som dess ställföreträdare och därmed hade beslutanderätt i frågor som rör barnet. Om barnet hade två vårdnadshavare krävdes dessutom att de gemensamt utövade sina skyldigheter och rättigheter gentemot barnet (se 6 kap. 13 § första stycket föräldrabalk[1949:381](FB)). Detta innebar att vårdnadshavarna i praktiken kunde besluta om barnet skulle höras eller inte vilket ytterligare komplicerade möjligheterna att involvera barnet i rättsprocessen.⁸¹

Barn som bevittnar brott i nära relationer är ofta närstående till åtminstone en av parterna och det är vanligt att den tilltalade också är barnets vårdnadshavare. En praktiskt betydelsefull förändring i och med barnfridsbrottet är därför att dessa barn numera kan höras utan att vårdnadshavaren kan hindra det, eftersom barnet har fått status som målsägande. Den särskilda företrädaren ansvarar då för att tillvarata barnets rättigheter under förundersökningen och rättegången samt för att, utifrån barnets bästa, bedöma om det är lämpligt att barnet förhörs.

3.3.4 Barnfridsbrottet i relation till den särskilda straffskärpningsgrunden

Barnfridsbrottet innebär att det numera är olagligt att utsätta ett barn för att bevittna vissa brottsliga gärningar. Straffansvaret omfattar sådana gärningar som typiskt sett är ägnade att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i förhållande till en till barnet närstående person.⁸² De finns således uppenbara likheter mellan barnfridsbrottet och den särskilda straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 8 p. § BrB.

Det bör nämnas att straffskärpningsgrunden inte togs bort när barnfridsbrottet infördes. Regeringen klargör att huvudregeln bör vara att den särskilda straffskärpningsgrunden inte tillämpas i kombination med barnfridsbrottet, eftersom de försvårande omständigheterna redan beaktas genom att någon döms för barnfridsbrott. Att tillämpa båda bestämmelserna för samma gärning skulle nämligen kunna riskera att den skyldige utsätts för dubbel bestraffning.⁸³ Sådana

⁸¹ Jfr. Larsson, A. & Sjöberg L. R. (red.), *Barnförhör – Att få vetenskap och juridik att fungera i praktiken* (2022), s. 174.

⁸² Prop. 2020/21:170 s. 27 & 33.

⁸³ A.prop. s. 32 f.

gärningar som faller utanför barnfridsbrottets tillämpningsområde kan fortfarande utgöra en försvårande omständighet enligt straffskärpningsgrunden.⁸⁴ Barn som bevittnar brott men inte omfattas av barnfridsbrottet kan däremot inte få särskild brottsskadeersättning för brott som bevittnats efter att barnfridsbrottet infördes.

3.4 Sammanfattande kommentar

Kapitlet belyser de mest centrala förändringarna för barn som bevittnar vissa brott mellan närstående till följd av att barnets bevittnande av en sådan brottslig gärning numera utgör ett brott mot barnet. Trots vissa förändringar, såsom den särskilda straffskärpningsgrunden och den särskilda brottsskadeersättningen för barn som bevittnar brott mellan närstående, var det fortfarande svårt för rättsväsendet att nå dessa barn eftersom ingen befintlig straffbestämmelse omfattade bevittnandefallen. Genom att barn som bevittnar brott mellan närstående fullt ut betraktas som brottsoffer görs det tydligt att dessa barn anses vara direkt utsatta för brott på samma sätt som barn som är utsatta för till exempel fysisk misshandel eller sexualbrott. En viktig konsekvens av detta är att det bevittnande barnet numera kan höras utan att vårdnadshavare kan hindra det. Barnfridsbrottet kan därför sägas bidra till att stärka barnets rätt att komma till tals enligt artikel 12 i barnkonventionen. Vidare innebär barnens status som målsägande att de har rätt till skadestånd direkt från gärningspersonen samt rätt till en särskild företrädare. Att skadeståndsansvaret placeras hos den skyldige gärningspersonen markerar gärningens allvar ytterligare. Den särskilda företrädaren ska stödja barnet genom att ge information under utredningen och rättegången samt säkerställa att skadeståndet verkställs och att barnet får den ersättning det har rätt till.

Barnfridsbrottet har alltså inneburit flera viktiga rättsliga förändringar för barn som bevittnar vissa brott mellan närstående. Det är dock värt att notera att den tidigare rättsliga regleringen som omfattade bevittnandesituationer hade en bredare utformning både vad gäller definitionen av närståendekretsen och vilka gärningar som kunde utgöra ett grundbrott. Dessutom saknades ett uttryckligt krav på att grundbrottet skulle vara styrkt, utan det räckte att barnets närvaro vid den brottsliga gärningen på något sätt framgick av utredningen.

⁸⁴ A.prop. s. 33.

4 Rättsfallsstudie

4.1 Beskrivning av det empiriska materialet

Den empiriska studien omfattar 23 mål som rör barnfridsbrott och grov kvinnofridskränkning. De studerade målen har avgjorts under perioden 17 januari till 31 maj 2024. 19 mål har prövats i hovrätt medan fyra mål endast prövats i första instans. Domarna har avkunnats i fem olika hovrätter och i 15 olika tingsrätter. Målen har avidentifierats och numrerats och jag hänvisar till specifika rättsfall med exempelvis (M1).⁸⁵ Barnets ålder redovisas i den mån som detta framgår av domen.

Målen omfattar sammanlagt 40 barn som bevittnat brott mellan närstående. Flera av dessa barn har även utsatts för andra brott av den tilltalade, såsom misshandel och ofredande. Det förekommer också rättsliga bedömningar av brott mot syskon som inte är utsatta för barnfridsbrott, samt brott mot mamman som inte bevittnats av något barn. Eftersom studiens fokus är barnfridsbrottet kommer emellertid annan brottslighet som förekommer i målen endast beaktas när detta bedöms som relevant för uppsatsens frågeställningar.

I samtliga mål är den tilltalade en man. Detta beror på att det empiriska materialet har sammanställts med utgångspunkt i att grundbrottet är en del av ett åtal om grov kvinnofridskränkning. För att det ska vara fråga om grov kvinnofridskränkning krävs att en man utsätter en kvinna, som han är eller har varit gift med eller som han bor eller har bott med under äktenskapsliknande former, för brottsliga gärningar, vilka utgjort ett led i en upprepad kränkning av kvinnans integritet och som varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla, se 4 kap. 4 a § 2 st. BrB. Oftast är gärningspersonen barnets pappa, men i fyra mål är den tilltalade styvpappa till åtminstone ett av de bevittnande barnen eller sambo med mamman.

I åtta mål döms den tilltalade för att ha utsatt ett barn för mer än ett barnfridsbrott. I 11 mål döms den tilltalade för barnfridsbrott mot mer än ett barn. De flesta barnfridsbrott har skett genom att barnet bevittnat våld som pappan utövat mot mamman, men i några mål förekommer att barnet bevittnat när pappan utsatt också ett syskon för en brottslig gärning. Det är främst fråga om misshandel, men även ofredande, olaga hot och skadegörelse utgör återkommande grundbrott.

Av de 40 barn som omfattas av det empiriska materialet har 23 barn hörts genom antingen uppspelat barnförhör inför rätten eller målsägandeförhör i samband med rättegången. I ett mål

⁸⁵ Med M avses "mål".

som rör tre syskon framgår endast att deras utsagor utgör muntlig bevisning, inte hur och när de har hörts. 18 barn har hörts genom att barnförhör har spelats upp under rättegången och fem barn har hörts genom målsägandeförhör under huvudförhandlingen. Tre av barnen som hörs genom målsägandeförhör hörs också genom uppspelat barnförhör. Bland barnen som hörs är det äldsta barnet 17 år och det yngsta sex år. Det saknas dock uppgifter om det hörda barnets ålder i tio fall, vilket gör att det inte kan uteslutas att även yngre barn kan ha hörts. Ibland finns indikationer om barnets ålder i domskälen, såsom att en vittnande polis säger att barnet verkar vara i en viss ålder eller att domstolen beskriver att barnet gick i förskolan ett visst år.

17 barn har inte hörts, vilket motsvarar 42,5 procent av samtliga barn i studien. I 14 mål saknas en utsaga av minst ett barn som misstänks vara utsatt för barnfridsbrott. I tio mål har inget barn hörts. Det innebär att barnets röst helt saknas i 43 procent av samtliga mål i studien och i 61 procent av de mål där minst ett barn inte har hörts. Inte i något av dessa mål ges en förklaring till varför barnet inte har hörts. I de mål då åtminstone ett barns utsaga saknas i domskälen framgår barnets ålder i 11 fall. Av dessa är ett barn nio år, medan övriga är tre år eller yngre. I ett mål framgår inte barnets ålder. I de övriga målen är totalt nio barn målsägande, samtliga tre år eller yngre. Två av dessa nio barn är syskon som båda utsatts för barnfridsbrott, medan de övriga sju är enda målsägande när det gäller barnfridsbrott.

4.2 Straffansvar för barnfridsbrott

4.2.1 Inledning

Målen innehåller totalt 114 åtal för barnfridsbrott och fyra åtal för ringa barnfridsbrott. 90 åtal för barnfridsbrott är styrkta, vilket motsvarar 79 procent. Samtliga åtal för ringa barnfridsbrott resulterar i fällande domar. I förhållande till fyra åtal för barnfridsbrott dömer domstolen till ansvar för ringa barnfridsbrott och det är således fråga om totalt åtta styrkta ringa barnfridsbrott. Inte i något mål döms för grovt barnfridsbrott.

I nio mål döms de tilltalade för samtliga åtalade barnfridsbrott (totalt 36 stycken). I 12 mål döms den tilltalade för åtminstone ett barnfridsbrott. Dessa mål omfattar totalt 75 åtal för barnfridsbrott, varav 54 bifalls och fyra bedöms som ringa brott.

17 åtal för barnfridsbrott ogillas. I fem mål förekommer sammanlagt sju fall där barnfridsbrottet inte prövas eftersom grundbrottet inte är styrkt. I sex mål förekommer sammanlagt tio fall där det inte kan bevisas att barnet bevittnat grundbrottet. I två mål ogillas samtliga åtalade barnfridsbrott; i det ena fallet eftersom inget av de två grundbrotten kan styrkas

och i det andra fallet på grund av att det inte är bevisat att barnet har bevittnat grundbrottet. Följaktligen döms för minst ett fall av barnfridsbrott eller ringa barnfridsbrott i 21 mål.

Det är vanligt att åklagaren samlar flera barnfridsbrott under en och samma åtalspunkt. I några mål dömer tingsrätten i enlighet med åtalet och förtydligar inte att det är fråga om flera barnfridsbrott mot samma barn eller att det gäller barnfridsbrott riktat mot flera barn. Som studien kommer att visa korrigeras detta i högre instans i några fall. Det förekommer också att varken tingsrätt eller hovrätt upptäcker felaktigheter hänförliga till antalet barnfridsbrott. Detta utvecklas närmare nedan.⁸⁶ Redan här kan dock konstateras att tre åtal för barnfridsbrott inte har lett till fällande dom, eftersom domstolen har dömt för ett färre antal barnfridsbrott än vad som framgår av åklagarens gärningsbeskrivning och som är styrkt i målet.⁸⁷

4.2.2 När åtal ogillas

I samtliga mål provas grundbrott och barnfridsbrott i samma rättegång. Det förekommer inte i något fall att endast barnfridsbrott är styrkt. Detta beror på att om grundbrottet inte kan styrkas genom den framlagda bevisningen provas inte heller barnfridsbrottet.⁸⁸

Det händer dock att grundbrottet är styrkt men inte barnfridsbrottet. Detta beror oftast på att det saknas någon som kan intyga att barnet varit närvarande vid den brottsliga gärningen. Det kan bero på att barnet inte har hörts i målet och att mamman är osäker på om barnet har sett eller hört gärningen eller inte lämnar uppgifter om barnets bevitnande över huvud taget. Den tilltalade förnekar nästan alltid straffansvar för både barnfridsbrottet och grundbrottet. Domstolen måste då göra en prövning av om bevisningen i tillräcklig grad styrker att barnet har varit närvarande vid gärningstillfället och bevittnat grundbrottet. Det kan exempelvis handla om var barnet har befunnit sig någonstans och vad barnet kan antas ha hört. Uppgifter om hur stor en lägenhet är eller hur rummen angränsar till varandra kan i dessa fall få stor betydelse. Ibland behöver det klargöras om barnet har sovit eller varit vaket vid gärningstillfället. Endast i ett fall saknas en förklaring till varför domstolen inte anser att barnfridsbrottet är styrkt.⁸⁹

När det finns oklarheter om huruvida barnet har bevittnat händelsen är mammans uppgifter ofta ett viktigt bevisfaktum, i synnerhet om det utsatta barnet är litet och inte själv hörs i målet. Ibland händer dock att mamman väljer att inte medverka i utredningen. Ett sådant mål förekommer i studien. I målet anser tingsrätten att det är utrett att pappan gjort sig skyldig

⁸⁶ Se nedan avsnitt 4.2.4 Det förekommer felaktigheter hänförliga till antalet barnfridsbrott.

⁸⁷ [M10, M21].

⁸⁸ [M22, M9, M6, M5, M4] jfr. prop. 2020/21:170 s. 27 f.

⁸⁹ [M10]. I detta mål redogörs endast det som domstolen anser är bevisat i domskälen.

till olaga hot mot mamman samt att den tvååriga dottern befann sig hemmet vid gärningstillfället. Tingsrätten konstaterar dock att det inte är utrett var i bostaden som det olaga hotet uttalades eller var dottern befann sig i samband med händelsen. Dessutom saknas uppgifter om parets bostad vilket gör att tingsrätten inte kan dra någon slutsats om att dottern borde ha hört hotet. Pappan döms för grundbrottet men inte för barnfridsbrott. Eftersom mamman inte medverkar i utredningen har hon inte lämnat uppgifter som skulle kunna styrka att dottern bevittnat det olaga hotet. Åtalet för barnfridsbrott överklagas inte och tingsrättens bedömning av straffansvar för barnfridsbrottet vinner således laga kraft.⁹⁰

I ett annat mål konstaterar tingsrätten att barnen inte bevittnat den i och för sig styrkta misshandeln av mamman, eftersom de var i vardagsrummet och därför endast hört högljutt gräl i köket. Misshandeln skedde genom att pappan, som var berusad, krossade en tallrik och använde en skärva för att skära mamman i låret. Mamman uppger i sin målsägandeutsaga att dottern⁹¹ kom ut i köket innan händelsen med tallriken och bad pappan att sluta. Mamman beskriver att flickan har påverkats mycket av händelsen. Tingsrätten menar att flickan och hennes lillebror mycket väl kan ha upplevt att det var våldsamheter på gång, men att detta inte är tillräckligt för att barnen ska anses ha bevittnat händelsen.⁹² Målet har vissa likheter med ett annat mål där åtal om barnfridsbrott ogillas, eftersom det enligt tingsrätten inte är klart var den ettåriga dottern befann sig när pappan misshandlade mamman genom att kasta en bok på henne. Grundbrottet är styrkt och det är klarlagt att dottern befann sig i hemmet vid gärningstillfället. Mamman berättar i sitt förhör att hon inte vet om dottern såg när pappan kastade boken. Hon är dock säker på att dottern märkte av misshandeln, eftersom dottern blev rädd och ville vara i famnen. Tingsrätten menar att det inte är styrkt att flickan sett eller på annat sätt varit medveten om att misshandeln ägde rum. Hovrätten gör ingen annan bedömning i förhållande till denna åtalspunkt.⁹³ I båda dessa mål saknas en utsaga från något av de bevittnande barnen. Dessa bedömningar kan jämföras med ett annat mål där det anses bevisat att den 14-åriga dottern bevittnat en misshandel av sin syster, eftersom flickan berättar att hon hört bråket från sitt rum i form av röster som skriker.⁹⁴

⁹⁰ [M16].

⁹¹ Flickans ålder framgår inte, men en vittnande polis tror att flickan var 5–6 år gammal.

⁹² [M14].

⁹³ [M1].

⁹⁴ [M22]. I samma mål anser domstolen att det är styrkt att pappan gjort sig skyldig till 22 fall av barnfridsbrott eftersom barnen (9, 12, 14, 18 år) har uppgett att huset är väldigt lyhört och att man hör "allt".

4.2.3 När straffansvar föreligger

Bedömningen av straffansvar för barnfridsbrott är ofta mycket kortfattad, särskilt i mål som omfattar ett stort antal åtalpunkter. Formuleringar som domstolen använder sig av kan exempelvis vara att ”[v]ad avser barnfridsbrottet bedömer tingsrätten att den brottsliga gärningen har bevitnats av [de fyra gemensamma barnen]. [Pappan] ska således dömas för barnfridsbrott.”⁹⁵ eller ”[Pappan] är vidare skyldig till ett fall av barnfridsbrott mot [den yngre system] eftersom hon bevitnat våldet mot sin mamma.”⁹⁶

I några mål gör tingsrätten emellertid en mer utförlig prövning av straffansvar för barnfridsbrott. Frågan är då främst var barnet befann sig i samband med den brottsliga gärningen och vad barnet kan antas ha uppfattat utifrån sin position. När barnet inte har hörts i målet måste domstolen avgöra frågan om straffansvar utifrån den övriga bevisningen. Det kan då föreligga en presumtion om att barnet har bevitnat grundbrottet. I ett mål har pappan hållit barnet i famnen samtidigt som han har sparkat mamman hårt tre gånger mot hennes båda ben och höft.⁹⁷ Vid bedömningen av straffansvar för barnfridsbrott refererar tingsrätten till förarbetena där det uttalas att ett spädbarn som är i sin mammas famn när mamman blir utsatt för våld ska anses ha bevitnat den brottsliga gärningen.⁹⁸ Tingsrätten påpekar att våldet skett i pojken omedelbara närhet, eftersom han har varit i pappans famn när pappan misshandlade mamman. Vidare menar tingsrätten att pojken får ”presumeras ha bevitnat våldet”, eftersom det inte är möjligt att veta vad pojken har uppfattat.⁹⁹

I ett mål får barnets egen berättelse betydelse för bedömningen av om den sexårige pojken ska anses ha bevitnat en skadegörelse. Både pappans och mammans uppgifter beskriver att barnet inte var i rummet när pappan helt slog sönder TV:n. Tingsrätten prövar därför om barnet ska anses ha bevitnat skadegörelsen eller inte. Tingsrätten anser att barnet, på ett förhållandevis klart sätt, berättat om hur pappan slog sönder TV:n innan mamman kom ut från sovrummet och att pojken sprang in på sitt rum. Tingsrätten menar att det är utrett att pojken varit med pappan under den inledande delen av händelsen. När pojken sedan sprungit till sitt rum anser tingsrätten att mammans och grannens uppgifter om att pappan var mycket högljudd och att det hördes

⁹⁵ [M13].

⁹⁶ [M22].

⁹⁷ Barnets ålder nämns inte, men av domskälen framgår att sonen är i en lekhage strax innan grundbrottet begås. Det får därför antas att det är fråga om ett mindre barn. Barnet har inte hörts i utredningen.

⁹⁸ Prop. 2020/21:170 s. 45 samt ovan avsnitt 2.2.4 Bevitnanderekvisitet.

⁹⁹ [M23]. Pappan döms för barnfridsbrott. Hovrätten gör ingen annan bedömning i ansvarsfrågan.

dunsar, innebär att pojken ska anses ha bevittnat gärningen genom att han har hört skadegörelsen när den begicks. Hovrätten fastställer tingsrättens dom utan några ändringar.¹⁰⁰

Barnets berättelse utgör ofta ett centralt stöd för mammans uppgifter om grundbrottet i de mål där barnet har hörts.¹⁰¹ Som exempel kan nämnas ett mål där de tre barnens berättelser styrker mammans utsaga om de olika grundbrotten och där pappan döms för totalt 16 barnfridsbrott. Den äldsta av de tre bröderna, 16 år, berättar att "[s]ituationen eskalerade och pappa hotade först mamma med höger knytnäve men mamma puttade undan honom. Pappa gav då mamma en box på kinden, vänster sida, med knytnäven. Mamma vände sig om och då tryckte pappa henne, sparkade, med allt han hade, i ryggen så hon flög framåt. Hon tog i sig och ramlade inte. (...) Polisen kom [minsta brodern] låg i soffan under händelsen och grät [mellanbrodern] sov. Det är lätt att blanda ihop dagarna. Mamma sa olika hela tiden till polisen. Hon fattade inte var det var som pappa slog henne men han och brorsorna såg att det var på kinden. Han tror inte att det var så hårt men hon blev röd. Han var rädd och chockad." Den yngsta brodern, nio år, har berättat följande. "Själv satt han i hörnet med [mellanbrodern] och kramades. Han har uppgett att han blir ledsen och mår dåligt när han tänker på det." Den 12-åriga mellanbrodern har bland annat uppgett att "pappa var jättearg och skrek fula ord, och slog sönder lampan. Han har också sagt att han under delar av händelsen var på sitt rum".¹⁰² Även i ett annat mål som rör åtal för 12 barnfridsbrott utgör barnens berättelser om gärningarna som de har bevittnat ett viktigt stöd för att bevisa hur händelserna har utspelat sig i förhållande till samtliga grundbrott i målet.¹⁰³ I ett annat mål konstateras att mammans berättelse först och främst vinner stöd av dotterns uppgifter. Flickan har berättat att styvpappan, som hon kallar pappa, skrikit att hon inte skulle få träffa sin mamma och lillebror igen. Han var mycket arg och flickan berättar att hon blev mycket rädd och ledsen.¹⁰⁴

Barnets berättelse innebär i ett mål att ett ogillat åtal avseende misshandel och två fall av barnfridsbrott får bifall i högre instans. Barnen som utsatts för barnfridsbrott är sex och nio år gamla. Den yngsta systemns berättelse om att pappan kastat ett täcke på mamman så att mamman fick en bula ger enligt hovrätten visst stöd åt mammans uppgift om att pappan först kastat en fjärrkontroll på henne och därefter ett täcke för att tysta henne. Flickan har hörts i målet genom uppspelat barnförhör. Det kan dock noteras att denna avgörande berättelse från barnet inte

¹⁰⁰ [M20].

¹⁰¹ [M22, M17, M15, M14, M13, M10, M9, M8, M7, M6, M5, M3].

¹⁰² [M17].

¹⁰³ [M13].

¹⁰⁴ [M5].

framkommit genom barnförhör, utan genom en åberopad orosanmälan som lagts fram i samband med hovrättsförhandlingen.¹⁰⁵

Genom bevisningen för grundbrottet kan det ibland konstateras att barnet bevittnat den brottsliga gärningen. Detta gäller i synnerhet om barnets utsaga har lyfts fram och fått betydelse för ansvarsfrågan för grundbrottet. Detta beror på att om barnets vittnesmål innebär att grundbrottet är styrkt måste följaktligen barnet ha varit på platsen och bevittnat gärningen. Det förekommer därför att domstolen dömer för barnfridsbrott genom att endast hänvisa till prövningen av grundbrottet. I ett fall skriver tingsrätten att "[m]ot bakgrund av vad som framkommit om gärningen (...) är det uppenbart att den bevittnats av [sonen] och [styvdottern] på det sätt som krävs. [Pappan] ska således dömas för barnfridsbrott vid två tillfällen (åtalpunkterna 2 och 3)".¹⁰⁶ Barnfridsbrott kan också styrkas med en generell hänvisning till barnets berättelse. I ett mål, där pappan döms för 22 barnfridsbrott mot tre av sina barn, görs ingen närmre prövning av om de olika barnen ska anses ha bevittnat de olika grundbrotten. Istället gör hovrätten en bred bedömning av om barnen ska anses ha bevittnat våldet. Hovrätten konstaterar att samtliga barnfridsbrott är styrkta, eftersom alla barnen (även de två syskonen som inte utsatts för barnfridsbrott) intygat att huset är väldigt lyhört och att "man hör "allt" som händer även om man är på sitt rum eller på ett annat våningsplan".¹⁰⁷

4.2.4 Det förekommer felaktigheter hänförliga till antalet barnfridsbrott

Det händer att det är otydligt om barns bevittnande av en brottslig gärning ska tolkas som ett eller flera barnfridsbrott. I några mål ändras antalet barnfridsbrott i hovrätten medan en motsvarande situation inte korrigeras i högre instans i andra mål. Felaktigheterna yttrar sig på två olika sätt. För det första kan en åtalpunkt konstrueras utefter *gärningstillfället*. Det kan då handla om att ett grundbrott har bevittnats av flera barn. Ett grundbrott som bevittnats av två barn ska bedömas som två barnfridsbrott, men studien kan visa att så inte alltid är fallet. För det andra kan en åtalpunkt avseende barnfridsbrott ta sin utgångspunkt i *det bevittnande barnet*. Om samma barn har bevittnat flera gärningar som begåtts vid olika tidpunkter händer det att samtliga bevittnade brott samlas under samma åtalpunkt för barnfridsbrott. Även i dessa fall händer det att domstolen inte klargör att det är fråga om flera barnfridsbrott i samband med frågan om straffansvar. I de studerade målen finns exempel på när domstolen dömt den tilltalade

¹⁰⁵ [M15].

¹⁰⁶ [M5].

¹⁰⁷ [M8].

för grundbrotten – antingen som en del av grov kvinnofridskränkning mot mamman eller som separata brott – men där barnets bevitnande av de brottsliga gärningarna ses som ett brott.

4.2.4.1 Flera barn som bevitnat samma gärning kan ses som ett barnfridsbrott

Det kan uppstå oklarheter om domstolen dömer för ett eller flera brott när ett mål rör många barnfridsbrott mot flera barn. Inte sällan utgår åtalet för barnfridsbrott från grundbrottet och det är då *gärningstillfället* som utgör grunden för åtalet för barnfridsbrott. De barn som åklagaren påstår har bevitnat gärningen nämns därefter under samma åtalspunkt. Det kan uttryckas som att: ”[Pappan] har misshandlat alternativt ofredat [mamman] enligt gärningsbeskrivningen i 1 c ovan. (...) Brottet bevitnades av [de fyra syskonen] som är barn till [pappan] och [mamman]”.

Ibland korrigerar hovrätten tingsrättens dom genom att döma för flera fall av barnfridsbrott. I ett av målen innehåller stämningsansökan 10 åtalspunkter för totalt 23 brott. Förutom åtal för grov kvinnofridskränkning mot mamman står pappan också åtalad för barnfridsbrott, misshandel, olaga hot och skadegörelse mot flera av sina fem barn. I tingsrätten döms han för fem fall av barnfridsbrott, trots att det är styrkt att två barn har bevitnat en gärning var och två barn har bevitnat tre gärningar var. Tingsrätten dömer också till ett fall av ringa barnfridsbrott trots att det är klarlagt att fyra barn bevitnade den ringa misshandeln av mamman. Detta korrigeras i högre instans. I hovrätten döms pappan till ansvar för samma gärningar som var styrkta i tingsrätten, med förtydligandet att det är fråga om sex fall av barnfridsbrott och sex fall av ringa barnfridsbrott.¹⁰⁸

Ibland utsätts ett barn för att bevitna flera brottsliga gärningar vid samma gärningstillfälle. I ett mål döms pappan för barnfridsbrott mot sin dotter i tingsrätten. Dottern, som är 12 år, utsätts först för att bevitna när hennes pappa misshandlar hennes 18-åriga syster. Därefter bevitnar hon när pappan misshandlar hennes mamma. Tingsrätten skriver att pappan gjort sig skyldig till två fall av barnfridsbrott, men av domslutet framgår endast att han döms för barnfridsbrott. I hovrätten görs ingen annan bedömning i fråga om skuld och rubricering av brotten. Hovrätten poängterar dock att det ska framgå av domslutet att det är fråga om två barnfridsbrott.¹⁰⁹

Det händer att varken tingsrätt eller hovrätt dömer för alla barnfridsbrott som är styrkta i målet. I stället för att bedöma straffansvaret i förhållande till det utsatta barnet utgår bedömningen från grundbrottet och ser flera barns bevitnande av en brottslig gärning som ett

¹⁰⁸ [M13].

¹⁰⁹ [M3].

brott. Som exempel kan nämnas ett mål där en styvpappa döms för två barnfridsbrott. De två flickorna bevittnade hur styvpappan misshandlade deras mamma vid två tillfällen. Båda flickorna var närvarande i samband med båda händelserna. På samma vis som i ovan nämnda mål har åklagaren yrkat på ansvar för barnfridsbrott med utgångspunkt i gärningstillfället och tingsrätten dömer för två barnfridsbrott. I detta mål görs emellertid ingen rättelse när målet prövas i överrätt. Hovrätten skriver explicit att pappan ska dömas för två fall av barnfridsbrott, trots att det är styrkt att båda flickorna bevitnat de två olika grundbrotten.¹¹⁰

4.2.4.2 Trots att barnet bevitnat flera grundbrott döms för ett barnfridsbrott

Åtal för barnfridsbrott kan också utgå från *det bevitnande barnet*. I dessa fall inkluderas alla de brottsliga gärningar som barnet har bevitnat i samma åtalpunkt. Åtalet kan då formuleras enligt följande. ”[Pappan] har begått gärningarna som framgår av åtalpunkt 1 A-B och J mot [mamman], gärningen som framgår av åtalpunkt 2.1 mot [system], gärningarna som framgår av åtalpunkt 3.1-3.2 mot [storebrodern] samt gärningarna som framgår av åtalpunkt 4.1-4.3 mot [lillebrodern].(...) Brotten bevitnades av [barnet] som är son till [pappan] och [mamman] samt bror till [syskonen].”¹¹¹ Enligt exemplet omfattar åtalet nio barnfridsbrott mot ett barn.

Det händer att domstolen inte noterar att varje enskilt barn potentiellt är utsatt för mer än ett barnfridsbrott. I ett mål är pappan åtalad för totalt 46 brottsliga gärningar mot sin fru och sina tre barn. Tingsrätten anser att straffansvar föreligger för samtliga åtalade barnfridsbrott och dömer pappan för tre fall av barnfridsbrott mot de tre barnen. Hovrätten gör ingen annan bedömning i skuldfrågan, men korregerar tingsrättens dom på så vis att straffansvaret istället ska anses avse 22 fall av barnfridsbrott. Det förtydligas att ”[m]ed hänsyn till att varje bevitnad gärning uppfyller rekvisiten för barnfridsbrott anser hovrätten att var och en av de gärningar som respektive barn har bevitnat ska bedömas som ett fall av barnfridsbrott”. I stämningsansökan till tingsrätten utformades åtalet för barnfridsbrott utifrån respektive barn, vilket innebar att varje åtalpunkt avseende barnfridsbrott mot ett barn innehöll mellan fem och nio grundbrott. Detta är troligtvis anledningen till att tingsrätten dömde till endast tre barnfridsbrott, trots att det kunde styrkas att barnen bevitnat 22 brottsliga gärningar redan i första instans.¹¹²

Slutligen kan två brottsliga gärningar som har begåtts vid samma tillfälle ibland bedömas som ett grundbrott. I ett mål döms pappan för ringa misshandel och olaga hot mot mamman och

¹¹⁰ [M10].

¹¹¹ [M8].

¹¹² [M8].

barnfridsbrott mot barnet. De två grundbrotten presenteras under samma rubriker; dels under åtalspunkten om grov kvinnofridskränkning, dels under åtalspunkten om barnfridsbrott. Pappan döms emellertid inte för grov kvinnofridskränkning utan för vissa enskilda brott, däribland ringa misshandel och olaga hot. Det kan noteras att i förhållande till mamman dömer tingsrätten till straffansvar för båda brotten, men i förhållande till barnet ses gärningarna som ett brott. Tingsrätten ger ingen motivering till detta. Målet har inte prövats i högre instans.¹¹³

4.2.5 Ibland saknas åtal för barnfridsbrott

I några mål förekommer uppgifter om att ett barn bevittnat ytterligare åtalade brott mot mamman, men där det saknas åtal för barnfridsbrott. I ett mål döms en pappa för barnfridsbrott där grundbrottet är ringa misshandel. Det framgår dock av gärningsbeskrivningen för en annan åtalspunkt att ett olaga hot skedde inför den tvååriga dottern. Av tingsrättens sammanfattning av mammans förhör framgår att flickan varit i mammans famn vid gärningstillfället. Våldet föregicks av en diskussion om en incident som hänt några dagar tidigare då pappan hade fått ett utbrott och rivit sönder sin tröja och skurit sig i ena armen. I samband med diskussionen ska följande ha inträffat enligt mamman:

”Han drog (...) ner henne i nackhåret när hon höll i [dottern]. Hon ville prata om den incidenten och då blev han arg igen och hon satte sig med [dottern] i sängen. Han skrek att hon var en hora, en fitta, att hon var bipolär och hade borderline. Hon satt i dubbelsängen vid huvudgaveln och [dottern] var till vänster om henne. Han kom via köksingången till sovrummet och börjar hugga i madrassen framför dem med en kökskniv. Han stod framför dem och hon hade blicken mot fotändan. Han var väldigt arg och högg vilt och skrek mer än tre gånger att han skulle döda henne. Han högg vid upprepade tillfällen och hon tror att kniven gick av. Hon blev rädd och visste inte vad han skulle göra. Det enda hon tänkte var att hon behövde skrika och överrösta honom för att någon annan kanske skulle höra henne. Hon tänkte att han kunde hugga ihjäl henne. Hon skrek till honom att han skulle tänka på sin dotter som var där och inte göra något inför henne, men hon gick aldrig till fysiskt angrepp mot honom. Hon satt i sängen under hela händelseförloppet i sängen. [Dottern] var under händelseförloppet bredvid henne till vänster och skrek och grät. När grannen började banka i väggen fokuserade [pappan] på det i stället och hon kunde springa in i badrummet med [dottern].”

¹¹³ [M21].

Ett vittne ger stöd åt mammans berättelse om att flickan var närvarande i samband med det olaga hotet, medan ett annat vittne uppger att dottern var placerad hos sin mormor vid tiden för gärningen. Mamman uppgifter bedöms dock som trovärdiga och enligt tingsrätten har det inte framkommit något som talar mot att uppgifterna i allt väsentligt är tillförlitliga. Tingsrätten finner att det är ställt utom rimligt tvivel att pappan gjort sig skyldig till vart och ett av brotten som anges i delpunkterna för åtalet som avser grov kvinnofridskränkning. Hovrätten fastställer tingsrättens dom vad avser skuldfrågan för den grova kvinnofridskränkningen samt det barnfridsbrott som pappan döms för i förhållande till en ringa misshandel. Ingen av domstolarna diskuterar huruvida dotterns närvaro vid det olaga hotet skulle kunna tänkas utgöra barnfridsbrott mot dottern, trots att det framgår av gärningsbeskrivningen att gärningen skett framför dottern.¹¹⁴

I ett annat mål berättar en flicka i sitt barnförhör om att hon har bevittnat när hennes styvpappa slog sönder mammans mobiltelefon med en hammare. Flickan uppger även att styvpappan höll det yngre syskonet i sin famn i samband med den brottsliga gärningen. Flickans uppgifter ger stöd åt mammans berättelse och styvpappan anses skyldig till skadegörelsen som en del av den grova kvinnofridskränkningen som han sedan döms för. Att barnen eventuellt har bevittnat skadegörelsen diskuteras inte av domstolen i vare sig tingsrätt eller hovrätt. Det bör påpekas att barnens bevittnande inte omfattas av åklagarens gärningsbeskrivning. Domstolen kan därför, som utgångspunkt, inte döma för ytterligare brott, eftersom försvaret inte givits en chans att bemöta anklagelser om barnfridsbrott. Det kan dock noteras domstolen inte uppmärksammar denna brist samt att åtalet inte justeras i hovrätten.¹¹⁵

4.2.6 Den tilltalades uppsåt diskuteras sällan

Det är relativt ovanligt att domstolen diskuterar den tilltalades uppsåt i förhållande till att barnet har bevittnat grundbrottet. Som beskrivits ovan konstateras ofta att den tilltalade är skyldig också till barnfridsbrott genom bevisningen för grundbrottet. Det kan dock uppmärksammas att inget åtal om barnfridsbrott i studien ogillas med hänvisning till brist på uppsåt hos den tilltalade. I sju mål förekommer en diskussion om huruvida den tilltalades uppsåt täcker att barnet bevittnat grundbrottet.

Diskussionerna om uppsåt för barnfridsbrott tar sig lite olika uttryck. Uppsåt kan ibland beskrivas som att den tilltalade har *uppfattat* eller *insett* att barnen bevittnat våldet. I ett mål

¹¹⁴ [M19].

¹¹⁵ [M7].

skriver tingsrätten att "[De två systrarna], som tidigare hade befunnit sig i ett anslutande rum och hört vad som pågått inne i badrummet, satt vid det här laget i soffan bredvid, vilket [pappan] också uppfattade. Därifrån såg de vad som skedde. De blev rädda och sprang upp till husets ovanvåning." I förhållande till ytterligare barnfridsbrott i samma mål konstateras att "[De två systrarna] satt under hela händelseförloppet kvar vid bordet och såg det våld som utövades mot [mamman], vilket [pappan] insåg. [Systrarna] blev mycket rädda över det som skedde."¹¹⁶ I ett annat mål uttrycks det som att det "[i] samtliga fall har visats att [sonen] befann sig intill situationen och han kan inte ha undgått att uppfatta vad som skedde. [Pappan] måste ha insett detta och han har i vart fall varit likgiltig för ifall [sonen] uppfattade vad som skedde. Åtalet för barnfridsbrott i fyra fall är styrkt".¹¹⁷

Uppsåt kan också beskrivas som att den tilltalade varit medveten om att barnet befunnit sig på platsen. I ett mål skriver hovrätten att "[Sonen] var på platsen och hovrätten anser det utrett att han bevittnade ofredandet av [mamman]. [Pappan], som var medveten om att [sonen] var där, har därmed gjort sig skyldig till barnfridsbrott."¹¹⁸ Liknande formuleringar förekommer även i andra mål: "[Dottern] bevittnade den nyss beskrivna misshandeln. [Pappan] var medveten om detta. Åtalet i denna del är därför styrkt (...). [Pappan] ska därför dömas för barnfridsbrott."¹¹⁹, eller att det "[a]v utredningen framgår att [sonen] varit närvarande och bevittnat gärningarna, misshandel av [mamman] och skadegörelse, och att [pappan] varit medveten om det. Åtalet för barnfridsbrott i dessa punkter är styrkta.",¹²⁰ samt att "[Pappan] har varit medveten om att [sonen] var vaken och i närheten. Han har följaktligen begått gärningen med uppsåt och han ska dömas för barnfridsbrott."¹²¹

Uppsåtskravet för barnfridsbrott är att den tilltalade haft åtminstone likgiltighetsuppsåt.¹²² Det är därför tillräckligt att den tilltalade förstått att det funnits en *risk* att barnen såg eller hörde våldet och förhållit sig *likgiltig* inför denna risk. I ett mål skriver tingsrätten att "[Pappan] måste ha insett att det fanns en avsevärd risk att barnen bevittnade händelsen. Att han trots denna insikt begick gärningen visar att det faktum att barnen bevittnade misshandeln inte utgjorde ett skäl för honom att avstå ifrån gärningen. Han har således haft likgiltighetsuppsåt i förhållande till barnfridsbrottet som ska bedömas på det sätt som åklagaren har gjort."¹²³

¹¹⁶ [M10].

¹¹⁷ [M17].

¹¹⁸ [M2].

¹¹⁹ [M1].

¹²⁰ [M17].

¹²¹ [M20].

¹²² Se avsnitt 2.2.5 Uppsåtligt brott.

¹²³ [M7]. Hovrätten fastställer tingsrättens dom.

4.2.7 Sammanfattande kommentar

När det gäller bedömningen av straffansvar är en av de mest påtagliga utmaningarna hur domstolar bedömer antalet barnfridsbrott när ett barn bevittnar flera brottsliga gärningar och när flera barn bevittnar samma grundbrott. I studien förekommer några fall där det är oklart om ett enskilt brott, bevittnat av flera barn, ska bedömas som ett eller flera barnfridsbrott. Det finns också exempel i studien som visar att när ett barn har bevittnat flera gärningar bedöms detta som ett barnfridsbrott i förhållande till barnet trots att det utgör flera brott i förhållande till målsäganden för grundbrotten. Det blir därmed tydligt att antalet barnfridsbrott som döms ut inte alltid motsvarar antalet barnfridsbrott som är styrkta i målet.

I några mål förekommer uppgifter om att barn bevittnat brott mot en förälder, men att åklagaren inte väckt åtal för barnfridsbrott. Det går inte att utläsa av domarna vilka skäl som ligger till grund för detta beslut. I ett specifikt fall omfattar gärningsbeskrivningen av ett styrkt brott mot mamman en beskrivning av att barnet bevittnat gärningen trots att inget åtal för barnfridsbrott väckts. Varken domstolen, barnets särskilda företrädare eller åklagaren verkar ha uppmärksammat detta – inte ens i samband med att målet överklagades och prövades i högre instans.

När åtal för barnfridsbrott ogillas beror detta antingen på att det inte kan styrkas att barnet bevittnat den brottsliga gärningen eller att barnfridsbrottet inte över huvud taget prövas på grund av att grundbrottet inte kan styrkas. Om grundbrottet är styrkt, men inte barnfridsbrottet, beror det inte sällan på att mamman är osäker på om barnet har sett eller hört händelsen, eller, som i ett fall, på att mamman inte vill medverka i utredningen och därför inte uttalat sig i frågan. Om barnet har berättat om vad det har sett eller hört verkar detta inte vara tillräckligt för att det ska anses vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade även gjort sig skyldig till barnfridsbrott i de fall då mamman uttryckt en osäkerhet kring barnets bevittnande. Bevittnandet styrks oftast genom att barnets berättelse ger stöd åt mammans uppgifter om grundbrottet och barnfridsbrottet. Vilken påverkan barnets berättelse har på bedömningen av grundbrottet, och om grundbrottet skulle ha ansetts styrkt utan barnets uppgifter, är dock svårt att dra några slutsatser om. Det kan emellertid konstateras att äldre barn som har fått komma till tals tycks ha bättre förutsättningar att genom sin berättelse styrka barnfridsbrottet, särskilt i situationer där barnet befunnit sig i ett annat rum än det där gärningen skedde.

4.3 Gradindelning av barnfridsbrott

4.3.1 Allmänt

Barn som bevittnar våld mellan närstående befinner sig i en mycket utsatt situation. Våldet som barnet bevittnar sker nästan uteslutande i miljöer där barnet har svårt att värja sig såsom i hemmet, i bilen eller på familjesemestern. Barnet är också särskilt utsatt genom att barnet står i beroendeställning samt har ett känslomässigt band till sina föräldrar. Sådana faktorer vägs ofta in vid gradindelning av brott mot barn.¹²⁴ När det gäller barnfridsbrottet är dock sådana faktorer beaktade redan i samband med kriminaliseringen av barns bevittnande av brott mellan närstående. Straffskärpningsgrunden enligt 29 kap. 2 § 8 p. BrB bör därför inte tillämpas tillsammans med barnfridsbrottet, eftersom hänsyn redan har tagits till att gärningen varit ägnad att skada barnets trygghet och tillit till en närstående.¹²⁵

Vid bedömningen av hur barnfridsbrottet bör gradindelas ska domstolen utgå från grundbrottets straffvärde. Domstolen ska också väga in samtliga omständigheter i det enskilda fallet. Om gärningen har varit av särskilt skrämmande och traumatisk art ska detta beaktas. Domstolen ska ta hänsyn till dels hur allvarligt grundbrottet är, dels omständigheter hänförliga till gärningspersonens agerande. Om gärningspersonen visat särskild hänsynslöshet kan detta indikera att det är fråga om grovt barnfridsbrott. Enligt förarbetena är det inte uteslutet att barnfridsbrottet kan anses ha ett högre straffvärde än grundbrottet.¹²⁶

4.3.2 Barnets upplevelse påverkar inte frågan om gradindelning

Frågan om hur barnfridsbrottet bör gradindelas är sällan en fråga som diskuteras i de studerade målen. Som utgångspunkt gradindelas barnfridsbrottet utefter grundbrottets svårighetsgrad.¹²⁷ Det innebär att om grundbrottet är misshandel av normalgraden bedöms också barnfridsbrottet vara av normalgraden, medan en ringa misshandel innebär att barnfridsbrottet anses vara ringa. Intrycket är att gradindelning av barnfridsbrottet görs utan några särskilda bedömningar av omständigheterna i det enskilda fallet.

I de mål där gradindelning diskuteras handlar det huvudsakligen om huruvida barnfridsbrottet ska bedömas som ringa trots att grundbrottet är av normalgraden. I några fall

¹²⁴ Jfr. Andersson, M. & Kaldal, A., *Barn i brottmål – En antologi* (2020), s. 29.

¹²⁵ Se avsnitt 3.2.1 *Den särskilda straffskärpningsgrunden*.

¹²⁶ Se avsnitt 2.3 *Gradindelning och straffvärde*.

¹²⁷ Se [M1, M3, M5, M6, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M13, M14, M15, M17, M18, M20, M22, M23].

beaktar domstolen egenskaper hänförliga till barnet som en omständighet som kan innebära att barnfridsbrottets gradindelning bör avgöras utifrån andra omständigheter än enbart grundbrottets svårighetsgrad. En omständighet som utgör skäl för att bedöma barnfridsbrott som ringa trots att grundbrottet (ofredande) bedöms vara av normalgraden är i ett mål ”barnets förhållandevis låga ålder”. Barnet är en tvåårig pojke. Barnets upplevelse beaktas inte trots att grundbrottet styrks genom ett inspelat larmsamtal där mamman låter stressad och där barnet hörs gråta och säga ”pappa”. När det gäller en skadegörelse där pappan krossade en ruta i mammans hem medan barnet satt i soffan, bedömer hovrätten att bevittnandet utgör ett barnfridsbrott av normalgraden ”oaktat barnets ålder”.¹²⁸ I ett annat mål förtydligar domstolen att barnfridsbrottet inte ska ses som ringa trots att grundbrottet bedömts vara av normalgraden. Tingsrätten menar att den sexåriga dottern har sett och upplevt bråket mellan föräldrarna och måste ha förstått att hennes mamma misshandlats och att styvpappan därför ska dömas till barnfridsbrott som inte är ringa.¹²⁹

Trots att våldet i vissa mål är mycket allvarligt och att barnen befunnit sig nära sin mamma när hon blivit misshandlad påverkar detta inte bedömningen av barnfridsbrottets gradindelning. Ett mål rör en styvpappa som döms för grov kvinnofridskränkning samt för två fall av barnfridsbrott där grundbrotten är misshandel. Båda döttrarna har bevittnat båda gärningarna. Den ena gärningen är mycket våldsam och sker i samband med att familjen äter middag tillsammans. Styvpappan utdelar bland annat knytnävsslag mot mammans mage samt tar strypgrepp på henne. Flickorna satt med mamman och styvpappan vid matbordet vid gärningstillfället och har således befunnit sig i det kraftiga våldets direkta närhet. Mamman och barnen flydde tillsammans i en bil för att komma undan styvpappans våld. I domskälen betonas att flickorna varit mycket rädda i samband med händelsen, men det görs ingen separat bedömning av gradindelningen för barnfridsbrotten som tar hänsyn till flickornas upplevelse. Tingsrätten anser att det är fråga om barnfridsbrott av normalgraden eftersom grundbrottet är misshandel.¹³⁰

En liknande bedömning görs i ett annat mål. Också här är grundbrottet misshandel av normalgraden. Barnfridsbrottet bedöms vara av normalgraden utan någon direkt motivering. Det kan konstateras att våldet har varit av allvarlig art och att pappan har visat hänsynslöshet i samband med händelsen då han lämnade den 12-åriga dottern ensam med mamman som till följd av våldet blivit medvetlös och blödde. Vare sig denna aspekt av flickans upplevelse eller

¹²⁸ [M2].

¹²⁹ [M15].

¹³⁰ [M10].

att hon befunnit sig i det kraftiga våldet direkta närhet i samband med gärningen beaktas i förhållande till bedömningen av barnfridsbrottets svårighetsgrad. I målet har flickan hörts genom barnförhör. Hon bedöms ha en mycket god förmåga att uttrycka sig och hon har enligt domstolen beskrivit händelserna på ett detaljerat sätt som framstår som självupplevt. Ur domstolens sammanfattning av flickans förhör framgår följande:

”Pappan sa ”Ah, du kommer dö” eller något sådant. Han har sagt det förut. Det kändes att det faktiskt skulle hända. När han säger så går hennes hjärta ner. Hon vet att det var till hennes mamma. Han skulle inte säga det till hennes syster. Och sedan hörde hon hur hennes pappa slog hennes mamma. Hon gjorde ljud. Man kan höra att hon det gjorde jätteont på henne. Man kan höra att någon slog mot skinnet.

Hon visste inte om hon skulle gå ut och hjälpa henne. Efter några minuter gick hon ut från badrummet. Hon såg sin mamma. Hon låg på golvet. Hon visste inte att hon hade svimmat. (...) Hon bara grät och hon visste inte vad som skulle hända nu. (...) Hon ville hjälpa henne men hon visste inte hur hon skulle hjälpa henne. Hon gick bara runt henne och gick förbi henne och stod framför henne.”¹³¹

Endast i ett mål får barnets upplevelse av att bevittna våld betydelse på så vis att barnfridsbrottet anses vara av en allvarigare art än grundbrottet. I målet döms pappan för barnfridsbrott trots att grundbrottet är ringa misshandel. Det bevittnande barnet var vid gärningstillfället två år gammalt. Hovrätten anser att bevittnandet bör bedömas som barnfridsbrott av normalgraden, eftersom gärningen begicks direkt framför barnet, barnet blev ledset av att se händelsen samt att barnet bad pappan att sluta.¹³²

Slutligen bör nämnas att mammans upplevelse av grundbrottet kan få betydelse för gradindelning av barnfridsbrottet. I ett mål rubriceras grundbrottet som ringa misshandel med hänvisning till att mamman sagt att den psykiska smärtan var värst eftersom barnen såg när pappan kastade en sko i ansiktet på henne. En av döttrarna beskriver i sitt barnförhör att alla hennes syskon var jätterädda. Hovrätten beaktar inte barnens upplevelse av det som de bevittnat, utan menar att det är fråga om ringa barnfridsbrott eftersom grundbrottet är ringa misshandel. I samma mål avgörs frågan om gradindelning för samtliga barnfridsbrott, totalt 12 stycken, på samma sätt. I förhållande till ett annat grundbrott berättade mamman att det gjorde

¹³¹ [M3].

¹³² [M19].

ont när hon blev dragen i håret. Hovrätten bedömer ändå misshandeln som ringa eftersom mamman även i detta fall förklarat att den psykiska smärtan av att barnen bevittnade händelsen var värre än den fysiska smärtan. Därför ska, enligt hovrätten, barnfridsbrotten bedömas som ringa.¹³³

4.3.3 Sammanfattande kommentar

Rättsfallsstudien lyfter fram några centrala observationer när det gäller bedömningen av gradindelning av barnfridsbrott. Det framstår som mycket ovanligt att barnets upplevelse av att utsättas för att bevittna en brottslig gärning innebär att barnfridsbrottet bedöms som svårare än grundbrottet. Som utgångspunkt verkar istället barnfridsbrottets svårhetsgrad direkt följa av grundbrottets svårhetsgrad utan särskild hänsyn till omständigheterna kring barnets bevittnande. I ett fall bedöms barnfridsbrottet som mindre allvarligt än grundbrottet med motiveringen att barnet endast var två år. Domstolen ger dock ingen förklaring till varför barnets ålder skulle vara en faktor som påverkar brottets svårhetsgrad. I andra mål i studien, där barnen är två år eller yngre, nämns inte barnets ålder som en omständighet som skulle minska brottets allvar.

I studien förekommer ett exempel på hur domstolen bedömt att barnets bevittnande av ett mindre allvarligt grundbrott ändå ska anses utgöra barnfridsbrott av normalgraden. Vid bedömningen av barnfridsbrottets svårhetsgrad väger domstolen in aspekter kopplade till barnets reaktion och agerande i samband med bevittnandet. Detta kan ses som att domstolen anlägger ett barnperspektiv vid bedömningen av barnfridsbrottets gradindelning och är det enda exemplet av sitt slag i studien.

Trots att det i många mål finns uppgifter om hur barnet upplevt bevittnandet, såsom att barnet har varit ledset eller rädd, avgörs nästan samtliga mål med utgångspunkt i grundbrottets svårhetsgrad utan hänsyn till barnets upplevelse. I de studerade målen förekommer fall av allvarligt våld mot mamman där barnet har lämnats ensam med sin medvetlös mamma eller tvingats fly brottsplatsen tillsammans med sin mamma. Dessa aspekter beaktas dock inte vid bedömningen av gradindelning av barnfridsbrott. Mammans beskrivning av grundbrottet kan dock väga tungt och får därmed en avgörande betydelse för bedömningen av bevittnandebrottet eftersom grundbrottets svårhetsgrad är styrande.

¹³³ [M13].

4.4 Straffvärde för barnfridsbrott

4.4.1 Allmänt

När domstolen bedömer ett brotts straffvärde ska den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som den tilltalade haft beaktas. Om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person ska detta särskilt beaktas, se 29 kap. 1 § 2 st. BrB. Som ovan nämnt bör emellertid den särskilda straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 8 p. BrB inte tillämpas när domstolen dömer för barnfridsbrott, eftersom den försvårande omständigheten att brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person är inbyggd i brottets konstruktion. Detta ska inte förstås som att barnets upplevelse av att bevittna gärningen inte bör ha betydelse för brottets straffvärde. Förarbetena beskriver att barnfridsbrottets straffvärde kan vara både högre och lägre än straffvärdet för grundbrottet. Bedömningen av brottets straffvärde ska göras med hänsyn till samtliga omständigheter i det enskilda fallet.¹³⁴

Barnfridsbrottet döms som utgångspunkt alltid i konkurrens med åtminstone grundbrottet. I de förevarande målen är det uteslutande fråga om flerfaldig brottslighet. När domstolen dömer den tilltalade för flera brott tillämpas aspirationsprincipen, i vardagligt tal ”mängdrabatten”. Enligt denna princip ska det brott som har det högsta straffvärdet vara utgångspunkten vid straffmätningen. Därefter adderas de övriga brotten, men med en minskande andel av det faktiska straffvärdet för dessa brott. Beroende på vilka brott som den tilltalade döms för, samt vilket samband som finns mellan dem, kan det variera hur stor del av straffvärdet för de adderade brotten som ska läggas till det samlade straffvärdet.¹³⁵

4.4.2 Barnfridsbrottets straffvärde framgår sällan

I 19 av de 23 målen i studien redogör domstolen för ett samlat straffvärde för den gemensamma brottsligheten. Det framgår då inte vilket straffvärde barnfridsbrottet eller barnfridsbrotten har.¹³⁶ I två mål ogillas samtliga åtalspunkter om barnfridsbrott. Det innebär att i 90 procent av de 21 domar som helt eller delvis har fått bifall avseende åtal för barnfridsbrott, redogör domstolen inte särskilt för barnfridsbrottets straffvärde. Ett ungefärligt straffvärde framgår i två

¹³⁴ Se avsnitt 2.3 Gradindelning och straffvärde.

¹³⁵ Se NJA 2020 s. 703.

¹³⁶ [M1, M3, M5, M6, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M13, M14, M15, M17, M18, M19, M20, M21, M22, M23].

mål, och i tre mål görs vissa förtydliganden avseende straffvärdet för de övriga brott som den tilltalade döms för. Det samlade straffvärdet kan till exempel redovisas på följande vis: ”[Pappan] döms nu för grov kvinnofridskränkning och barnfridsbrott. Straffvärdet för gärningarna uppgår till 1 år och 4 månaders fängelse. På grund av gärningarnas straff- och artvärde är annan påföljd än fängelse utesluten”¹³⁷ eller att ”[h]ovrätten anser att det samlade straffvärdet för de gärningar som [pappan] nu döms för motsvarar fängelse i ett år och nio månader”.¹³⁸

Det förekommer att domstolen inte specificerar på vilket sätt brott mot barnet beaktas vid bedömningen av straffvärdet. I ett mål skriver domstolen ”med beaktande av den s.k. mängdrabatten att straffmättningsvärdet för den grova kvinnofridskränkningen och brotten mot dottern uppgår till fängelse 1 år 2 månader.” Brotten mot dottern är misshandel och ett fall av barnfridsbrott.¹³⁹

Ibland tydliggör domstolen vilka brott som den tilltalade döms för och som ska beaktas vid straffvärdesbedömningen. Även om domstolen inte redogör för straffvärdet för ett enskilt barnfridsbrott torde dock antalet barnfridsbrott som den tilltalade döms för få betydelse för bedömningen av det sammanlagda straffvärdet. Domstolens bedömning av om den tilltalade gjort sig skyldig till ett eller flera fall av barnfridsbrott blir då relevant i sammanhanget. Som studien visar förekommer det att domstolen dömer för ett färre antal barnfridsbrott än vad som framgår av gärningsbeskrivningen och som styrks genom den framlagda bevisningen. I ett mål dömer domstolen exempelvis för ett barnfridsbrott trots att grundbrottet består av två olika brottsliga gärningar vilka omfattas av 4 kap 3 § BrB, nämligen ringa misshandel och olaga hot.¹⁴⁰ I ett annat mål döms för två barnfridsbrott trots att det är fråga om två grundbrott som bevitnats av två barn.¹⁴¹ Det är svårt att exakt bedöma hur dessa felaktigheter, kopplade till antalet barnfridsbrott som den tilltalade döms för, påverkar det samlade brottslighetens straffvärde och, mer specifikt, straffvärdet för de olika barnfridsbrotten.

Endast i två mål diskuterar domstolen straffvärdet för barnfridsbrott. I det ena målet döms pappan för grov kvinnofridskränkning och två fall av barnfridsbrott. Tingsrätten förklarar att straffvärdet för det bevitnade brottet ska vara utgångspunkten i bedömningen av barnfridsbrottets straffvärde, men att straffvärdet i vissa fall kan överskrida grundbrottets straffvärde. Tingsrätten beaktar hur straffvärdet vid relationsvåld som innefattar strypgrepp och

¹³⁷ [M23].

¹³⁸ [M22].

¹³⁹ [M18]. Hovrätten fastställer tingsrättens dom.

¹⁴⁰ [M21].

¹⁴¹ [M10].

knytnävsslag brukar bedömas i praxis samt att misshandelsgärningarna har bevitnats av två barn och menar att varje barnfridsbrott motsvarar några månaders fängelse. Det bör dock påpekas att pappan endast döms för två barnfridsbrott, trots att två barn har bevitnat två grundbrott.¹⁴² Med varje barnfridsbrott menar tingsrätten således varje bevitnat grundbrott, det vill säga två barnfridsbrott. Tingsrätten förklarar vidare att den grova kvinnofridskränkningen har ett straffvärde på ett år och sex månader och att de efterföljande brotten får mindre påverkan på det samlade straffvärdet i enlighet med asperationsprincipen. Det samlade straffvärdet är enligt tingsrätten fängelse i ett år och nio månader. Det är därför troligt att vart och ett av de två barnfridsbrotten motsvarar ungefär fyra månaders fängelse. I hovrätten fastställs domen avseende barnfridsbrott och det anges kortfattat att det samlade straffvärdet är ett år och sex månaders fängelse.¹⁴³ Det är oklart om straffvärdet för barnfridsbrotten hade varit högre om den tilltalade hade dömts för fyra barnfridsbrott istället för två. Med hänvisning till tingsrättens egen argumentation torde dock straffvärdet bestämmas utifrån varje enskilt barnfridsbrott i relation till grundbrottets straffvärde, vilket innebär att om den tilltalade hade dömts för fyra barnfridsbrott hade detta resulterat i ett högre straffvärde.

I det andra målet där straffvärdet diskuteras uttrycker hovrätten att två barnfridsbrott och två ringa barnfridsbrott bör påverka straffvärdet även med hänsyn till asperationsprincipen. Det samlade straffvärdet motsvarar fängelse i ett år och nio månader, vilket är en månad längre än enbart den grova kvinnofridskränkningen som pappan också döms för.¹⁴⁴

Ibland redogör domstolen för vissa brotts straffvärde, medan övriga brotts straffvärde endast kan utläsas utifrån det samlade straffvärdet. I ett sådant mål döms pappan till ett år och sex månaders fängelse för bland annat 12 barnfridsbrott, varav sex är ringa. Hovrätten menar att straffvärdet för grov kvinnofridskränkning inte överstiger ett år och att straffvärdet för övergrepp i rättssak motsvarar åtta månaders fängelse, eftersom det funnits ett hedersmotiv bakom brottet. Utöver detta döms pappan till sex barnfridsbrott, sex ringa barnfridsbrott, misshandel och olaga hot. Exakt vilket straffvärde de olika barnfridsbrotten har haft på straffvärdet framgår inte tydligt.¹⁴⁵ Detta har vissa likheter med ett annat mål där domstolen klargör att straffvärdet för den grova kvinnofridskränkningen ligger över brottets minimistaff

¹⁴² Detta beskrivs mer utförligt ovan, se avsnitt 4.2.4.1 Flera barn som bevitnat samma gärning kan ses som ett barnfridsbrott.

¹⁴³ [M10].

¹⁴⁴ [M2].

¹⁴⁵ [M13].

som är ett års fängelse. Pappan döms också för ett barnfridsbrott. Det samlade straffvärdet uppgår enligt domstolen till fängelse i ett år och sex månader.¹⁴⁶

I ett mål ändrar hovrätten tingsrättens dom genom att pappan döms för 22 fall av barnfridsbrott istället för tre, samt friar pappan från ansvar för ett ofredande. Hovrätten bedömer att det samlade straffvärdet är fängelse i tre år och sex månader. Tingsrätten menade att det samlade straffvärdet motsvarar fängelse i två år och att två fall av misshandel, två fall av olaga hot, tre fall av ofredande, tre fall av barnfridsbrott, och ett fall av brukande av falsk urkund motsvarar sex månaders fängelse. Det framgår inte varför hovrätten bedömer straffvärdet som högre. I domskälen förtydligas att hovrätten har beaktat att pappan frikänns från ett ofredande, men att han nu döms för 22 fall av barnfridsbrott istället för tre. Hur detta eventuellt har påverkat det samlade straffvärdet diskuteras inte.¹⁴⁷

4.4.3 Barnperspektiv vid straffvärdesbedömningen är ovanligt

Som ovan nämnt förekommer mycket sällan en redogörelse för hur domstolen bedömt straffvärdet för barnfridsbrott. Ibland nämns inte barnfridsbrott över huvud taget i samband med straffvärdesbedömningen. I några mål räknar domstolen upp de brott som den tilltalade döms för, men inkluderar inte barnfridsbrott som den tilltalade också döms för. Som exempel kan nämnas ett mål där tingsrätten förklarar att straffvärdet för den grova kvinnofridskränkningen är fängelse i ett år och att det grova brottet mot knivförbudslagen motsvarar fängelse i sex månader. De övriga brotten som räknas upp (brott mot knivförbudslagen, olaga hot, skadegörelse, egenmäktigt förfarande och ringa narkotikabrott) inkluderas sedan i det samlade straffvärdet utan närmre specificering. Det barnfridsbrott som tingsrätten funnit pappan skyldig till nämns inte alls i detta sammanhang. Brottnas samlade straffvärde uppgår till fängelse i ett år och fyra månader. Det är inte möjligt att bedöma om tingsrätten beaktat barnfridsbrottet vid straffvärdesbedömningen. Hovrätten ändrar inte tingsrättens dom i detta avseende.¹⁴⁸ Vissa likheter finns med ett annat mål. Vid straffvärdesbedömningen nämns inte de fem styrkta barnfridsbrotten. Under ett annat avsnitt förklarar tingsrätten att åtalet är styrkt i sin helhet. Det innebär att pappan ska dömas för fem barnfridsbrott mot sina två barn samt grov kvinnofridskränkning. Vid straffvärdesbedömningen konstateras att det gemensamma

¹⁴⁶ [M1].

¹⁴⁷ [M8].

¹⁴⁸ [M12].

straffvärdet är fängelse i ett år och två månader. Det framgår inte hur barnfridsbrotten påverkat straffvärdet.¹⁴⁹

I ett mål beaktar domstolen att pappan har återfallit i brott mot samma målsägande som en försvårande omständighet. Eftersom domstolen väljer att inte förtydliga vilka brott och mot vilken målsägande det gäller, samt då ordet målsägande kan syfta på både en och flera målsägande, går det inte att avgöra om det faktum att pappan är tidigare dömd för barnfridsbrott mot *barnet* påverkar straffmättningsvärdet, eftersom pappan även utsatt mamman för brott tidigare.¹⁵⁰

Barnens upplevelse av att bevittna våld mot sin mamma beaktas endast vid straffvärdesbedömningen i ett mål i studien. Exemplet illustrerar hur domstolen anlägger ett barnperspektiv vid bedömningen straffvärdet för barnfridsbrott genom att barnens utsatthet till följd av det upprepade våldet som barnen bevittnat beaktas särskilt. I tingsrätten döms pappan för totalt 17 barnfridsbrott. Ett av barnen har utsatts för nio barnfridsbrott, vilket rubriceras som grov fridskränkning. Även om tingsrätten inte klargör hur många barnfridsbrott som beaktas vid straffvärdesbedömningen påpekar tingsrätten att gärningarna, även om de inte resulterat i allvarliga fysiska skador, inneburit en stark psykisk press alldeles särskilt för barnen. Målet prövas i högre instans. Hovrätten klargör inte heller straffvärdet för barnfridsbrotten, men bedömer att det samlade straffvärdet är något lägre än vad tingsrätten funnit. Anledningen till detta är att misshandelsgärningarna endast medfört måttlig skada, samt att pappan inte längre kommer kunna fortsätta arbeta som fastighetsmäklare. Att hovrätten ogillat ett barnfridsbrott verkar sakna betydelse för straffvärdet.¹⁵¹

4.4.4 Sammanfattande kommentar

Det är svårt att fastställa straffvärdet för de enskilda barnfridsbrotten i de aktuella målen, eftersom domstolen oftast redovisar ett samlat straffvärde. Som ovan nämnt omfattar studien mål där åtalet avser både barnfridsbrott och grov kvinnofridskränkning vilket innebär att den tilltalade, om åtalet är styrkt, döms för flera brott. I många mål förekommer dessutom ytterligare åtalpunkter, såsom misshandel av ett barn, narkotikabrott eller brott mot knivlagen, och som också är styrkta i målet. Med hänsyn till dessa omständigheter, och med beaktande av

¹⁴⁹ [M11].

¹⁵⁰ [M20].

¹⁵¹ [M17].

aspirationsprincipens tillämpning vid flerfaldig brottslighet, är det inte möjligt att bedöma hur domstolen har värderat straffvärdet för ett enskilt barnfridsbrott.

Endast i ett mål klargör domstolen barnfridsbrottets straffvärde. I målet dömer dock domstolen för ett färre antal barnfridsbrott än vad som framgår av åklagarens gärningsbeskrivning och som är styrkt i målet, vilket gör det svårt att veta vad domstolen menar när den skriver att varje barnfridsbrott motsvarar ett par månaders fängelse.

Det finns flera exempel där domstolen underlåter att nämna barnfridsbrottet vid uppräknningen av de brott som den tilltalade döms för i samband med straffmätningen. Detta bidrar ytterligare till oklarheten kring om, och i så fall hur, straffansvaret för barnfridsbrott påverkar det samlade straffvärdet. Intrycket är att barnets upplevelse av att utsättas för att bevittna grundbrottet inte framstår som en betydelsefull faktor vid bedömningen av den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit för barnet (jfr. 29 kap. 1 § BrB). I ett mål framhålls dock barnens utsatthet av att bevittna det upprepade våldet som en försvårande omständighet, men detta framstår som ett undantag snarare än regel.

5 Det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar brott mellan närstående

5.1 Inledning

I kapitel två har jag redogjort för barnfridsbrottets konstruktion och de bakomliggande skälen till kriminaliseringen inklusive hur lagstiftaren genom 4 kap. 3 § BrB avsåg att stärka det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar vissa brott mellan närstående. Där beskrivs hur dessa barn erkänns som brottsoffer och betraktas som en särskilt utsatt och skyddsvärd grupp samtidigt som straffansvaret tydligt placeras hos gärningspersonen. I kapitel tre behandlas de rättsliga förändringar som kriminaliseringen medfört, med fokus på barnets målsägandestatus och de därmed följande rättigheterna. Särskild vikt läggs vid rätten till skadestånd och en särskild företrädare samt vid den ökade möjligheten för barnet att komma till tals. Vidare framgår här att lagstiftningen bygger på en strävan att i högre grad upptäcka och stödja barn som utsätts för att bevittna brott i nära relationer. Genom detta skapas ökade möjligheter att säkerställa barns rättigheter enligt barnkonventionen och att ge de utsatta barnen det skydd de behöver.

Rättsfallsstudien i kapitel fyra har emellertid identifierat flera betydande utmaningar i praktiken när det gäller att säkerställa dessa barns straffrättsliga skydd. I det följande analyseras rättsfallsstudiens resultat i ljuset av barnfridsbrottets utformning och de bakomliggande skälen till kriminaliseringen. Syftet är att bedöma hur väl intentionen att stärka det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar brott mellan närstående uppfylls. Analysen tar avstamp i två centrala aspekter av regeringens ambition med att, genom kriminaliseringen, stärka det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar brott i nära relationer: för det första, erkännandet av de bevittnande barnen som en utsatt och skyddsvärd grupp, och, för det andra, betydelsen av att dessa barn fått målsägandestatus.

5.2 Bevittnande barn såsom utsatt och skyddsvärd grupp

Forskning har visat att barn som bevittnar våld i nära relationer är särskilt utsatta och att upprepad exponering för våld i hemmet medför allvarliga risker för deras fysiska och psykiska välbefinnande både på kort och lång sikt. Barnfridsbrottet innebär att barn som bevittnar brott mellan närstående har fått en tydlig status som brottsoffer, vilket understryker deras utsatthet och behov av skydd. Detta är i linje med artikel 19 i barnkonventionen som stadgar att barn har

rätt till skydd från alla former av fysiskt och psykiskt våld, och som även omfattar att bevittna våld mellan närstående.¹⁵² Kriminaliseringen innebär också ett förtydligande om att det utgör ett klandervärt beteende att utsätta ett barn för att bevittna brott i nära relation. När någon gör sig skyldig till barnfridsbrott är det inte endast en fråga om att denne har brutit mot lagen. Gärningspersonen har genom sin brottsliga gärning också skadat det intresse som lagen är tänkt att skydda och, i det enskilda fallet, kränkt barnet som är bärare av detta intresse. Hur domstolen fördelar och värderar straffansvar och bedömer gradindelning och straffvärde för barnfridsbrott är således inte enbart en fråga nära förbunden med frågan om skuld, utan också barnets intresse av upprättelse.¹⁵³ Med andra ord, om det är brottsligt att utsätta barn för att bevittna vissa brott mellan närstående blir även domstolars straffrättsliga bedömningar av barnfridsbrott en fråga som rör det bevittnande barnets rättigheter och skydd.

I de studerade målen återfinns flera exempel där domstolen inte dömer till ansvar för alla barnfridsbrott som är styrkta i målet. Intrycket är att domstolens perspektiv utgår från grundbrottet snarare än barnets bevittnande av detsamma. Trots att lagtexten uttrycker att varje bevittnat grundbrott som begåtts av och mot en närstående till barnet ska bedömas som ett barnfridsbrott mot det bevittnade barnet, är det tydligt att det finns en risk att domstolen inte dömer till ansvar för alla styrkta barnfridsbrott i ett mål. Ett barn som utsatts för att bevittna flera gärningar riskerar nämligen att vissa barnfridsbrott som barnet utsatts för inte synliggörs. Detsamma gäller ett barn i en syskonskara där flera syskon bevittnat samma gärning. När domstolen inte dömer till ansvar för samtliga styrkta barnfridsbrott mot ett barn strider detta mot ordalydelsen i 4 kap. 3 § BrB.

I rättsfallsstudien framkommer även fall där åklagarens gärningsbeskrivning tydligt anger att ett barn har bevittnat ett grundbrott, men där det saknas åtal för barnfridsbrott i relation till detta bevittnande. Det förekommer exempelvis att barnets beskrivning av vad det har sett och hört bidrar till att styrka ett grundbrott mot mamman, men där barnets bevittnande inte alls behandlas eller beaktas i domskälen. När uppgifter om att ett barn potentiellt kan ha utsatts för ytterligare barnfridsbrott förekommer är det anmärkningsvärt att domstolen inte materiellt processleder i en sådan situation. Detta gäller både i relation till ambitionen med barnfridsbrottet att bättre uppmärksamma barn som bevittnar brott mellan närstående och i förhållande till artikel 19 i barnkonventionen, en rättighet som barnfridsbrottet var avsett att stärka.

¹⁵² SOU 2019:32 s. 175 & CRC/C/GC/13 p. 4. & 21.

¹⁵³ Jfr. Burman, M., *Brottsoffer i straffrätten*, i Lernestedt, C. & Tham, H.(red.), *Brottsoffret och kriminalpolitiken* (2011), s. 289 f.

I förhållande till barnets intresse av upprättelse såsom ett centralt brottsofferintresse, är det avgörande hur barnets upplevelse beaktas vid bedömningen av barnfridsbrottets gradindelning och straffvärde.¹⁵⁴ Rättsfallsstudien indikerar att det vanligaste är att barnfridsbrottets gradindelning följer av grundbrottets svårhetsgrad. Detta överensstämmer i stor utsträckning med de förarbetsuttalanden som redogjorts för i kapitel två. Samtidigt uttrycks i dessa förarbetsuttalanden att samtliga omständigheter i det enskilda fallet ska beaktas. Det framgår dock inte mer ingående hur en sådan bedömning ska göras.

I rättsfallsstudien förekommer att domstolen beaktar omständigheter i det enskilda fallet för att utreda om barnfridsbrottet bör anses ha en lägre svårhetsgrad än grundbrottet. I ett sådant mål bedöms barnfridsbrottet som ringa trots att grundbrottet är av normalgraden med hänvisning till att barnet endast var två år vid gärningstillfället. Denna slutsats saknar dock stöd i förarbetena, som anger att alla barn anses ta skada av att bevittna våld, till och med spädbarn, och att yngre barn är särskilt utsatta eftersom de ofta befinner sig mycket nära våldet.¹⁵⁵

Av rättsfallsstudien framgår vidare att domstolar tenderar att lägga stor vikt vid mammans upplevelse av det fysiska våldet vid gradindelningen av grundbrottet. Däremot tycks barnets upplevelse av bevittnandet inte beaktas i samma utsträckning. En konkret effekt som uppstår när gradindelningen av barnfridsbrottet följer av grundbrottets svårhetsgrad är att den fysiska smärta som offret för grundbrottet upplever blir den avgörande faktorn vid bedömningen. Detta kan bli problematiskt när det gäller till exempel ringa misshandel. I rättsfallsstudien förekommer nämligen att mammor beskriver den psykiska belastningen av att deras barn bevittnat våldet som mer påfrestande än den fysiska skada de själva utsatts för. Det är då viktigt att beakta att de studerade målen rör fall av återkommande våld och där kvinnorna ofta har utsatts för grovt våld. Mot bakgrund av den normalisering av våldet som kan drabba våldsutsatta individer kan en ringa misshandel, i bemärkelsen fysisk smärta, upplevas som mindre allvarlig för den utsatta.¹⁵⁶ Det bevittnande barnet kan samtidigt uppleva en stark rädsla och oro vid en händelse som av domstolen rubriceras som ringa misshandel. Med hänvisning till de förarbetsuttalanden som anger att, förutom grundbrottets svårhetsgrad, samtliga omständigheter i det enskilda fallet ska beaktas bör därför domstolen som utgångspunkt ta hänsyn till barnets upplevelse av att ha bevittnat grundbrottet.

¹⁵⁴ Jfr. Burman a.a. s. 280 ff.

¹⁵⁵ Se avsnitt 2.2.4 *Bevittnanderekvisitet* jfr. prop. 2020/21:170 s. 24 f. & 45 f.

¹⁵⁶ *Normaliseringsprocessen* är en teoretisk modell utvecklad av sociologiprofessor Eva Lundgren. Teorin beskriver hur den våldsutsatta kvinnan gradvis anpassar sig och accepterar våld och kränkningar i en relation och så småningom förlorar förmågan att känna igen och sätta gränser. För vidare läsning, se Lundgren, E., *Våldets normalisering och andra våldsförståelser*, ROKS, Stockholm, 2012.

Det kan vidare konstateras att inget åtalat barnfridsbrott i studien bedöms som grovt, trots att vissa fall rör allvarligt våld och där det framgår av domskälen att barnen befunnit sig i våldets direkta närhet, varit mycket rädda och i vissa fall lämnats ensamma med sin medvetslösa mamma alternativt behövt fly från våldet tillsammans med sin mamma. Dessa omständigheter har inte heller beaktats vid straffmätningen. En trolig förklaring till att domstolen inte gör en särskild bedömning av barnfridsbrottets svårhetsgrad och straffvärde är barnfridsbrottets mycket starka koppling till grundbrottet. Genom att undvika krav på att styrka att en medicinskt påvisbar effekt har uppstått hos det bevittnande barnet understryks att det är beteendet – det vill säga att utsätta ett närstående barn för att bevittna ett grundbrott mot en närstående – och inte effekten som är relevant vid bedömningen av brottets klandervärdhet. Detta, i kombination med de förarbetsuttalanden som anger att grundbrottets svårhetsgrad ska vara vägledande, kan förklara varför domstolen sällan argumenterar för att barnfridsbrottet bör bedömas som svårare än grundbrottet, även i fall där barnet upplevt bevittnandet som mycket traumatiserande. Vilken skada som kan tänkas ha uppstått hos barnet är således inte en fråga som domstolen utreder särskilt vid bedömningen av barnfridsbrottets svårhetsgrad. Barnfridsbrottet grundar sig emellertid på forskning om hur barn som bevittnar våld och övergrepp mellan närstående påverkas. Vidare anges i förarbetena att ett barnfridsbrott kan bedömas som grovt trots att grundbrottet är av normalgraden om gärningspersonen visat särskild hänsynslöshet vid gärningen. Det bör därför finnas ett visst utrymme att bedöma barnfridsbrottet som grovt utifrån omständigheter hänförliga till barnets upplevelse av bevittnandet av grundbrottet. De exempel på vad som kan anses utgöra ett särskilt hänsynslöst beteende, såsom att barnet utsatts för att bevittna grundbrottet för att straffa barnet eller målsäganden för grundbrottet eller för att förnedra barnet, behöver inte nödvändigtvis ses som en uttömmande lista.¹⁵⁷

Det ska i detta sammanhang belysas att barnets upplevelse och agerande i samband med bevittnandet påverkar bedömningen av gradindelning av barnfridsbrott i ett mål i studien. Kriterier såsom att barnet befann sig mycket nära våldet, att barnet blev ledset samt att barnet bad pappan att sluta innebar att barnets bevittnande bedömdes som svårare än den ringa misshandeln som utgjorde grundbrottet. Exemplet visar hur ett barnperspektiv, som lyfter fram barnets upplevelse av händelsen, i kombination med förarbetsuttalanden och den forskning som ligger till grund för kriminaliseringen, kan innebära att gradindelningen av barnfridsbrottet inte alltid behöver baseras på grundbrottets svårhetsgrad.

¹⁵⁷ Se avsnitt 2.3 Gradindelning och straffvärde.

Att straffvärdet för barnfridsbrottet framgår av domen och påverkar det totala straffvärdet utgör en del i barnets intresse av upprättelse, eftersom straffet kan sägas illustrera hur klandervärt det kriminaliserade beteendet anses vara (jfr. 29 kap. 1 § BrB). Enligt förarbetena ska straffvärdet för barnfridsbrottet som utgångspunkt vara detsamma som för grundbrottet. Att utsätta barnet för att bevittna den brottsliga gärningen anses alltså lika klandervärt som själva grundbrottet. Som rättsfallsstudien visar anger domstolen i regel det samlade straffvärdet för alla styrkta brott, vilket gör det svårt att avgöra vilket straffvärde som tilldelas ett enskilt barnfridsbrott. I några mål nämns barnfridsbrottet inte alls i samband med straffmätningen.

Endast i ett mål framgår det att domstolen har tagit hänsyn till den skada, kränkning eller fara som bevittnandet inneburit för barnet. Det målet innehåller dock felaktigheter avseende antalet barnfridsbrott.¹⁵⁸ Eftersom straffvärdet för ett barnfridsbrott ska motsvara grundbrottets straffvärde är det rimligt att anta att det totala straffvärdet påverkas när domstolen dömer för ett färre antal barnfridsbrott än vad som framgår av åtalet och som är styrkta i målet. Om straffvärdet ska spegla handlingens klandervärdhet visar en sådan felaktig bedömning en missvisande bild av brottets allvar och omfattning när domstolen har kommit fram till att gärningspersonen begått fler brott än vad han döms för.

Utifrån rättsfallsstudiens resultat går det inte att dra några tydliga slutsatser om hur barnfridsbrottet påverkar det totala straffvärdet. Det går heller inte att säga om barnfridsbrottet har påverkat det totala straffvärdet vid en jämförelse med hur straffen såg ut när den särskilda straffskärpningsgrunden tillämpades. Med hänsyn till asperationsprincipen är det dock troligt att ett enskilt barnfridsbrott endast har en marginell påverkan på det totala straffvärdet, särskilt i mål där den tilltalade döms för flera brott och det rör sig om ett stort antal barnfridsbrott. Vidare kan det konstateras att, eftersom barnfridsbrottet alltid döms i konkurrens grundbrottet, straffvärdet för barnfridsbrott inte till fullo får genomslag i praktiken. Det kan i sammanhanget påpekas att regeringen har tillsatt en utredning för att överväga förändringar i strafflagstiftningen med syfte att tydligare uttrycka en skärpt syn på flerfaldig brottslighet.¹⁵⁹ Utredningen har föreslagit att asperationsprincipen ska få ett minskat genomslag, vilket kan tänkas få betydelse för hur barnfridsbrottet kan komma att påverka det totala straffvärdet om en sådan förändring genomförs.

¹⁵⁸ Se avsnitt 4.4.2 Barnfridsbrottets straffvärde framgår sällan.

¹⁵⁹ Dir. 2021:56 & SOU 2023:1 *Skärpta straff för flerfaldig brottslighet*.

5.3 Betydelsen av barnets målsägandestatus

En ytterligare central aspekt av barnets straffrättsliga skydd är att det bevittnande barnet genom barnfridsbrottet har fått status som målsägande. Till följd av detta har den särskilda brottsskadeersättningen ersatts med en rätt till skadestånd från gärningspersonen och barnets behov av en ställföreträdare har säkerställts genom rätten till en särskild företrädare. Den särskilda företrädaren ska säkerställa att barnet får stöd och information under utredningen och rättegången samt att barnet får det skadestånd som domstolen har dömt ut.

Genom att lägga skadeståndsansvaret på gärningspersonen markeras allvaret i gärningen ytterligare och det blir tydligt att lagstiftaren betraktar barns bevittnande av brott i nära relationer som lika allvarligt som om barnet vore direkt utsatt för brott av en närstående. Detta visar hur barnets rätt till skydd från alla former av våld enligt artikel 19 i barnkonventionen har stärkts genom kriminaliseringen. Nivån för skadeståndet ska vara detsamma som kränkningersättningen till offren för grundbrottet, vilket ska markera brottets allvar och bidra till att öka upprättelsen hos de bevittnande barnen.¹⁶⁰

Som framgår av uppsatsens andra och tredje kapitel har barnfridsbrottets utformning föregåtts av flertalet överväganden under lagstiftningsprocessen. En konsekvens av barnfridsbrottets konstruktion är att färre barn som bevittnar brott mellan närstående omfattas av barnfridsbrottet jämfört med den tidigare tillämpade straffskärpningsgrunden och den särskilda brottsskadeersättningen. En annan central förändring är att närståendekretsen har avgränsats så att både gärningspersonen och offret för grundbrottet måste vara närstående till barnet. Dessutom krävs att gärningspersonen har begått ett särskilt angivet grundbrott, vilket innebär att tillämpligheten av 4 kap. 3 § BrB kan bli en tolkningsfråga i vissa situationer. Som ovan nämnt innebär åtalsreglerna att till exempel hemfridsbrott som inte är grovt och ofredande som inte begåtts på allmän plats endast får åtalas om målsäganden anger brottet eller om åtal bedöms vara påkallat från allmän synpunkt.¹⁶¹ Detta bör sällan vara ett problem i praktiken eftersom barnets bevittnande i de flesta fall torde innebära att åtal är påkallat från allmän synpunkt. Däremot är situationen annorlunda för de brott som inte omfattas av 4 kap. 3 § BrB. Exempelvis omfattas inte ringa skadegörelse enligt 12 kap. 2 § BrB av barnfridsbrottets brottskatalog. Eftersom skadegörelsebrott gradindelas utifrån olika kriterier kan gränsdragningen få avgörande betydelse för det bevittnande barnet. Tänk exempelvis en

¹⁶⁰ <https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/aktuellt/nyheter/beslut-om-ersattningsnivaer-till-barn-som-utsatts-for-barnfridsbrott/>, & <https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/aktuellt/nyheter/forsta-namndbesluten-om-grovt-barnfridsbrott/> (hämtad den 15 januari 2025).

¹⁶¹ Se ovan avsnitt 2.4 Åtalsregler, brottskonkurrens och preskription.

situation där en våldsam pappa, inför barnet, slår sönder mammans telefon när hon försöker ringa efter hjälp. Domstolen måste i ett sådant fall avgöra om gärningen med hänvisning till telefonens låga värde ska anses utgöra ringa skadegörelse eller om det med hänsyn till omständigheterna är fråga om skadegörelse av normalgraden.¹⁶² För barnet innebär beslutet en avgörande skillnad: i det ena fallet anses barnet inte vara utsatt för något brott, medan det i det andra fallet anses vara utsatt för barnfridsbrott.

För att barn som bevittnar brott mellan närstående ska erhålla målsägandestatus krävs att de bedöms vara utsatta för ett brott i straffrättslig bemärkelse. Genom införandet av barnfridsbrottet blev det möjligt att kriminalisera bevittnandesituationen, vilket medförde högre beviskrav, både i förhållande till att bevittnandet ska vara bevisat och att ett särskilt angivet grundbrott ska vara styrkt. Bevittnanderekvisitet lämnades oförändrat och kräver således fortfarande att barnet ska ha sett eller hört den brottsliga gärningen när den begicks. Det är dock en avgörande skillnad att bevittnandet numera utgör ett rekvisit i en straffbestämmelse, eftersom det medför att det höga beviskrav som annars gäller inom brottmål numera gäller när barn bevittnar vissa brott mellan närstående. Det tidigare kravet på att barnets närvaro vid den brottsliga gärningen ska framgå av utredningen har alltså ersatts med kravet att åklagaren måste visa att det är ställt utom rimligt tvivel att barnet faktiskt har bevittnat den brottsliga gärningen. Som rättsfallsstudien visar är detta särskilt problematiskt i fall där barnet är mycket ungt och inte har fått komma till tals. I rättsfallsstudien förekommer att åtalade barnfridsbrott antingen ogillas eller bedöms som ringa på grund av att barnet befunnit sig i ett annat rum. När det är fråga om yngre barn som befunnit sig i ett angränsande rum kan det vara svårt att styrka bevittnandet, eftersom det inte med säkerhet kan konstateras att de uppfattat de delar av grundbrottet som gör gärningen straffbar. I de studerade målen finns samtidigt exempel där äldre barn anses ha bevittnat en misshandel eftersom de kan beskriva hur de, från ett annat rum eller en annan del av huset, hört skrik och dunsar. Det tycks därför vara avgörande huruvida det bevittnande barnet har både förmåga och fått möjlighet att berätta om vad det har sett och hört.

Barnfridsbrottet har således medfört höjda krav på att styrka barnets bevittnande av grundbrottet, något som måste förstås i ljuset av de rättssäkerhets- och legalitetshänsyn som beaktades under lagstiftningsprocessen. I praktiken är detta en utmaning främst i förhållande till de yngsta barnen. Om den våldsutsatta föräldern inte kan intyga att det yngre barnet bevittnat grundbrottet är det ofta svårt att styrka barnfridsbrott. Därutöver kräver barnfridsbrottet att

¹⁶² Se NJA 1988 s. 351 där HD uttrycker att värdegränsen för ringa stöld kan vara vägledande, men att samtliga omständigheter i det enskilda fallet ska beaktas.

grundbrottet är styrkt för att straffansvar ska kunna utdömas, vilket inte var ett uttryckligt krav enligt den tidigare ordningen.

Ett ytterligare krav som barnfridsbrottet ställer är att gärningspersonen ska ha haft uppsåt i förhållande till barnets bevitnande. Utifrån rättsfallsstudiens resultat tycks detta emellertid sällan vara en faktor som hindrar domstolen från att döma till ansvar för barnfridsbrott. Brottets konstruktion, i kombination med att det är tillräckligt att den tilltalade haft likgiltighetsuppsåt, gör att det sällan torde uppstå svårigheter med att styrka uppsåtet. Det höga beviskravet innebär nämligen att uppsåtet ofta är täckt genom bevisningen för barnets bevitnande. Om barnet har sett eller hört grundbrottet måste barnet ha befunnit sig i närheten när brottet begicks. Enligt förarbetena föreligger likgiltighetsuppsåt som utgångspunkt om barnet har befunnit sig i hemmet och den tilltalade vet om detta, eftersom det då har förelegat en risk att barnet skulle se eller höra den brottsliga gärningen. Att styrka barnets bevitnande förefaller därmed svårare än att styrka den tilltalades uppsåt.

Införandet av barnfridsbrottet förväntades ge förbättrade möjligheter att utreda det bevitnade grundbrottet, eftersom barn som utsätts för att bevittna vissa brott i nära relationer skulle kunna höras i större utsträckning. De regler som stipulerar föräldrars rätt att avgöra om barnet ska höras är inte längre tillämpliga i bevitnandefallen och barnfridsbrottet kan därför sägas ha stärkt bevitnande barns rätt att komma till tals enligt artikel 12 i barnkonventionen, åtminstone ur ett formellt perspektiv. Rättsfallsstudien visar emellertid att det bevitnande barnets berättelse helt saknas i 43 procent av målen och att minst ett barns berättelse saknas i 61 procent av målen.¹⁶³ Tio av de 17 barn som inte hörts i målen är tre år eller yngre. Det lämnas inte någon förklaring till varför ett barn inte har hörts i något mål. Rättspsykologisk forskning har dock visat att ett barns minnesförmåga är nära kopplad till barnets språkförmåga. Generellt sett är det först vid tre års ålder som de flesta barn kan börja återge tidigare händelser. Barn som utsätts för övergrepp innan de har utvecklat förmågan att sätta ord på upplevelsen kommer förmodligen aldrig att kunna berätta om övergreppet.¹⁶⁴ Denna kunskap om barns förmåga att minnas och berätta om sina upplevelser kan förklara varför barn under tre år inte hörs i de studerade målen. Med hänvisning till den forskning som presenteras i propositionen, vilken visar att yngre barn är särskilt utsatta för att bevittna våld i nära relationer, torde det ligga i farans riktning att många barn som utsätts för barnfridsbrott inte hörs varken under utredningen eller i en eventuell efterföljande rättegång. I förhållande till ambitionen att stärka rätten för barn

¹⁶³ Se avsnitt 4.1 Beskrivning av det empiriska materialet.

¹⁶⁴ Granhag, P.-Å., Strömwall, A. L., Ask, K., Landström, S, (red.), *Handbok i rättspsykologi* (2021), s. 254 jfr. Lindkvist, L., *Barnets mänskliga rättigheter – En introduktion*, (2022), s. 93.

som bevittnar vissa brott mellan närstående att komma till tals enligt artikel 12 i barnkonventionen, kan det därför noteras att det verkar föreligga en risk att många barn som misstänks ha blivit utsatta för barnfridsbrott sannolikt aldrig kommer att höras.

Det är slutligen inte ovanligt att mål som rör våld i nära relationer till stor del baseras på muntlig bevisning. I de studerade målen framhåller domstolen ofta att HD i flera rättsfall betonat att en trovärdig utsaga, i kombination med övrig bevisning, är tillräcklig för en fällande dom.¹⁶⁵ Eftersom barn som utsätts för barnfridsbrott är direkta vittnen till den brottsliga gärningen kan barnets berättelse antas ha en betydande inverkan på huruvida den tilltalade fälls för grundbrottet eller inte. Rättsfallsstudien visar att barnets berättelse inte sällan utgör ett viktigt stöd till mammans uppgifter om grundbrottet.¹⁶⁶ Som utgångspunkt verkar dock barnets berättelse inte vara tillräcklig för att ensamt styrka ett bevisfaktum. Detta blir tydligt genom att mamman ofta kan lämna uppgifter om grundbrottet, vilka stöds av barnets berättelse och att grundbrottet anses styrkt genom att mammans och barnets uppgifter ger stöd åt varandra. Om mamman däremot är osäker på om barnet har bevittnat den brottsliga gärningen eller inte bedöms barnets berättelse inte kunna styrka att det är ställt utom rimligt tvivel att barnet har bevittnat grundbrottet. Det är därför troligt att barnfridsbrottet kan tänkas innebära att grundbrottet kan styrkas i större utsträckning än före barnfridsbrottets införande. Däremot, för att barnfridsbrottet ska kunna styrkas, är det nästan alltid en förutsättning att offret för grundbrottet kan lämna uppgifter som styrker att barnet bevittnat den brottsliga gärningen.

5.4 Sammanfattande kommentar

Trots att barnfridsbrottet infördes med ett uttalat syfte att stärka det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar vissa brott i nära relation, och med stöd i forskning som belyser de risker barn utsätts för när de bevittnar våld, verkar tillämpningen av barnfridsbrottet ofta ske utan att särskild hänsyn tas till barnets upplevelse av den specifika situationen. De straffrättsliga bedömningarna fokuserar främst på offret för grundbrottet och hur denne har uppfattat och påverkats av den brottsliga gärningen. Så länge det kan styrkas att barnet har bevittnat grundbrottet sker bedömningen av barnfridsbrottets svårhetsgrad och straffvärde utan att särskilt beakta barnets upplevelse av händelsen. Det verkar dessutom finnas en risk att ett enskilt barn som bevittnat brott inte uppmärksammas på rätt sätt när domstolen bedömer om straffansvar för barnfridsbrott ska föreligga i förhållande till ett eller flera grundbrott. Denna

¹⁶⁵ Se t.ex. NJA 2010 s. 671 och även NJA 2009 s. 447 I och II.

¹⁶⁶ Se avsnitt 4.2.3 När straffansvar föreligger.

brist på hänsyn till hur barnet uppfattat och påverkats av bevittnandet visar att lagstiftningen i praktiken ofta fokuserar på de vuxna snarare än på barnet. Med hänsyn till att en aspekt av det straffrättsliga skyddet är att erkänna de bevittnande barnen som en utsatt och skyddsvärd grupp som är direkt utsatta för brott, kan det noteras att de straffrättsliga bedömningarna av barnfridsbrottet får ett mycket litet utrymme i domstolarnas argumentationer. Intrycket är att domskälen i stor utsträckning saknar en djupare analys av bevittnandebrottet såsom ett klandervärt beteende gentemot det enskilda barnet. Istället framstår tillämpningen av barnfridsbrottet som något instrumentell, där barnets rättsliga skydd riskerar att bli en sekundär effekt snarare än en central utgångspunkt.

Även om den nya lagstiftningen har en snävare utformning, vilket innebär att vissa barn som bevittnar brott inte skyddas genom 4 kap. 3 § BrB, är det samtidigt tydligt att de barn som omfattas av barnfridsbrottet gynnats av flera rättsliga förändringar. Detta gäller särskilt det faktum att de erhållit status som målsägande. Barn som bevittnar vissa brott mellan närstående har nu rätt till en särskild företrädare och rätt till skadestånd direkt från gärningspersonen. Det finns dessutom bättre möjligheter att höra det bevittnande barnet, vars utsaga kan fungera som stödbevisning för den utsatta förälderns vittnesmål. Detta kan i sin tur öka sannolikheten för att åtalet för både barnfridsbrott och grundbrott anses styrkt. Det ligger nära till hands att anta att en sådan omständighet kan tänkas stärka en våldsutsatt förälder i sitt beslut att lämna en destruktiv relation, vilket är en positiv effekt av barnfridsbrottet inte bara för offret för grundbrottet utan även för barnet. Det föreligger dock en risk i förhållande till stärkandet av barnets rättigheter enligt artikel 12 i barnkonventionen. För det första finns indikationer på att barnets målsägandets utsaga inte ensamt kan styrka barnets bevittnande och barnet är således beroende av att offret för grundbrottet, eller någon annan, kan styrka barnets uppgifter. För det andra är många barn som utsätts för barnfridsbrott mycket unga och kommer av den anledningen aldrig att höras. I förhållande till ambitionen om ett förstärkt straffrättsligt skydd för barn som utsätts för att bevittna brott mellan närstående är det problematiskt att barnet ofta är beroende av att offret för grundbrottet kan lämna uppgifter som styrker såväl grundbrottet som att barnet bevittnat den brottsliga gärningen.

6 Avslutande kommentar

Syftet med uppsatsen har varit att analysera hur konstruktionen och tillämpningen av barnfridsbrottet påverkar den rättsliga situationen för barn som bevittnar brott mellan närstående och dessa barns straffrättsliga skydd. För att uppfylla syftet har sambandet mellan lagens utformning, rättsläget före och efter införandet av barnfridsbrottet, samt de ambitioner som avsågs med det nya bevittnandebrottet undersökts. Därefter har en rättsfallsstudie gjorts. Slutligen har resultatet från rättsfallsstudien diskuterats i ljuset av barnfridsbrottets utformning och de skäl som låg bakom införandet av brottet. De slutsatser som har dragits i uppsatsen och svaren på frågeställningarna kan sammanfattas enligt följande.

Införandet av barnfridsbrottet har på många vis stärkt det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar vissa brott mellan närstående, inte minst genom att de bevittnande barnen har fått målsägandestatus och därigenom rätt till en särskild företrädare, skadestånd och en förbättrad möjlighet att kunna berätta om vad de har varit med om. Konstruktionen i 4 kap. 3 § BrB innebär dock att färre barn som bevittnar brott skyddas av straffrättslig reglering. Detta visar sig genom snävare rättsliga formuleringar och ett högre beviskrav i förhållande till bevittnanderekvisitet, närståendekravet och att bevittnandet avser ett särskilt angivet grundbrott. Det kan också uppstå situationer där frågan om ett grundbrott ska anses omfattas av barnfridsbrottet blir en tolkningsfråga, vilket kan få en avgörande betydelse för det bevittnande barnet. Vidare kan konstateras att de yngre barnen troligtvis har ett svagare skydd, eftersom de är beroende av att någon annan kan styrka bevittnandet och grundbrottet.

Barn som bevittnar vissa brott mellan närstående betraktas numera som en särskilt utsatt och skyddsvärd grupp som är direkt utsatta för brott. Rättsutvecklingen verkar gå i en riktning som alltmer stärker barns rättigheter såsom rätten att skyddas från alla former av psykiskt och fysiskt våld, inklusive barns bevittnande av våld i nära relationer. Dock visar min analys att det finns en viss divergens mellan lagens intentioner och dess faktiska tillämpning i domstol. Barnfridsbrottet infördes mot bakgrund av en ökad kunskap om hur barn som bevittnar våld och övergrepp påverkas av att exponeras för våld i nära relationer. Brottet är utformat så att det är tillräckligt att det kan styrkas att barnet har sett eller hört den brottsliga gärningen. Detta innebär å ena sidan att åklagaren inte behöver bevisa att bevittnandet orsakat skada hos barnet, eftersom de i straffbestämmelsen uppräknade brotten anses vara ägnade att skada ett barn som bevittnar dem. Å andra sidan tenderar domstolen, till följd av denna konstruktion, att undvika resonemang om gärningens klandervärdhet. En konsekvens av detta är att det bevittnande barnet inte synliggörs i någon större utsträckning i mål om barnfridsbrott. Detta kan i sin tur

påverka bedömningen av gradindelning och straffvärde. Vidare förekommer felaktigheter när domstolar bedömer frågan om straffansvar i situationer där ett barn bevittnat flera grundbrott och där flera barn bevittnat samma grundbrott. Barnfridsbrottet syftar till att erkänna det skadliga i att barnet har sett eller hört ett brott och att det bevittnande barnet ska skyddas genom straffbestämmelsen. När domstolar inte bedömer straffansvar, gradindelning och straffvärde för barnfridsbrott utifrån vad barnet har *de facto* bevittnat, kan det ifrågasättas om det straffrättsliga skyddet tillfullo tillgodoses. Ett klagande från högre instans avseende hur dessa straffrättsliga bedömningar bör göras är därför angeläget.

Det bör återigen betonas att det empiriska materialet som undersökts i denna uppsats är begränsat. För att kunna dra generella slutsatser om hur domstolar bedömer straffansvar, gradindelning och straffvärde för barnfridsbrott krävs en mer omfattande studie.

Några frågor har uppkommit under uppsatsarbetet, varav en rör straffskalan för barnfridsbrott. Vid ringa brott och brott av normalgraden gäller som huvudregel att grundbrottets allvar är avgörande för barnfridsbrottets gradindelning och straffvärde. För grovt barnfridsbrott gäller dock en straffskala på minst nio månaders och högst fyra års fängelse. Vid de allvarligaste grundbrotten tycks lagstiftaren alltså frångå principen om att bevittnandet ska anses orsaka barnet lika stor skada som hos den som utsätts för grundbrottet, vilket i sig kan diskuteras. Detta får även konsekvenser för preskriptionsfrågan. Om ett barn har bevittnat ett brott utan preskriptionstid, exempelvis mord, kan en situation uppstå där grundbrottet kan prövas i domstol medan barnfridsbrottet är preskriberat. Hur detta förhåller sig till lagstiftningens syfte och barnets rättigheter enligt exempelvis barnkonventionen är en aspekt som förtjänar vidare reflektion.

En ytterligare fråga som kvarstår är hur ersättningen till barn som bevittnar brott mellan närstående har förändrats och hur den förhåller sig till exempelvis straffansvar och gradindelning av barnfridsbrott. I de studerade målen framstår det inte sällan som att ersättningen bättre speglar antalet barnfridsbrott barnet utsatts för eller ger en mer rättvisande bild av brottets allvar än domstolens resonemang kring gradindelning och straffvärde. Min uppfattning är nämligen att de bevittnande barnen ofta tillerkänns en ersättning som antyder en mer konsekvent syn på barnfridsbrottets allvar än vad som framgår av domskälen. Detta väcker frågan om ersättningsnivåerna i praktiken fungerar som en mer konsekvent indikator på brottets allvar än domstolens gradindelning och straffvärdesbedömning av barnfridsbrott, och om det finns en diskrepans mellan hur barnets rätt till upprättelse erkänns ekonomiskt och hur barnfridsbrottet värderas i den rättsliga argumentationen.

Källförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 2020/21:170	<i>Barn som bevittnar brott</i>
Prop. 2013/14:94	<i>En ny brottsskadelag</i>
Prop. 2005/06:99	<i>Nya vårdnadsregler</i>
Prop. 2005/06:166	<i>Barn som bevittnat våld</i>
Prop. 2002/03:53	<i>Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.</i>
Prop. 1998/99:133	<i>Särskild företrädare för barn</i>
Prop. 1997/98:55	<i>Kvinnofrid</i>

Statliga offentliga utredningar

SOU 2023:1.	<i>Skärpta straff för flerfaldig brottslighet</i>
SOU 2022:70.	<i>En uppväxt fri från våld, En nationell strategi för att förebygga och bekämpa våld mot barn</i>
SOU 2019:32.	<i>Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående samt mot uppmaning och annan psykisk påverkan att begå självmord</i>
SOU 2001:72.	<i>Barnmisshandel - Att förebygga och åtgärda</i>

Övriga offentliga tryck

Dir. 2021:56	<i>En skärpt syn på flerfaldig brottslighet</i>
--------------	---

2020/21:JuU35	<i>Barn som bevittnar brott, Justitieutskottets betänkande</i>
---------------	--

Dnr Ju2019/02172/L5	Barnens rätt i samhället, remissvar på betänkandet <i>Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående samt mot uppmaning eller annan psykisk påverkan att begå självmord</i> (SOU 2019:32), 16 september 2019.
---------------------	---

Dnr 2019-0203-1	Barnombudsmannen, remissvar på betänkandet <i>Straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående samt mot uppmaning eller annan psykisk påverkan att begå självmord</i> (SOU 2019:32), 5 september 2019.
-----------------	--

Tryck från Förenta Nationerna

Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 13 (2011), Barnets rätt till frihet från alla former av våld, CRC/C/GC/13.

FN:s kommitté för barnets rättigheter, Sammanfattande slutsatser och rekommendationer avseende Sveriges femte periodiska rapport, CRC/C/SWE/CO/5.

Rättsfall

En förteckning av de 23 målen som ingår i uppsatsens rättsfallsundersökning kan fås på begäran. Kontakt: angelinalundh@gmail.com.

RH 2023:37

RH 2021:52

NJA 2020 s. 703

NJA 2010 s. 671

NJA 2009 s. 447 I och II

NJA 1988 s. 351

Litteratur

Andersson, M. & Kaldal, A., *Barn i brottmål – En antologi*, Jure, Stockholm, 2020.

Asp, P. & Ulväng, M., *Kriminalrättens grunder*, andra upplagan, Iustus förlag, Uppsala, 2013.

Dereborg, A. & Lindeblad, A-C., *Brottsskadelagen (2014:322) – En kommentar*, Norstedts Juridik, Stockholm, 2018.

Eriksson, M., Källström, Å. & Näsman, E.(red.), *Barns röster om våld – Att lyssna, tolka och förstå*, tredje upplagan, Gleerups, Malmö, 2023.

Granhag, P-A., Strömwall, A. L., Ask, K., Landström, S.(red.), *Handbok i rättspsykologi*, andra upplagan, Liber, Stockholm, 2021.

Jensen, U., Rylander, S. & Lindblom, P. H., *Att skriva juridik – Regler och råd*, upplaga 6, Iustus förlag, Uppsala, 2018.

Kleineman, J., *Rättsdogmatisk metod* i Nääv, M. & Zamboni, M., *Juridisk metodlära*, upplaga 2:3, Studentlitteratur, Lund, 2018.

Larsson, A. & Sjöberg L. R.(red.), *Barnförhör Att få vetenskap och juridik att fungera i praktiken*, upplaga 1:1, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Lindkvist, L., *Barnets mänskliga rättigheter En introduktion*, Upplaga 1:1, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Lundgren, E., *Våldets normalisering och andra våldsförståelser*, ROKS, Stockholm, 2012

Sandgren, C., *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare*, femte upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2021.

Internetkällor

<https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/aktuellt/nyheter/beslut-om-ersattningsnivaer-till-barn-som-utsatts-for-barnfridsbrott/> (hämtad den 15 januari 2025)

<https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/aktuellt/nyheter/forsta-namndbesluten-om-grovt-barnfridsbrott/> (hämtad den 15 januari 2025)

<https://www.sverigesradio.se/artikel/30-000-anmalningar-om-barnfridsbrott-pa-tre-ar/> (hämtad den 23 februari 2025)

Övriga källor

Fjällund U. & Carlström M., *Domstolars resonemang kring psykologiska faktorer och kvinnors psykiska hälsa efter upprepade våldsutsatthet*, Göteborgs universitet (Examensarbete), 2024.

JURIDICUM

Våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn eller en straffri handling?

En kritisk granskning av lagstiftarens och rättstillämparens
gränsdragningar

Linda Khalid

HT 2024

JU101A, Examensarbete inom juristprogrammet, 30 högskolepoäng

Examinator: Erika Lunell

Handledare: Märta Johansson

Sammanfattning

År 2005 genomfördes omfattande förändringar av lagstiftningen rörande sexualbrott mot barn. Det infördes bland annat ett nytt brott, våldtäkt mot barn, i 6 kap. 4 § brottsbalken (1962:700) (BrB). Innan år 2005 tillämpades den allmänna våldtäktsbestämmelsen i 6 kap. 1 § BrB för våldtäkt oavsett om brottsoffret var under eller över 15 år gammal. Utmärkande för den nya paragrafen om våldtäkt mot barn var att våld, hot, tvång eller bristande frivillighet inte var en förutsättning för tillämpning av paragrafen. I samband med 2005 års reform tillkom även brottet sexuellt utnyttjande av barn i 6 kap. 5 § BrB. Brottet aktualiseras om omständigheterna i 6 kap. 4 § BrB bedöms som mindre grova. Vid revideringen av 6 kap. år 2005 tillkom även en bestämmelse om ansvarsfrihet för vissa sexualbrott mot barn, bland annat för sexuellt utnyttjande av barn. Ansvarsfrihetsregeln återfinns i 6 kap. 14 § BrB och stadgar att gärningsmannen inte ska dömas till ansvar om det är uppenbart att gärningen inte inneburit något övergrepp mot barnet med hänsyn till den ringa skillnaden i ålder och utveckling mellan personerna samt omständigheterna i övrigt. Detta innebär således att en person som är över 15 år och som genomför ett samlag eller en med samlag jämförlig handling med en person under 15 år antingen döms för våldtäkt mot barn enligt 6 kap. 4 § BrB, döms för sexuellt utnyttjande av barn enligt 6 kap. 5 § BrB eller går fri enligt 6 kap. 14 § BrB.

Förevarande uppsats ämnar att, genom granskning av lagförarbeten och HD-praxis, klargöra hur gränsdragningarna mellan våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln är avsedd att göras. Därtill analyseras även 65 hovrättsdomar i syfte att undersöka hur gränsdragningarna görs i praktiken. Granskningen av hovrättsdomar, och även HD-domar, görs också med ändamålet att ta reda på om rättstillämpningen är förenlig med lagstiftarens intentioner avseende barns särskilda skyddsbehov. Rättstillämpningen och lagstiftarens utformning av lagtexten samt förarbetena analyseras även ur ett rättssäkerhetsperspektiv.

Resultatet visar att lagstiftaren och HD har gett viss vägledning i hur gränsdragningarna mellan våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln ska göras, men även att ett omfattande tolkningsutrymme lämnats åt rättstillämparen i varje enskilt fall. De viktigaste faktorerna vad gäller gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn är målsägandens ålder samt förekomsten av frivillighet och ömsesidighet. Beträffande gränsdragningen mellan sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln är målsägandens ålder, parternas mognad och utveckling, parternas åldersskillnad, förekomsten av frivillighet och ömsesidighet samt parternas relation av störst betydelse. Det finns, ur både ett barnperspektiv och ett rättssäkerhetsperspektiv, viss kritik att rikta mot lagstiftaren och rättstillämparen vad gäller gränsdragningarna. Kritiken avser i huvudsak att det särskilda skyddet för övergrepp mot barn i praktiken inte har fått det genomslag som lagstiftaren avsett, att regleringen i flera avseenden brister i tydlighet och förutsebarhet samt att rättstillämpningen inte är enhetlig.

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Bakgrund.....	1
1.2 Syfte och frågeställningar	2
1.3 Avgränsningar.....	2
1.4 Metod och material	3
1.4.1 Metod	3
1.4.2 Material.....	4
1.4.2.1 Urval av HD-avgöranden.....	4
1.4.2.2 Urval av hovrättsavgöranden	5
1.4.2.3 Problematisering av urvalet	7
1.5 Etiska överväganden	8
1.6 Disposition	9
2 Gällande rätt.....	10
2.1 Sexualbrotten	10
2.1.1 Våldtäkt mot barn	10
2.1.1.1 Syftet bakom ett särskilt barnvåldtäktsbrott	11
2.1.2 Sexuellt utnyttjande av barn.....	11
2.1.2.1 Gränsdragningen enligt förarbetsuttalanden.....	12
2.2 Ansvarsfrihetsregeln	12
2.2.1 Tillämpningsområdet enligt förarbetsuttalanden	13
2.3 Kommentarer och reflektioner	13
3 HD:s prejudikatbildning	15
3.1 Gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuell utnyttjande av barn.....	15
3.1.1 NJA 2006 s. 79 I	15
3.1.2 NJA 2006 s. 79 II.....	16
3.1.3 NJA 2006 s. 510.....	16
3.1.4 NJA 2012 s. 564.....	16

3.1.5 NJA 2014 s. 990.....	17
3.1.6 NJA 2015 s. 948.....	17
3.1.7 NJA 2022 s. 826.....	17
3.1.8 Framförd kritik.....	17
3.2 Tillämpning av ansvarsfrihetsregeln.....	19
3.2.1 NJA 2007 s. 201.....	19
3.3 Sammanfattande kommentarer och reflektioner.....	20
4 Hovrätternas rättstillämpning.....	22
4.1 Våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn	22
4.1.1 12-åriga målsägande	23
4.1.2 13-åriga målsägande	23
4.1.2.1 Ofrivillighet.....	23
4.1.2.2 Frivillighet och ömsesidighet.....	24
4.1.2.3 Oklarheter kring frivilligheten eller ömsesidigheten	25
4.1.2.4 Sammanfattande kommentarer och reflektioner.....	26
4.1.3 14-åriga målsägande	30
4.1.3.1 Ofrivillighet.....	30
4.1.3.2 Frivillighet och ömsesidighet.....	30
4.1.3.3 Oklarheter kring frivilligheten eller ömsesidigheten	31
4.1.3.4 Sammanfattande kommentarer och reflektioner.....	34
4.2 Ansvarsfrihet.....	38
4.2.1 13-åriga målsägande	38
4.2.2 14-åriga målsägande	39
5 Resultat och analys	41
5.1 Omständigheter som beaktas vid gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn	41
5.1.1 Målsägandens ålder och parternas åldersskillnad	41
5.1.2 Frivillighet och ömsesidighet.....	43
5.1.2.1 Fullständig frivillighet och ömsesidighet eller endast frivillighet?	43

5.1.2.2 När föreligger fullständig frivillighet och ömsesidighet?	44
5.2 Omständigheter som beaktas vid ansvarsfrihetsregelns tillämpning	47
5.2.1 Parternas åldrar, mognad och utveckling.....	47
5.2.2 Frivillighet och ömsesidighet.....	48
5.2.3 Parternas relation	48
5.2.4 Målsägandens uppfattning av gärningen	49
5.3 Brister i rättstillämpningen och lagstiftningen.....	50
5.3.1 Ett barnperspektiv	50
5.3.1.1. Gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn	50
5.3.1.2 Gränsdragningen mellan sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln	53
5.3.2 Ett rättssäkerhetsperspektiv	54
5.3.2.1. Gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn	54
5.3.2.2 Gränsdragningen mellan sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln	56
6 Avslutande kommentarer.....	57
Källförteckning	58

Förkortningar

A.a.	Anfört arbete
A.prop.	Anförd proposition
A.st.	Anfört ställe
BrB	Brottsbalken (1962:700)
HD	Högsta domstolen
Mål nr	Målnummer
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Den som, med ett barn under 15 år, genomför ett samlag eller en annan sexuell handling som är jämförbar med samlag döms, enligt 6 kap. 4 § 1 st. brottsbalken (1962:700) (BrB), för våldtäkt mot barn till fängelse i lägst tre och högst sex år. Det är emellertid möjligt att dömas enligt en straffskala vars minimumstraff är fängelse i 14 dagar eller att helt undgå straff, trots att den begångna gärningen uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn.

Brottet våldtäkt mot barn infördes genom 2005 års lagstiftning.¹ Innan dess tillämpades våldtäkt enligt 6 kap. 1 § BrB oavsett om brottsoffret var under eller över 15 år.² I samband med införandet av våldtäkt mot barn tillkom även brottet sexuellt utnyttjande av barn i 6 kap. 5 § BrB samt ansvarsfrihetsregeln i 6 kap. 14 § BrB.³ Om en gärning uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn, men omständigheterna bedöms som mindre grova, kan gärningen istället rubriceras som sexuellt utnyttjande av barn. Straffet för sexuellt utnyttjande av barn är fängelse i högst fyra år. Med anledning av att fängelse är stadgat som straff för brottet, men utan angivande av minimitid, är det lägsta straffet i teorin 14 dagars fängelse.⁴ Ansvarsfrihetsregeln innebär enligt 6 kap. 14 § BrB att en annars straffbelagd gärning inte ska föranleda ansvar om det är uppenbart att gärningen inte inneburit något övergrepp mot barnet med hänsyn till den ringa skillnaden i ålder och utveckling mellan personerna samt omständigheterna i övrigt. Bestämmelsen om ansvarsfrihet gäller för vissa sexualbrott mot barn, däribland för sexuellt utnyttjande av barn. Paragrafen för våldtäkt mot barn anges inte i ansvarsfrihetsregelns ordalydelse, men i praktiken är ansvarsfrihetsregeln tillämplig även beträffande gärningar som uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn eftersom alla gärningar som uppfyller rekvisiten för sexuellt utnyttjande av barn också uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn.⁵

Att en person över 15 år genomför ett samlag eller med samlag jämförlig handling med en person under 15 år innebär således att gärningen rubriceras som våldtäkt mot barn enligt 6 kap. 4 § 1 st. BrB, sexuellt utnyttjande mot barn enligt 6 kap. 5 § BrB eller att gärningen blir straffri enligt 6 kap. 14 § BrB. Lagens förarbeten ger viss vägledning i hur gränsdragningarna ska göras, men det är också, som framgår senare, uppenbart att ett omfattande tolkningsutrymme lämnats åt rättstillämparen. Med anledning av det tolkningsutrymme som rättstillämparen har fått, är det av intresse att undersöka hur bedömningen av brottsrubricering, eller överhuvudtaget straffansvar, görs av domstolarna.

¹ Johansson, Stefan, Trost, Hedvig & Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken. En kommentar Del I (1-12 kap.) Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.*, 12 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2024, 6 kap. 4 §.

² Prop 2004/05:45, s. 67-68.

³ A.prop. s. 10 och 14.

⁴ Ågren, Jack, *Brottsbalken, kommentar till 26 kap. 1 § 2 st.*, Karnov (besökt 2024-12-22).

⁵ Asp, Petter & Nilsson, Göran, *Brottsbalken 6 kap.: En kommentar*, 1 u., Karnov Group AB, Stockholm, 2018, s. 61.

1.2 Syfte och frågeställningar

Arbetets syfte är att undersöka lagstiftningen kring och rättstillämparens prövning av när en gärning, som uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn, är att betrakta som våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn eller en straffri handling. "Rättstillämparen" avser i denna kontext HD och hovrätterna. Uppsatsen syftar även till att analysera hur tillämpningen förhåller sig till lagstiftarens intentioner kring barns skyddsbehov och om gällande rätt är tydlig och förutsebar. Utifrån detta syfte har följande frågeställningar formulerats:

- Vilka omständigheter beaktas, enligt lagförarbetena, HD-praxis och hovrättsavgöranden, vid bedömningen av om ett samlag eller en med samlag jämförlig handling med någon under 15 år ska anses vara våldtäkt mot barn enligt 6 kap. 4 § BrB, sexuellt utnyttjande av barn enligt 6 kap. 5 § BrB eller en straffri gärning enligt 6 kap. 14 § BrB?
- I vilken utsträckning kan HD:s och hovrätternas tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln anses vara förenlig med lagstiftarens intentioner avseende barns skyddsbehov?
- I vilken utsträckning har lagstiftaren och HD klargjort hur gränsdragningarna mellan våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln ska göras och är det tydligt och förutsebart?

1.3 Avgränsningar

Arbetet tar sikte på våldtäkt mot barn (6 kap. 4 § BrB), sexuellt utnyttjande av barn (6 kap. 5 § BrB) och ansvarsfrihetsregeln (6 kap. 14 § BrB). Fokus ligger dels på gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn, dels på gränsdragningen mellan sexuellt utnyttjande av barn och tillämpning av ansvarsfrihetsregeln. Ansvarsfrihetsregeln tar, som senare framgår tydligare, sikte på ett flertal sexualbrott mot barn. Med anledning av att detta arbete även behandlar gråzonen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn är det emellertid naturligt att endast granska hur ansvarsfrihetsregeln förhåller sig till sexuellt utnyttjande av barn och inte till andra sexualbrott mot barn.

6 kap. 4 § 2 st. BrB handlar om våldtäkt mot barn när barnet har fyllt 15 men inte 18 år och befinner sig i en särskild ställning till gärningsmannen. Detta omfattar situationer där barnet är gärningsmannens avkomling, står under dennes fostran eller har ett liknande förhållande till gärningsmannen. Det inkluderar även situationer där gärningsmannen ansvarar för barnets vård eller tillsyn på grund av ett myndighetsbeslut. Denna del av paragrafen berörs endast kort i uppsatsens deskriptiva delar. Avgränsningen har gjorts främst för att uppsatsen har ett visst fokus på barnets ålder i våldtäktsdomar. Att mot den bakgrunden behandla både 6 kap. 4 § 1 och 2 st. BrB skulle resultera i att två olika undersökningar av domar hade behövts.

Flera fall där 6 kap. 14 § BrB skulle kunna vara tillämplig går inte till åtal, eftersom en åklagare inte ska väcka åtal om denne bedömer att ansvarsfrihetsregeln är tillämplig.⁶ Det är dock inte relevant att undersöka hur åklagaren i förundersökningsstadiet bedömer om 6 kap. 14 § BrB är tillämplig, eftersom fokuset ligger på rättstillämparens och lagstiftarens gränsdragningar.

1.4 Metod och material

1.4.1 Metod

Den rättsdogmatiska metoden har delvis använts för att besvara frågeställningarna. Metoden går ut på att beskriva gällande rätt med ledning av vedertagna rättskällor.⁷ Denna beskrivning syftar till att tolka och fastställa gällande rätt (de lege lata) och att systematisera gällande rätt i form av regler och principer. Den rättsdogmatiska metoden kan inbegripa argument de lege ferenda om argumenten är en utveckling av analysen av gällande rätt på så sätt att det finns en intern koherens.⁸

Inom den rättsdogmatiska metoden används rättskällor som åtnjuter auktoritet.⁹ Rättskälleläran är inte lagfäst och dess utformning har sålunda lämnats till doktrinen och rättstillämpningen.¹⁰ Den gängse uppfattningen är dock, enligt Sandgren, att det finns ett fåtal rättskällor och att dessa kan rangordnas enligt följande: lagen, lagförarbeten, rättspraxis och doktrin.¹¹ Peczeniks uppfattning av rättskällehierarkin är likartad. Han menar att lagar, andra föreskrifter och sedvanerättsliga regler utgör de viktigaste rättskällorna i juridisk argumentation.¹² Därefter följer prejudikat, det vill säga de högsta domstolsinstansernas avgöranden, och lagförarbeten. Rättskällor som får åberopas som auktoritetsskäl i en juridisk argumentation, men som är mindre viktiga än de tidigare nämnda, är bland annat doktrin samt domar, domstolsbeslut och myndigheters beslut vilka inte utgör prejudikat. En i princip viktigare rättskälla kan väga lättare än ett stort antal mindre viktiga sådana, vilket innebär att till exempel ett antal samverkande prejudikat kan väga tyngre än lagtexten.¹³

Rättspolitisk argumentation har för avsikt att analysera om rätten ska ändras utifrån exempelvis ett visst perspektiv eller i syfte att ett visst ändamål eller en viss värdering i högre grad tillgodoses.¹⁴ Som exempel nämner Sandgren att ett rättspolitiskt arbetssätt kan utgöras av argument om att stärka skyddet för sexuella övergrepp mot kvinnor. Analyser av sådant slag har vanligtvis som utgångspunkt att nuvarande lagstiftning är bristfällig. Rättspolitisk

⁶ Prop. 2004/05:45, s. 152.

⁷ Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod och argumentation*, 5 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2021, s. 51.

⁸ A.a. s. 52.

⁹ Peczenik, Aleksander, *Juridikens teori och metod*, 1 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 1995, s. 35.

¹⁰ Sandgren, Claes, *Vad gör juristen? Och hur? – del II*, Juridisk Tidskrift, nr 4 1999/00 s. 867, s. 868.

¹¹ A.a. s. 868.

¹² Peczenik, Aleksander, *Juridikens teori och metod*, 1 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 1995, s. 35.

¹³ A.a. s. 35-36.

¹⁴ Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod och argumentation*, 5 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2021, s. 56.

argumentation inrymmer inte sällan egna värderingar, men det är önskvärt att den rättspolitiska argumentationen är så objektiv som möjligt.¹⁵

Tillvägagångssättet i delar av denna uppsats rör sig i gränslandet mellan rättsdogmatisk och rättspolitisk metod. De kritiska perspektiv som anläggs på lagstiftningen och rättstillämpningen kan i viss utsträckning anses utgå från ett rättsdogmatiskt arbetssätt, då de utgör en fördjupad analys av gällande rätt och delvis uppvisar en intern koherens. Med detta avses exempelvis att ändamålet att tillgodose barns skyddsbehov är direkt hänförligt till lagstiftarens intentioner bakom införandet av våldtäkt mot barn. Det kan samtidigt inte förbises att en viss grad av subjektiva tolkningar och egna värderingar har påverkat analysen. Den rättspolitiska metoden har därför tillämpats för de delar av uppsatsen som bygger på en analys utifrån ett barnperspektiv och ett rättssäkerhetsperspektiv.

1.4.2 Material

För att uppfylla arbetets syfte har bland annat BrB, lagens förarbeten och rättspraxis från HD, vilka alla faller inom ramen för vad som anses vara vedertagna rättskällor enligt den rättsdogmatiska metoden, granskats och analyserats. Lagstiftning, lagförarbeten och HD-praxis har använts i syfte att redogöra för gällande rätt och för hur lagstiftaren tänkt att regleringen ska tillämpas. Undersökningen av rättsfall från HD är även avsedd att undersöka om rättstillämpningen har skett i linje med vad som kan förmodas ha varit lagstiftarens intentioner.

Den rättsdogmatiska metoden särskiljer hovrättsavgöranden från HD-avgöranden, lagar och lagförarbeten vad gäller betydelsen i juridisk argumentation. Hovrättsavgöranden har utgjort en betydelsefull del av materialet, men inte i syfte att fastställa gällande rätt, utan för att visa hur rättstillämparen praktiserar gällande rätt samt för att undersöka hur hovrätternas bedömningar förhåller sig till HD:s riktlinjer och lagstiftarens intentioner.

Doktrin har förekommit i materialet, men i en begränsad omfattning. Skälet till detta är att den doktrin som finns nästintill uteslutande återger vad som framgår av lagförarbetena samt HD-praxis och således i princip inte anlägger några kritiska synvinklar på gällande rätt eller rättstillämpningen på sätt som för uppsatsen är aktuellt.¹⁶

1.4.2.1 Urval av HD-avgöranden

De granskade HD-fallen har hittats genom sökorden "sexuellt utnyttjande av barn" på JUNO.¹⁷ Dessa sökord bedömdes vara mest lämpliga eftersom den praxis som är relevant är fall där domstolen har gett vägledning i huruvida en gärning ska rubriceras som våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn eller vara ansvarsfri. Innan en domstol prövar om ett brott ska rubriceras som sexuellt utnyttjande av barn, behöver det konstateras att rekvisiten för våldtäkt mot barn är uppfyllda eftersom sexuellt utnyttjande av barn utgör en mindre grov variant av

¹⁵ Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod och argumentation*, 5 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2021, s. 56.

¹⁶ Ett undantag är en av Madeleine Leijonhufvuds artiklar i Juridisk Tidskrift. Detta redogörs för i avsnitt 3.1.8.

¹⁷ Samtliga JUNO-sökningar sker med citattecken runt sökorden.

det brottet. De valda sökorden är även lämpliga i sökandet efter domar där ansvarsfrihetsregeln har prövats, eftersom en gärning behöver bedömas som ett av de i 6 kap. 14 § BrB upptagna sexualbrotten innan ansvarsfrihetsregeln tillämpas. Som nämnts tidigare har uppsatsens fokus riktats mot sexuellt utnyttjande mot barn vad gäller möjligheten att tillämpa ansvarsfrihetsregeln.

Efter att sökningen har gjorts på JUNO, har en filtrering skett på så sätt att endast praxis från HD har valts. Därefter har "NJA Referat" valts. Efter detta urval har 23 träffar återstått. Även om "sexuellt utnyttjande av barn" nämns i alla dessa fall, har flertalet av dem ingen relevans för uppsatsen. Totalt sorterades 16 av de 23 fallen, av olika skäl, bort.¹⁸ Tre av dessa domar¹⁹ rörde endast fråga om skadestånd, ett av fallen²⁰ rörde en person som av underinstanserna hade dömts för bland annat våldtäkt mot barn men som till HD endast överklagade de delar av domen som avsåg ett annat irrelevant brott, ett fall²¹ rörde endast bevisvärdering, fem av träffarna²² rörde sexuellt övergrepp mot barn eller gränsdragningen mellan sexuellt övergrepp mot barn och våldtäkt mot barn, ett av fallen²³ rörde yrkande om att HD skulle förordna om kroppsbesiktning av en tilltalad, ett fall²⁴ handlade om överklagande avseende ett prövningstillstånd som hovrätten beslutat att inte meddela, ett fall²⁵ rörde endast fråga om påföljd vid våldtäkt mot barn, ett fall²⁶ rörde samlag med avkomling enligt 6 kap. 7 § BrB, ett fall²⁷ handlade om beviskravet kring att styrka en utlandsfödd målsägandes ålder och ett fall²⁸ rörde brottslighetens art och straffvärde vid varumärkesintrång.

Urvalet har föranlett att följande HD-fall har bedömts vara relevanta för uppsatsen: NJA 2006 s. 79 I och II, NJA 2006 s. 510, NJA 2007 s. 201, NJA 2012 s. 564, NJA 2014 s. 990, NJA 2015 s. 948 och NJA 2022 s. 826. Även sökningen "6 kap. 14 § BrB" har gjorts. Samtliga NJA-fall som dyker upp vid en sådan sökning syns även vid den sökning som gjorts enligt ovanstående stycken. Således är de HD-fall som varit föremål för analys samtliga fall som behandlar frågan om gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn samt tillämpning av ansvarsfrihetsregeln.

1.4.2.2 Urval av hovrättsavgöranden

Ett större antal hovrättsavgöranden, totalt 110, har också granskats. Av dessa 110 domar bedömdes 65 vara relevanta för uppsatsens syfte. Urvalet av dessa fall skedde på ett liknande

¹⁸ De utsorterade HD-avgörandena kommer inte att refereras till i källförteckningen.

¹⁹ NJA 2018 s. 1083, NJA 2013 s. 569 och NJA 2018 s. 694.

²⁰ NJA 2019 s. 668.

²¹ NJA 2017 s. 316.

²² NJA 2008 s. 1096 I och II, NJA 2018 s. 1103, NJA 2006 s. 221, NJA 2015 s. 501 och NJA 2021 s. 827.

²³ NJA 2016 s. 1165.

²⁴ NJA 2007 s. 53.

²⁵ NJA 2022 s. 1071.

²⁶ NJA 2015 s. 826.

²⁷ NJA 2019 s. 347.

²⁸ NJA 2014 s. 559. Domstolen nämnde sexuellt utnyttjande av barn endast i samband med att man hänvisade till NJA 2006 s. 79 I och II i syfte att visa hur HD behandlat frågor kring särbehandling av olika brottstyper vid påföljdsval.

sätt som urvalet av HD-avgöranden. "Sexuellt utnyttjande av barn" har skrivits in på JUNO. Därefter har rättsfall från hovrätterna under perioden 1 september 2023 - 1 oktober 2024 valts. Tingsrättsavgöranden har endast beaktats i de fall då hovrätten har fastställt tingsrättens dom och anslutit sig till tingsrättens argumentation beträffande val av brottsrubricering eller tillämpning av ansvarsfrihetsregeln.²⁹

Sökorden, valet av instans och den tidsmässiga avgränsningen har genererat 110 hovrättsdomar på JUNO. Av dessa domar bedömdes 45 vara irrelevanta.³⁰ Tio av domarna³¹ sorterades bort för att "sexuellt utnyttjande av barn" endast nämndes i samband med att domstolen gick igenom vad den tilltalade dömts för sedan tidigare. Ytterligare 13 domar³² sorterades ut eftersom de rörde sexualbrott som inte faller inom ramen för förevarande uppsats syfte. Fem domar³³ bedömdes vara utan relevans eftersom hovrätten endast kom fram till att beviskravet inte var uppfyllt, antingen avseende vad som inträffat eller den tilltalades oaktsamhet beträffande barnets ålder. Frågor om brottsrubricering och ansvarsfrihet diskuterades därför inte. Ytterligare två fall³⁴ var utan relevans eftersom överklagandet endast rörde påföljds- eller skadestandsfrågor. Två av fallen³⁵ bedömdes vara irrelevanta eftersom de rörde våldtäkt mot barn som fyllt 15 men inte 18 år. Fyra domar³⁶ rörde grov våldtäkt mot barn eller våldtäkt mot barn. Dessa fall behandlade inte gränsdragningen gentemot sexuellt utnyttjande av barn, men bestämmelsen togs ändå upp när domstolen gick igenom rättslig reglering kring sexualbrott mot barn eller den tilltalades inställning. Nio domar³⁷ sorterades ut av andra skäl än de nu nämnda.

²⁹ Tingsrättsdomarnas målnummer refereras inte till, eftersom dessa domar finns tillgängliga i anslutning till hovrättsdomarna och dessutom läses i relation till dessa.

³⁰ De utsorterade hovrättsavgörandena refereras inte till i källförteckningen.

³¹ Svea hovrätts dom 2023-10-11, mål nr B 14010-22, Svea hovrätts dom 2023-11-21 i mål nr B 13197-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-11-28, mål nr B 6297-23, Hovrätten för Övre Norrlands dom 2023-11-30, mål nr B 1073-23, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2023-12-20, mål nr B 4094-23, Svea hovrätts dom 2024-01-26, mål nr B 14496-23, Göta hovrätts dom 2024-01-30, mål nr B 5148-23, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-05-14, mål nr B 93-24, Svea hovrätts dom 2024-05-16 i mål nr B 4962-24 och Göta hovrätts dom 2024-06-14 i mål nr B 1175-24.

³² Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2023-09-01, mål nr B 1250-23, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2023-09-22, mål nr B 3003-23, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2023-11-08, mål nr B 1904-21, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-11-24, mål nr B 6273-23, Göta hovrätts dom 2023-12-21, mål nr B 4165-23, Svea hovrätts dom 2024-02-09, mål nr B 15069-23, Svea hovrätts dom 2024-03-15, mål nr B 13894-23, Svea hovrätts dom 2024-04-23, mål nr B 3266-24, Svea hovrätts dom 2024-06-14, mål nr B 4274-23, Svea hovrätts dom 2024-06-18, mål nr B 4891-24, Svea hovrätts dom 2024-09-06, mål nr B 8868-24, Svea hovrätts dom 2024-09-18, mål nr B 10015-24 och Göta hovrätts dom 2024-09-20, mål nr B 3387-24.

³³ Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-09-27, mål nr B 4841-23, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2023-10-11, mål nr B 1923-22, Hovrätten för Övre Norrlands dom 2024-01-29, mål nr B 1120-23, Svea hovrätts dom 2024-08-21, mål nr B 9182-24 och Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-08-30, mål nr B 2968-24.

³⁴ Svea hovrätts dom 2024-01-24, mål nr T 10082-22 och Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-05-15, mål nr B 2896-24.

³⁵ Svea hovrätts dom 2024-06-18, mål nr B 5636-24 och Svea hovrätts dom 2023-09-22, mål nr B 10452-23.

³⁶ Svea hovrätts dom 2024-01-16, mål nr B 6382-23, Svea hovrätts dom 2024-02-14, mål nr B 15991-23, Svea hovrätts dom 2024-02-06, mål nr B 9415-23 och Göta hovrätts dom 2024-06-10, mål nr B 1762-24.

³⁷ Göta hovrätts dom 2024-10-06, mål nr B 3039-23, Göta hovrätts dom 2023-11-16, mål nr B 3774-23, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-03-26, mål nr B 407-24 och Svea hovrätts dom 2024-06-20, mål nr B 5900-24 där man hänvisade till domar om sexuellt utnyttjande av barn för att reda ut frågor om skadestånd eller dubbel straffbarhet, Svea hovrätts dom 2024-01-10, mål nr B 10577-23 som handlade om undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst, Svea hovrätts dom 2024-03-28, mål nr B 1079-22 som handlade om barnfridsbrott, Hovrätten

1.4.2.3 Problematisering av urvalet

Studiens material består till stor del av rättsfall. Urvalet av rättsfall påverkar resultatets tillförlitlighet, varför det är av vikt att kritiskt och med transparens problematisera och förklara de val och överväganden som har gjorts.

De använda sökorden, "sexuellt utnyttjande av barn" innebär att vissa domar om våldtäkt mot barn inte har blivit föremål för granskning, eftersom "sexuellt utnyttjande av barn" inte nämns i alla sådana domar. En granskning av samtliga fall som framkommer vid sökningen "våldtäkt mot barn" skulle förmodligen ha gett ett annat resultat i frågan om gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn. Med detta avses att den grövre rubriceringen, våldtäkt mot barn, sannolikt tillämpas i större utsträckning i fall där rekvisiten för våldtäkt mot barn är uppfyllda, än vad som förefaller vara fallet vid granskning av endast avgöranden där "sexuellt utnyttjande av barn" har omnämnts. Å andra sidan hade det varit förenat med svårigheter att göra ett urval baserat på sökningen "våldtäkt mot barn". En sådan sökning skulle ha medfört att våldtäktsdomar rörande barn i alla åldrar upp till 15 år hade behövt granskas, vilket i sin tur hade resulterat i att ett stort antal fall hade avgränsats bort endast med grund i målsägandens ålder. Många av domarna hade dessutom varit irrelevanta för uppsatsens syfte, då intresset ligger i att undersöka hur domstolarna gör gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn samt mellan sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln. Våldtäktsdomar där brottet sexuellt utnyttjande av barn inte omnämnts hade därför haft begränsad eller ingen betydelse. Sexuellt utnyttjande av barn nämns dessutom, som framgår särskilt i uppsatsens fjärde kapitel, i flertalet domar där det finns exempelvis bristande frivillighet, inslag av våld eller där målsäganden varit så ung som 12 år gammal. Detta indikerar att benämning av den mindre grova rubriceringen är vanligt förekommande i barnvåldtäktsdomar och inte endast förekommer när det rör sig om ett gränsfall avseende vilken rubricering som bör tillämpas.

De HD-domar som granskats är, som tidigare nämnts, samtliga domar där HD har behandlat gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn eller om tillämpning av ansvarsfrihetsregeln. Ett kritiskt perspektiv som kan anläggas på urvalsprocessen gällande hovrättsdomar är dock att antalet analyserade domar är litet i förhållande till mängden fall som finns på området sedan 2005 års reform. Antalet domar bör emellertid anses vara tillräckligt stort för att det ska kunna dras tillförlitliga slutsatser kring vad som sker i hovrätternas rättstillämpning. Att det endast är domar från 2023 och 2024 föranleder ingen annan bedömning. En viss tidsmässig avgränsning var dessutom nödvändig för att mängden rättsfall skulle bli hanterbar. Det har också lagts vikt vid att *samtliga* fall under en viss tidsperiod ska granskas och inte endast sådana fall som ger stöd åt en viss ståndpunkt. Av den anledningen har det i detta kapitel tydliggjorts vilka fall som sorterats ut och vad skälen till det är. Genom att granska alla fall under en viss tidsperiod ges en autentisk bild av hur

för Västra Sveriges dom 2024-07-02, mål nr B 3847-24 som rörde grovt förtal, Svea hovrätts dom 2023-09-01, mål nr B 7296-23 och Hovrätten för Nedre Norrlands dom, 2023-10-17, mål nr B 1469-23. I båda de två sistnämnda fallen hade inte hovrätten utrymme att döma de tilltalade för ett grövre brott än sexuellt utnyttjande av barn, eftersom det endast var de tilltalade som överklagade tingsrättens dom efter att där ha dömts för sexuellt utnyttjande av barn.

rättstillämpningen ser ut. Om man istället aktivt skulle “välja ut” ett antal rättsfall, finns en risk att urvalet får en ensidig eller partisk inriktning som exempelvis resulterar i att ett rättsligt problem förefaller vara mer förekommande än vad det faktiskt är.

Med utgångspunkt i det som nu anförts för att bemöta eventuell kritik som kan riktas mot hur urvalet har gjorts, får det konstateras att det förvisso är möjligt att identifiera vad som kan framstå som brister i delar av urvalsprocessen, men att det valda tillvägagångssättet ändå är det mest lämpliga för att finna rättsfall för uppsatsens ändamål.

1.5 Etiska överväganden

Vid hanteringen av rättsfall har Vetenskapsrådets vägledning om god forskningssed beaktats.³⁸ Studier som utförs endast inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller på avancerad nivå, faller inte under begreppet forskning och kan således inte bli föremål för etikprövning.³⁹ Det har dock bedömts att de principer som utgör grunden för god forskningssed, och de bakomliggande skälen till dessa principer, är av vikt att ta hänsyn till även vid författandet av detta arbete, inte minst mot bakgrund av det omfattande antalet rättsfall som granskats och känsligheten i dessa fall.

I den så kallade ALLEA-kodexen, som avser att främja ett etiskt förhållningssätt, betonas forskarsamhällets ansvar att upprätthålla god forskningssed. Kodexen utgår från grundprinciperna tillförlitlighet, ärlighet, respekt och ansvar. Det är, inom ramen för de etiska övervägandena i denna uppsats, främst aktuellt att ta hänsyn till principerna om respekt och ansvar. Dessa principer tar sikte på skyddsintresset, som syftar till att skydda dem som involveras i eller påverkas av forskningen. Detta görs genom att utföra arbetet med respekt för grundläggande rättigheter och människovärde, att minimera risker och väga dem mot förväntade kunskapsvinster samt att undvika sådant som bidrar till att en rimlig skyddsnivå inte upprätthålls.⁴⁰

Arbetet behandlar rättsfall om sexualbrott där brottsoffren, och ofta även de tilltalade, dessutom är barn. Hanteringen av sådant material kräver försiktighet för att inte bidra till ytterligare skada, kränkningar eller obehag för de inblandade parterna. Vid behandlingen av dessa rättsfall är det också viktigt att väga kunskapsvinsten mot eventuella negativa konsekvenser och att säkerställa att skyddsintresset prioriteras framför andra intressen. Mot bakgrund av detta har stor vikt lagts vid reflektioner kring hur referering till rättsfallen ska ske. När det gäller rättsfall från hovrätterna har det undvikits att koppla specifika omständigheter till enskilda rättsfall. Det innebär att det exempelvis i en fotnot har refererats till alla de fall där målsäganden varit 13 eller 14 år, men det anges inte vilket målnummer ett fall har när det specifika fallets omständigheter presenteras. Valet av detta tillvägagångssätt har präglats av en medveten

³⁸ Åkerman, Jonas & Vetenskapsrådet, *God forskningssed 2024*, 2024, Stockholm, <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2024-10-02-god-forskningssed-2024.html> (hämtad 2024-12-15).

³⁹ A.a. s. 9.

⁴⁰ A.a. s. 11-13.

strävan efter att minimera potentiellt obehag för de berörda individerna om den hypotetiska situationen att de skulle läsa uppsatsen uppstod. Samtliga rättsfall presenteras som nämnts klumpvis i förhållande till att målsägandens ålder nämns och även i källförteckningen. Detta innebär att trovärdigheten ändå upprätthålls, men inte på bekostnad av ett etiskt förhållningssätt. Även om det är möjligt för läsaren att söka upp de fall som det refereras till, är det inte möjligt att identifiera ett rättsfall utifrån uppsatsens beskrivningar av det enskilda fallet och därigenom söka upp det.

När det gäller HD-fall har en annan bedömning gjorts, eftersom kunskapsintresset är större medan skyddsintresset är mindre jämfört med i hovrättsfallen. Detta beror dels på att intresset av att känna till NJA-numret för ett specifikt HD-fall är större, då dessa mål har ett tyngre rättsligt värde än hovrättsfall, och dels på att båda parterna i NJA-fallen är pseudonymiserade.

1.6 Disposition

Arbetet består av sex kapitel. I det inledande kapitlet presenteras huvudsakligen uppsatsens struktur och innehåll. I det efterföljande kapitlet ges en genomgång av gällande rätt, med fokus på vad som stadgas i lagstiftningen och vilken vägledning som lagstiftaren genom lagförarbetsuttalanden har gett kring tillämpning av våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln. Under kapitel tre redogörs det för HD-praxis kring gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn samt tillämpning av ansvarsfrihetsregeln. I kapitlet därefter presenteras vad som framkommit av de hovrättsavgöranden som bedömts vara relevanta. Denna distinktion, med HD-avgöranden och hovrättsavgöranden i olika kapitel, har ett syfte. Till skillnad från hovrättsavgöranden utgör HD-fallen inte bara ett sätt att illustrera hur rättstillämparen har hanterat specifika rättsfrågor, utan de fungerar också som vägledningar för hur gällande rätt ska tolkas av underinstanserna. Det finns därför anledning att särskilja HD-avgöranden från hovrättsavgöranden samt att utföra en mer ingående granskning av HD-avgörandena. En detaljerad genomgång av HD-fallen är av särskild vikt för uppsatsens femte kapitel, där rättsfallen kontinuerligt refereras till för att belysa kritiska perspektiv. Arbetets femte kapitel syftar till att genomföra en djupgående och kritisk analys av dels rättstillämparens, dels lagstiftarens gränsdragningar avseende när en gärning är att betrakta som våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn eller ansvarsfri. I det sista kapitlet avses att reflektera över uppsatsens resultat och viktigaste insikter.

2 Gällande rätt

Detta kapitel syftar till att redogöra för lagstiftningen och lagstiftarens intentioner avseende våldtäkt mot barn enligt 6 kap. 4 § BrB, sexuellt utnyttjande mot barn enligt 6 kap. 5 § BrB och ansvarsfrihet enligt 6 kap. 14 § BrB. Det klargörs vad som framgår av respektive paragraf och därefter hur, eller om, lagstiftaren i förarbetena har förklarat hur paragraferna ska tillämpas.

2.1 Sexualbrotten

2.1.1 Våldtäkt mot barn

Våldtäkt mot barn regleras i 6 kap. 4 § BrB. Av paragrafens första stycke framgår att den som, med ett barn under 15 år, genomför ett vaginalt, analt eller oralt samlag eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt mot barn. Det gäller även den som på ett otillbörligt sätt förmår barnet att företa eller tåla en sådan handling. Straffet för våldtäkt mot barn är fängelse i lägst tre och högst sex år.

6 kap. 4 § 1 st. BrB har ändrats vid tre tillfällen sedan införandet år 2005.⁴¹ År 2013 ersattes “kränkningens art och omständigheterna i övrigt” av “kränkningens allvar” i syfte att markera kränkningens betydelse vid avgränsningen av vilka andra sexuella handlingar än samlag som bör omfattas av bestämmelsen. Det skulle tydliggöras att det som tillmäts betydelse vid avgränsningen är den sexuella handlingens kränkning och inte gärningens tekniska karaktär.⁴² År 2018 ändrades första stycket genom att formuleringen “har samlag” ersattes med “genomför samlag” för att visa att bestämmelsen även omfattar situationer där barnet utför handlingen på sig själv eller med någon annan än gärningsmannen.⁴³ Det förutsattes då emellertid att gärningsmannen var närvarande, om än på distans, genom att delta i den del av händelseförloppet där målsäganden agerar på ett sätt som kvalificerar handlingen som sexuell.⁴⁴ Första styckets sista mening, som avser att på ett otillbörligt sätt förmå barnet att företa eller tåla den handling som beskrivs i första meningen, infördes år 2022 i syfte att även täcka fall där gärningsmannen inte har genomfört handlingen och inte heller deltagit på distans under den del av händelseförloppet som involverar ett sådant agerande som föranleder att handlingen kvalificeras som sexuell.⁴⁵ År 2022 ändrades även minimumstraffet från två till tre års fängelse.⁴⁶

Av 6 kap. 4 § 2 st. BrB följer att våldtäkt mot barn även kan aktualiseras om barnet har fyllt 15 men inte 18 år. Detta förutsätter att barnet är avkomling till gärningsmannen, står under fostran av eller har ett liknande förhållande till gärningsmannen eller att gärningsmannen svarar för

⁴¹ Prop. 2012/13:111, s. 126, prop. 2017/18:177, s. 124 och prop. 2021/22:231, s. 114.

⁴² Prop. 2012/13:111, s. 113-114.

⁴³ Prop. 2017/18:177, s. 87 och 124.

⁴⁴ Bexar, Mikaela, *Brottsbalken, kommentar till 6 kap. 4 §*, Karnov (besökt 2024-09-30).

⁴⁵ Prop. 2021/22:231, s. 84.

⁴⁶ A.prop. s. 114.

barnets vård eller tillsyn till följd av en myndighets beslut. 6 kap. 4 § 3 st. BrB rör grov våldtäkt mot barn.

2.1.1.1 Syftet bakom ett särskilt barnvåldtäktsbrott

Syftet bakom införandet av ett särskilt brott för våldtäkter som riktar sig mot barn var att ytterligare förstärka skyddet mot barn och unga som utnyttjas i sexuella sammanhang samt att markera allvaret i sexualbrott mot barn.⁴⁷ En särbehandling av barn var påkallad eftersom våldtäkt enligt 6 kap. 1 § BrB kunde hänföras till människors förmåga att uttrycka sin vilja, något som av naturliga skäl inte kan förväntas av barn på samma sätt som av vuxna. Vid tidpunkten för införandet av våldtäkt mot barn var våldtäkt enligt 6 kap. 1 § BrB dessutom utformad på så sätt att det krävdes hot eller våld av visst kvalificerat slag för att paragrafen skulle tillämpas, vilket gjorde bestämmelsen ännu mindre lämplig att diskutera i relation till barn.⁴⁸ Olämpligheten i den tidigare regleringen förklarades med att gärningsmannen ofta använder sig av sin auktoritet eller lockar och övertalar barnet istället för att använda våld.⁴⁹ Det förekommer också att barn blir mer eller mindre paralyserade. Om gärningarna har pågått under en längre tid är det dessutom möjligt att barnet har anpassat sig vid sin situation och att övergreppen blir normaliserade i barnets värld.⁵⁰

Om våldtäktsparagrafen inte var tillämplig vid ett övergrepp mot barn, exempelvis på grund av att våld eller hot inte hade förekommit, fanns även en bestämmelse om sexuellt utnyttjande av underårig i dåvarande 6 kap. 4 § BrB. Sexuellt utnyttjande av underårig tillämpades dels vid sexuellt umgänge med barn som fyllt 15 men inte 18 år och som gärningsmannen hade en särskild relation till, dels vid sexuellt umgänge med den som inte har fyllt 15 år oavsett relation mellan gärningsman och offer. Straffet för detta brott var fängelse i högst fyra år.⁵¹

I propositionen till 2005 års lagstiftning framgick att det uttryckts viss kritik även mot formuleringen av paragrafen om våldtäkt mot barn eftersom det språkligt sett inte ansågs finnas någon täckning för beteckningen "våldtäkt" om våld eller hot inte förekommit. I det sammanhanget underströks dock av regeringen att våldtäkt är den rubricering som historiskt sett har reserverats för de allvarligaste sexualbrotten och att avsikten är att det bör vara fallet fortsättningsvis, även när det gäller våldtäkt mot barn.⁵²

2.1.2 Sexuellt utnyttjande av barn

Även om utgångspunkten efter 2005 års reform blev att den som genomför ett samlag eller en med samlag jämförlik handling med någon under 15 år ska dömas för våldtäkt mot barn, ansåg lagstiftaren att en sådan gärning i vissa fall kan betraktas som mindre grov.⁵³ Brottet sexuellt

⁴⁷ Prop. 2004/05:45, s. 1.

⁴⁸ A.prop. s. 67-68.

⁴⁹ SOU 2001:14, s. 13.

⁵⁰ A.a. s. 117.

⁵¹ Prop. 2004/05:45, s. 65.

⁵² A.prop. s. 69.

⁵³ A.prop. s. 76.

utnyttjande av barn, 6 kap. 5 § BrB, infördes därför samtidigt som våldtäkt mot barn. Bestämmelsens ordalydelse ger ingen klarhet i när en gärning enligt 6 kap. 4 § BrB är att betrakta som mindre grov, mer än att hänsyn ska tas till omständigheterna vid brottet. Straffet för sexuellt utnyttjande av barn är fängelse i högst fyra år. Paragrafen har sett likadan ut sedan införandet, endast med undantag av att "mindre allvarlig" ersattes med "mindre grov" i samband med 2018 års sexualbrottsreform.⁵⁴ Någon ändring i sak har dock inte gjorts.⁵⁵

2.1.2.1 Gränsdragningen enligt förarbetsuttalanden

Förarbetena nämner några exempel om när en gärning enligt 6 kap. 4 § BrB kan komma att betraktas som mindre grov och således utgöra sexuellt utnyttjande av barn.⁵⁶ Det kan vara fall där den ena är under och den andra strax över 15 år, men även fall där till exempel en 29-åring har samlag med ett barn som är 14 år och 11 månader. Att i sådana fall döma enligt straffskalan som gäller för våldtäkt mot barn ansågs inte vara rimligt om samlaget byggt på fullständig frivillighet och ömsesidighet mellan parterna.⁵⁷ En förutsättning för att betrakta gärningen som mindre grov är att offret, med hänsyn till sin utveckling och omständigheterna i övrigt, har haft förutsättningar att bedöma och ta ställning till situationen. Bestämmelsen ska tillämpas restriktivt och tar inte sikte på brott som riktar sig mot mindre barn.⁵⁸ Någon nedre åldersgräns för att kunna döma för sexuellt utnyttjande av barn istället för våldtäkt mot barn anges inte i förarbetena. Det ges inte heller någon vägledning avseende hur rättstillämparen ska bedöma om barnet har haft förutsättningar att bedöma situationen och ge ett samtycke som föranleder att gärningen kan rubriceras som sexuellt utnyttjande av barn istället för våldtäkt mot barn. Det framgår att barnets utveckling ska tillmätas betydelse, men inte hur rättstillämparen ska avgöra om ett barn uppnått en viss utvecklingsnivå. Därtill specificeras inte heller närmare vad som avses med "mindre barn".

2.2 Ansvarsfrihetsregeln

I 6 kap. 14 § BrB återfinns en bestämmelse som anger att den som begått vissa straffbelagda gärningar mot barn inte ska dömas till ansvar om det är uppenbart att gärningen inte inneburit något övergrepp mot barnet med hänsyn till den ringa skillnaden i ålder och utveckling mellan gärningsmannen och barnet samt omständigheterna i övrigt. Detta innebär att gärningen inte utgör något brott. Enligt paragrafens första stycke tar ansvarsfrihetsregeln sikte på sexuellt utnyttjande av barn enligt 6 kap. 5 § BrB, mindre grovt brott av sexuellt övergrepp mot barn under 15 år enligt 6 kap. 6 § 2 st. BrB, utnyttjande av barn för sexuell posering enligt 6 kap. 8 § 1 st. BrB och sexuellt ofredande mot barn enligt 6 kap. 10 § 1 st. första meningen BrB. Enligt 6 kap. 14 § 2 st. BrB kan ansvarsfrihetsregeln även tillämpas vid kontakt för att träffa ett barn i sexuellt syfte enligt 6 kap. 10 a § BrB. Detta är under förutsättning att gärningen har syftat till ett av sexualbrotten i 6 kap. 14 § 1 st. BrB och, om gärningen hade fullbordats, uppenbarligen inte skulle ha inneburit något övergrepp mot barnet. Paragrafen har sedan

⁵⁴ Prop. 2017/18:177, s. 9.

⁵⁵ Bexar, Mikaela, *Brottsbalken, kommentar till 6 kap. 5 §*, Karnov (besökt 2024-09-30).

⁵⁶ Prop 2004/05:45, s. 77.

⁵⁷ A.st.

⁵⁸ A.prop. s. 144.

införandet endast justerats på så sätt att de gärningar för vilka ansvarsfrihetsregeln kan tillämpas har ändrats vid två tillfällen.⁵⁹ Det har dock inte skett någon förändring avseende möjligheten att tillämpa ansvarsfrihetsregeln vid sexuellt utnyttjande av barn.

2.2.1 Tillämpningsområdet enligt förarbetsuttalanden

Ansvarsfrihetsregeln är avsedd att tillämpas med stor restriktivitet.⁶⁰ Det förutsätts enligt förarbetena att barnet befinner sig nära gränsen för den sexuella självbestämmanderätten, 15 år. Gärningsmannen bör endast vara obetydligt äldre och ha kommit obetydligt längre i sin mognad. Hänsyn bör, utöver åldern, också tas till omständigheterna i övrigt, såsom parternas relation till varandra och omständigheterna under vilka den sexuella handlingen företogs. Ett krav är att barnet deltagit helt frivilligt, utan att gärningsmannen har använt sig av tvång eller någon annan form av otillbörlig påverkan. Som exempel på när ansvarsfrihetsregeln kan tillämpas nämns i förarbetena att en 16-åring och en 14-åring som har en nära och god relation till varandra deltar i en ömsesidig och helt frivillig sexuell handling. Om ansvarsfrihetsregeln bedöms vara tillämplig, ska åklagaren inte väcka åtal. Om åklagaren gör en annan bedömning och därför väcker åtal, ska åtalet ogillas om rätten finner att 6 kap. 14 § BrB är tillämplig.⁶¹ Inte heller för ansvarsfrihetsregeln har lagstiftaren, mer än att ange “en 16-åring och en 14-åring” som exempel, gett ett klart svar gällande vilka åldrar som är aktuella eller inte är aktuella för att tillämpning av bestämmelsen ska vara möjlig. Innebörden av “ringa skillnaden i ålder och utveckling”, “obetydligt äldre och kommit obetydligt längre i sin mognad” eller “nära och god relation” klargörs inte heller.

2.3 Kommentarer och reflektioner

Sammanfattningsvis kan det konstateras att 2005 års lagändring innebar en genomgripande förändring av sexualbrottslagstiftningen, med ett särskilt fokus på att stärka skyddet för barn. Utgångspunkten blev att sexuella handlingar som utgör samlag eller är jämförliga med samlag ska rubriceras som våldtäkt mot barn om brottsoffret är under 15 år. I undantagsfall ansåg lagstiftaren emellertid att en sådan gärning kan betraktas som mindre grov och istället utgöra sexuellt utnyttjande av barn. I sådana fall tillmäts bland annat frivillighet och ömsesidighet samt barnets ålder betydelse. I ytterligare vissa undantagsfall kan samma gärning vara helt ansvarsfri. Av betydelse är då huvudsakligen barnets ålder, parternas åldersskillnad, parternas relation samt frivilligheten och ömsesidigheten.

Det har för brottsoffer, gärningsmän och ur ett bredare samhällsperspektiv betydelse om en gärning rubriceras som våldtäkt mot barn eller som sexuellt utnyttjande av barn. Klandervärdheten skiljer sig mellan dessa brott, vilket speglas av skillnaden i straffvärde. Straffskalan för våldtäkt mot barn sträcker sig från fängelse i lägst tre år till högst sex år, medan straffet för sexuellt utnyttjande av barn är fängelse i lägst 14 dagar och högst fyra år. Även skillnaderna i det potentiella skadeståndets storlek för respektive brottsrubricering förklarar

⁵⁹ Prop. 2008/09:149, s. 55 och prop. 2021/22:231, s. 118.

⁶⁰ Prop 2004/05:45, s. 152.

⁶¹ A.st.

varför brottsrubriceringen har betydelse för brottsoffret. I vissa fall har skadestånd inte dömts ut alls vid sexuellt utnyttjande av barn.⁶² Det är naturligtvis även av betydelse huruvida ansvarsfrihetsregeln tillämpas eller inte eftersom det är en fråga om att gå fri eller dömas för ett brott.

Det kan tyckas att den betydande innebörd som brottsrubricering eller ansvarsfrihet har bör föranleda tydlig vägledning kring hur gränsdragningarna mellan bestämmelserna ska göras. Det har dock av detta kapitel framgått att lagstiftaren synes ha brustit i fråga om att lämna klara riktlinjer i de avseendena. För tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn istället för våldtäkt mot barn eller för tillämpning av ansvarsfrihetsregeln istället för sexuellt utnyttjande av barn framstår det som att lagstiftaren har undvikit att tillhandahålla en uttömmande exemplifiering, tydliga definitioner av vissa begrepp eller fastställda gränser för när bestämmelserna får tillämpas. Det framgår inte heller explicit att lagstiftaren avsiktligt har valt att överlåta ett stort tolkningsutrymme till domstolarna. Följderna av att lagstiftningen och förarbetena har utformats på det sätt som gjorts riskerar dock att bli att domstolarna dömer på ett sätt som inte överensstämmer med lagstiftarens intentioner om barns behov av ett starkt skydd, som var skälet till att brottet våldtäkt mot barn infördes. Det medför även en risk för bristande enhetlighet i rättstillämpningen. Legalitet kan sägas vara det mest centrala värdet i en rättsstat och innebär att den offentliga makten är bunden och begränsad av regler.⁶³ Ur legalitetsprincipen följer även rättssäkerhet, som innebär att man med relativt god förståelse ska kunna förutse vad som gäller, vad den rättsliga utgången kommer att bli vid olika typer av handlingar och att lagarna är tillgängliga, tydliga och framåtblickande. Rättsstatens kärnvärden omfattar även krav på saklighet, opartiskhet och att lika fall behandlas lika.⁶⁴ Ett fördjupat barn- och rättssäkerhetsperspektiv kommer att anläggas på gällande rätt och rättstillämpningen i framförallt uppsatsens femte kapitel.

⁶² Se NJA 2013 s. 569 som handlade om skadestånd vid sexuellt utnyttjande av barn. HD ansåg att målsäganden inte utsatts för en sådan kränkning som enligt 2 kap. 3 § skadeståndslagen (1972:207) motiverar kränkningsersättning. Skadeståndsyrkandena lämnades utan bifall även i Svea hovrätts dom 2024-05-08, mål nr B 3242-24, Göta hovrätts dom 2024-05-10, mål nr B 1473-24 och Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-05-06, mål nr B 4196-23.

⁶³ Jonsson Cornell, Anna & Sannerholm, Richard, *Rättsstatens principer: Juridik och politik i världen, Europa och Sverige*, 1 u., Iustus AB, Uppsala, 2023, s. 23.

⁶⁴ A.a. s. 23-24.

3 HD:s prejudikatbildning

3.1 Gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn

Nedan följer en genomgång av HD-praxis rörande gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn. Rättsfallen från HD är, som nämnts i metoddelen, samtliga HD-fall där gränsdragningen har diskuterats. I två av fallen⁶⁵ nämns även ansvarsfrihetsregeln i 6 kap. 14 §, men endast i samband med domstolens redogörelse av gällande rätt eller den tilltalades invändning.

Som följer av uppsatsens andra kapitel har vissa lagändringar skett för brotten våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn samt för ansvarsfrihetsregeln. Dessa lagändringar är dock irrelevanta i sammanhanget, eftersom ändringarna inte är sådana att fallen nedan numera strider mot gällande rätt, trots att de tidigaste fallen är från 2006. Det kan också framhållas att HD inte uttalat att någon del av domarna nedan inte längre ska ses som prejudicerande.

3.1.1 NJA 2006 s. 79 I

Målsäganden i fallet var en 13-årig flicka. Den tilltalade var en 25-årig man med fru och barn. Parterna träffades nästan dagligen eftersom målsäganden hade sin häst hos den tilltalade och även arbetade i ett café som mannen och hans familj drev på sin fastighet. Parterna hade pratat om möjligheten att ha en framtid tillsammans och att inleda en sexuell relation. Det var oklart vem som initialt tog initiativ till sådana konversationer, men ostridigt var att parterna sa sig ha blivit kära i varandra samt att den sexuella samvaron hade planerats av dem i samråd och varit helt frivillig och ömsesidig. Målsägandens ålder utgjorde inget hinder för att beakta frivilligheten. Det hade inte heller framkommit något om målsägandens mognad som gav anledning att bortse från frivilligheten. HD bedömde därför gärningen som sexuellt utnyttjande av barn. Det angavs även att den bedömningen skulle ge det rimligaste resultatet i fråga om straffvärde. HD uttalade också att det visserligen framgår av lagförarbetena att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn ska tillämpas restriktivt, men att det får läsas mot bakgrund av att lagstiftaren också anför att det är de allvarligaste sexuella övergreppen som ska betecknas som våldtäkt mot barn. Två justitieråd angav i den skiljaktiga meningen att gärningen borde rubricerats som våldtäkt mot barn med anledning av att målsäganden hade lång tid kvar till åldern för sexuellt självbestämmande, att den tilltalade var en 25-årig familjefar, att relationen innehöll inslag av ett beroendeförhållande och att samlaget föregåtts av viss övertalning eller påtryckning.

3.1.2 NJA 2006 s. 79 II

Målsäganden, en 14-årig flicka, och den tilltalade, en 24-årig man, var bekanta sedan innan eftersom den tilltalade hade haft en sexuell relation med målsägandens mor. Den aktuella

⁶⁵ NJA 2012 s. 564 och NJA 2014 s. 990.

händelsen föranleddes av att målsäganden och den tilltalade hade träffats ute och sedan åkt hem till den tilltalade. Målsäganden, som var berusad och trött, lade sig för att sova. Därefter genomfördes ett samlag. Målsäganden uppgav att hon hade sagt nej flera gånger, men HD utgick från den tilltalades uppfattning om att handlingen var frivillig. HD framhöll även att den tilltalade var medveten om att målsäganden hade varit vaken hela natten och druckit alkohol i en inte obetydlig omfattning, även om det också uttalades att hon varit långt ifrån att befinna sig i ett hjälplöst tillstånd. HD rubricerade gärningen som sexuellt utnyttjande av barn istället för våldtäkt mot barn eftersom handlingen bedömdes vara frivillig från målsägandens sida och det endast återstod en kort tid innan hon skulle fylla 15 år. Ett justitieråd var skiljaktigt och anförde att gärningen borde rubriceras som våldtäkt mot barn mot bakgrund av att målsäganden, till följd av trötthet och alkoholkonsumtion, inte hade förutsättningar att bedöma och ta ställning till situationen.

3.1.3 NJA 2006 s. 510

Den tilltalade, en 22-årig man, hade under två månaders tid genomfört flera samlag med fyra målsägande. Målsägandenas åldrar var 12 år och 10 månader, 13 år och 5 månader, 13 år och 10 månader samt 14 år och 7-9 månader. Den tilltalade hade kommit i kontakt med samtliga genom en internetsida, bjudit hem dem en och en och genomfört samlagen. Det var tydligt att den tilltalade varit initiativtagande och att de sexuella handlingarna inte hade föregåtts av någon planering, utan skedde spontant i den tilltalades bostad. Åtminstone en målsägande, den 14-åriga flickan, uppgav att hon hade sagt nej. HD gick dock på den tilltalades linje i fråga om frivillighet avseende samtliga målsägande. HD anslöt sig till hovrättens bedömning avseende rubricering av gärningarna, vilket innebar att gärningarna mot de två 13-åriga målsägandena samt den 12-åriga målsäganden rubricerades som våldtäkt mot barn. Redan den 12-åriga flickans ålder innebar att någon annan rubricering än våldtäkt mot barn inte kunde bli aktuell. De 13-åriga målsägandenas åldrar utgjorde inte i sig skäl för att döma för våldtäkt mot barn istället för sexuellt utnyttjande av barn. HD ansåg emellertid att gärningarna mot de 13-åriga flickorna skulle rubriceras som våldtäkt mot barn på grund av den påtagliga ålderskillnaden i kombination med att de sexuella handlingarna inte föregåtts av någon form av planering och att målsägandena befann sig i en utsatt situation när de var ensamma med honom i hans bostad. Gärningarna mot den 14-åriga målsäganden rubricerades som sexuellt utnyttjande av barn, eftersom det endast återstod några månader innan hon skulle fylla 15 år och den tilltalade uppfattade handlingarna som frivilliga.

3.1.4 NJA 2012 s. 564

Målsäganden var 11 och 12 år vid tillfällena, medan den tilltalade var 16 och 17 år. HD utgick från att de sexuella handlingarna var frivilliga och ömsesidiga. Den tilltalade led av en allvarlig psykisk störning och hade ungefär samma mentala åldersnivå som målsäganden. Oaktat den tilltalades mentala åldersnivå och målsägandens frivillighet, slog HD fast vid att det inte fanns utrymme att se en barnvåldtäkt som mindre allvarlig om målsäganden inte är äldre än 12 år. Brottsrubriceringen blev därför våldtäkt mot barn.

3.1.5 NJA 2014 s. 990

Målsäganden var 14 år och 6 månader och den tilltalade var 20 år. Enligt HD var ålderskillnaden mellan parterna inte särskilt stor och målsäganden var nära åldern för sexuellt självbestämmande. Samlagen var dessutom frivilliga inslag i en ömsesidig kärleksrelation. Detta innebar sammantaget att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn var tillämplig. HD hänvisade dessutom till NJA 2006 s. 79 I och konstaterade att rubriceringen i det fallet blev sexuellt utnyttjande av barn trots att omständigheterna var allvarligare.

3.1.6 NJA 2015 s. 948

Målsäganden var 14 år och den tilltalade var 19 år. Parterna var, på grund av gemensamma vänner, bekanta sedan tidigare. Händelsen ägde rum i den tilltalades bil på en folktom plats. HD fann att den tilltalade var aktiv under samlaget medan målsäganden var passiv, att samlaget inte byggde på fullständig frivillighet och ömsesidighet samt att mycket tydde på att målsäganden inte ville. HD ansåg samtidigt att det inte fanns underlag för att göra en annan bedömning än att den tilltalade uppfattat samlaget som frivilligt från målsägandens sida. Den utgångspunkten, i kombination med att målsäganden var 14 år, resulterade i att gärningen rubricerades som sexuellt utnyttjande av barn.

3.1.7 NJA 2022 s. 826

Målsäganden var 13 år och den tilltalade var 20 år. De kom i kontakt med varandra genom ett chattforum och den tilltalade tillfrågade målsäganden om att få köpa sexuella handlingar. HD ansåg att det inte fanns något utrymme att rubricera gärningen som sexuellt utnyttjande av barn eftersom den tilltalade hade förmått målsäganden att delta i samlaget i utbyte mot ersättning. Den tilltalade dömdes därför för våldtäkt mot barn. I en kommentar anförde ett justitieråd för egen del att det bör finnas utrymme att döma för sexuellt utnyttjande av barn om gärningsmannen endast varit omedvetet oaktsam om barnets ålder, även om samlaget inte byggts på fullständig frivillighet och ömsesidighet. Detta utgjorde dock ett mer generellt uttalande och var inte tänkt att gälla i ett fall som detta där målsäganden förmåddes att genomföra sexuella handlingar mot ersättning.

3.1.8 Framförd kritik

Utfallen i HD:s domar gick inte obemärkt förbi. Det är framförallt NJA 2006 s. 79 I och II som varit föremål för kritik. År 2010 genomfördes en utvärdering kring rättstillämpningen efter 2005 års sexualbrottsreform.⁶⁶ Det som gjordes var bland annat att undersöka hur bestämmelserna har tillämpats i praktiken och om tillämpningen varit i linje med reformens syfte.⁶⁷ Av utredningen framgick att det i den allmänna debatten riktats kritik mot att HD i NJA 2006 s. 79 I och II rubricerade gärningarna som sexuellt utnyttjande av barn och inte som våldtäkt mot barn. Det lyftes också att uppfattningen bland verksamma jurister har varit att bedömningarna i dessa fall blivit styrande för utvecklingen i underrättspraxis samt att utrymmet

⁶⁶ SOU 2010:71.

⁶⁷ A.a. s. 163.

för att döma för våldtäkt mot barn har blivit begränsat i fall där målsäganden fyllt 13 år och tvång inte förekommit. Författarna till utredningen bemötte dock detta med att påtala att det inte fanns tillräckligt med underlag för att påstå att rättstillämpningen stått i strid med lagstiftarens intentioner, även om sexuellt utnyttjande av barn tillämpats i en omfattning som inte kunde förutses vid lagstiftningsarbetet.⁶⁸

Annan kritik har enligt samma utredning tagit sikte på att det inte i något av fallen, NJA 2006 s. 79 I och II, rört sig om en relation mellan parterna samt att sexuellt utnyttjande av barn har tillämpats i en sådan utsträckning att bestämmelsen förefaller utgöra en huvudregel snarare än ett undantag.⁶⁹ Bland åklagare ska det ha framförts att åldersskillnaden i NJA 2006 s. 79 I, där målsäganden var 13 år och den tilltalade var 25 år, var tillräckligt stor för att det skulle ha bedömts som våldtäkt mot barn samt att omständigheterna i både NJA 2006 s. 79 I och II varit sådana att det inte skulle ha bedömts föreligga ömsesidighet och frivillighet.⁷⁰ Det framfördes i utredningen att det möjligtvis blivit förhållandevis vanligt att den lindrigare rubriceringen tillämpas, men att det inte behövde innebära att den rubriceringen väljs i för stor utsträckning. Det påtalades att det fortfarande var vanligare att ett brott som uppfyller rekvisiten för brottet våldtäkt mot barn också rubriceras som våldtäkt mot barn.⁷¹ Det nämndes vidare att, såsom HD konstaterat i NJA 2006 s. 79 I, förarbetenas uttalande om att sexuellt utnyttjande av barn ska tillämpas restriktivt måste läsas mot bakgrund av att våldtäktsbrottet ska reserveras för de allvarligaste sexualbrotten. Vidare framgick av utredningen att det inte bör anses strida mot lagstiftarens intentioner att, beträffande tonåringar som har en förhållandevis lång tid kvar till sin 15-årsdag, ändå tala om frivillighet eller samtycke.⁷²

Även inom doktrinen har kritik riktats mot bedömningarna i NJA 2006 s. 79 I och II. Juristen Madeleine Leijonhufvud har uttryckt att de skiljaktiga meningarna i båda domarna har varit förenliga med lagstiftarens intentioner.⁷³ Hon betonade, avseende NJA 2006 s. 79 I, att samlag med någon under 15 år kan bedömas som mindre allvarligt om barnet varit mycket nära att fylla 15 år och om förhållandena varit sådana att barnet kunnat göra ett övertänt beslut. Leijonhufvud ansåg därför att det rörde sig om en klart felaktig rättstillämpning då flickan inte hade fyllt 14 år och inte var fri från påtryckningar.⁷⁴ Leijonhufvud ansåg vidare att HD i båda domarna varit starkt påverkade av uppfattningen att straffskalan för våldtäkt mot barn är sträng och att rubriceringen känts inadekvat. Den inställningen, menade Leijonhufvud, innebar ett avsteg från lagstiftarens beslut om vad som gäller.⁷⁵

⁶⁸ SOU 2010:71, s. 178.

⁶⁹ A.a. 315-316.

⁷⁰ A.st.

⁷¹ A.a. s. 325.

⁷² A.a. s. 326.

⁷³ Leijonhufvud, Madeleine, *HD prövar den nya regleringen av sexualbrott mot barn*, Juridisk Tidskrift, nr 4 2005/06, s. 900, s. 902-903.

⁷⁴ A.a. s. 901-902.

⁷⁵ Leijonhufvud, Madeleine, *HD prövar den nya regleringen av sexualbrott mot barn*, Juridisk Tidskrift, nr 4 2005/06, s. 900, s. 903-904.

3.2 Tillämpning av ansvarsfrihetsregeln

Fallet nedan är det enda där HD har tillämpat ansvarsfrihetsregeln. Även om HD har omnämnt ansvarsfrihetsregeln i andra fall, är detta också det enda rättsfallet där domstolen har gett vägledning kring hur ansvarsfrihetsregeln är avsedd att tillämpas.

3.2.1 NJA 2007 s. 201

Målsäganden var strax över 14 och ett halvt år vid gärningstillfället och den tilltalade var strax över 17 år. Parterna hade en vänskaplig relation. Innan den aktuella händelsen hade inga sexuella inslag förekommit i relationen. Enligt målsägandens uppgifter inledde den tilltalade den sexuella handlingen med henne medan hon sov. Avsaknaden av stödbevisning innebar dock att den tilltalades berättelse lades till grund för bedömningen och utgångspunkten blev således att handlingen var frivillig. HD konstaterade först att gärningen, om den överhuvudtaget var brottslig, skulle bedömas som sexuellt utnyttjande av barn och inte våldtäkt mot barn eftersom de var kamrater som hade umgåtts under en längre tid, den sexuella handlingen var helt frivillig och det skiljde endast några år mellan parterna. Nästa steg var att pröva om ansvarsfrihetsregeln var tillämplig. HD uttalade att det som tillmättes betydelse var parternas åldrar, mognad och utveckling i förhållande till varandra, relationen och omständigheterna kring den sexuella handlingen. Det uttalades också att omständigheterna behövde ge vid handen att det var uppenbart att den sexuella handlingen inte inneburit något övergrepp mot målsäganden.

Gällande kriterierna om ålder och utveckling, menade HD att det ofta kan anses vara på så sätt att flickor har hunnit längre i utveckling och mognad än pojkar i samma ålder. Med anledning av att det sällan är lämpligt eller möjligt att bevisa en sådan omständighet ansågs emellertid en viss schablonisering vara tillåten. Om den yngre skulle vara "mycket nära" 15 års gränsen menade HD att det är rimligt att godta en större åldersskillnad än när vederbörande är just över 14 år. I det här fallet var skillnaden i ålder och utveckling inte av sådant slag att det innebar att ansvarsfrihetsregeln inte skulle kunna tillämpas.

HD var av uppfattningen att parternas relation uppfyllde kravet på en "god och nära relation" som det talas om i förarbetena. Det konstaterades således att det inte behöver röra sig om en kärleksrelation, något som HD förklarade med att ett sådant krav skulle medföra bevissvårigheter och innebära en mer restriktiv syn på möjligheten att tillämpa ansvarsfrihetsregeln än den som förarbetena ger uttryck för.

Slutligen anförde HD även att det föreföll som om målsäganden inte omedelbart uppfattat händelsen som ett övergrepp eftersom det inte var visat att parternas relation påverkades under de närmsta dagarna efter gärningen. Det framgick att målsäganden hade kontakter med barn- och ungdomspsykiatri till följd av händelsen, men HD synes ha lagt vikt vid att gärningen inte *omedelbart* uppfattats som ett övergrepp av målsäganden. HD:s bedömning blev sammantaget att den tilltalade skulle frias med hänvisning till ansvarsfrihetsregeln.

3.3 Sammanfattande kommentarer och reflektioner

De genomgångna avgörandena från HD ger ledning i hur underrätterna ska resonera kring gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn samt kring tillämpningen av ansvarsfrihetsregeln. Det som HD lagt vikt vid vad gäller gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn är parternas åldrar samt frivillighet och ömsesidighet. Parternas relation synes sakna större betydelse, eftersom den lindrigare rubriceringen har valts även i sådana fall där parterna inte känt varandra sedan tidigare. Den nedre gränsen för när sexuellt utnyttjande av barn kan tillämpas har visat sig vara 13 år. Någon fastställd övre gräns hos den äldre personen förefaller enligt HD:s praxis inte finnas. HD berör kortfattat målsägandens mognad i vissa fall, men det framstår som att det sällan görs en mer djupgående eller underbyggd bedömning av mognadsnivån. Istället är utgångspunkten att målsäganden har en mognadsnivå som motsvarar dennes ålder om inga omständigheter som tyder på annat framkommer.

Frivillighet och ömsesidighet har en avgörande betydelse för om en gärning ska bedömas som sexuellt utnyttjande av barn, men utgångspunkten är den tilltalades berättelse om det inte finns tillräckligt stöd för målsägandens uppgifter om att bristande frivillighet förelåg. I HD-praxis, liksom i lagförarbetena, omnämns både frivillighet och ömsesidighet. Det framgår dock inte vad skillnaden mellan dessa begrepp är. Begreppen nämns och tolkas dessutom ofta i samma sammanhang. Det är därför inte tydligt om de ska betraktas som åtskilda begrepp eller om de har samma innebörd. Alkoholberusning är inte en omständighet som behöver föranleda att domstolen bortser från målsägandens frivillighet eller påstådda frivillighet. Att målsäganden utlovats ersättning i utbyte mot en sexuell handling som utgör samlag eller är jämförbar med samlag innebär däremot att frivilligheten saknar betydelse och att gärningen således bedöms som våldtäkt mot barn. HD förefaller ha satt en relativt låg tröskel beträffande vad som anses utgöra frivillighet. Ett passivt agerande från målsägandens sida kan bedömas som frivillighet om den tilltalade har tolkat situationen på så sätt. Det kan dock hävdas att HD:s lägre tröskel för frivillighet delvis kan förklaras av att flera av rättsfallen är förhållandevis gamla och att sexualbrottslagstiftningen har genomgått betydande förändringar sedan dess. Dessa förändringar syftar primärt på 6 kap. 1 § BrB och innefattar exempelvis sedan 2013 att en gärning kan utgöra våldtäkt om brottsoffret agerar passivt till följd av att ha hamnat i ett fryst tillstånd, så kallat frozen fright,⁷⁶ och sedan 2018 att våld, hot eller utnyttjande inte längre ska krävas för ansvar för våldtäkt.⁷⁷ Även om förändringarna avsett våldtäkter mot personer över 15 år, kan de ha haft en bredare inverkan på tolkningen av frivillighet i sexualbrottsmål även gällande barn. Detta kommer att diskuteras ytterligare i arbetets femte kapitel.

När det gäller ansvarsfrihetsregeln, har parternas åldrar och mognad i förhållande till varandra, frivillighet och relation betydelse. De sammantagna omständigheterna behöver föranleda bedömningen att målsäganden inte har uppfattat händelsen som ett övergrepp. HD har inte uttalat om det finns någon nedre åldersgräns beträffande möjligheten att tillämpa

⁷⁶ Prop. 2012/13:111, s. 113.

⁷⁷ Prop. 2017/18:177, s. 30.

ansvarsfrihetsregeln, men det synes råda en mer restriktiv syn på den tillåtna ålderskillnaden när frågan rör ansvarsfrihetsregeln än när det gäller sexuellt utnyttjande av barn. Parternas relation har större betydelse än vid sexuellt utnyttjande av barn. En “nära och god relation”, exempelvis en kärleks- eller vänskapsrelation, behöver finnas. Vid bedömningen av om ansvarsfrihetsregeln ska tillämpas, tillmäts hur relationen mellan parterna sett ut i nära anslutning till händelsen betydelse. Det tycks även vara av vikt huruvida händelsen omedelbart har uppfattats som ett övergrepp.

4 Hovrätternas rättstillämpning

Nedan följer vad som framgått av de 65 granskade hovrättsdomarna.⁷⁸ I nästan samtliga av dessa avgöranden har åtal för våldtäkt mot barn mellan 12 och 14 år prövats. Åklagaren har i 64 av målen endast eller i första hand yrkat ansvar för våldtäkt mot barn. Sexuellt utnyttjande av barn har endast i ett mål utgjort ett förstahandsyrkande. Detta är värt att understryka för att visa att åklagaren i regel har utformat åtalet och bevisningen utefter brottet våldtäkt mot barn. Domstolen har således kunnat döma för våldtäkt mot barn och inte varit begränsad av huruvida åklagaren har ansett att det rört sig om en mindre grov gärning.⁷⁹

Detta kapitel är strukturerat på så sätt att rättsfallen där de tilltalade dömts för våldtäkt mot barn eller sexuell utnyttjande av barn delas in i tre kategorier: fall där målsägandens deltagande varit ofrivilligt, fall där deltagandet varit frivilligt och fall där frivilligheten bedömts som oklar. Indelningen beror på frivillighetens roll som den enligt hovrätterna avgörande faktorn vid gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuell utnyttjande av barn när barnet varit 13 eller 14 år. Inledningen utifrån ålder görs dels av strukturella skäl, dels för att enklare bringa klarhet i om målsägandens ålder har någon bäring på bedömningarna. För de mål där målsäganden varit 12 år har en indelning utifrån förekomsten av frivillighet och ömsesidighet inte gjorts eftersom åldern i de fallen varit avgörande för brottsrubriceringen. På grund av det omfattande antalet rättsfall och risken för att informationen kan upplevas som överväldigande, sammanfattas rättsfallen som rör målsägande i åldrarna 13 och 14 i avsnitten 4.1.2.4 och 4.1.3.4. Efter genomgången av gränsdragningarna mellan våldtäkt mot barn och sexuell utnyttjande av barn redogörs det för hovrätternas resonemang avseende ansvarsfrihetsregeln.

I vissa av domarna finns flera åtalpunkter, vilket medför att hovrätterna kan ha dömt för både våldtäkt mot barn och sexuell utnyttjande av barn i samma rättsfall. Vissa fall har dessutom involverat fler än en målsägande eller involverat en målsägande som hunnit ha flera åldrar under den period som gärningarna pågått. Detta är anledningarna till att antalet hovrättsdomar som presenteras under arbetets gång ger sken av att vara fler än 65.

4.1 Våldtäkt mot barn och sexuell utnyttjande av barn

I 45 av de granskade hovrättsfallen dömde domstolen de tilltalade för våldtäkt mot barn. I ytterligare ett mål dömdes den tilltalade för försök till våldtäkt mot barn. Argumentationen kring varför det rubricerades som försök till våldtäkt mot barn istället för försök till sexuell

⁷⁸ Se avsnitt 1.4.3.2 för redogörelsen av urvalet av dessa domar.

⁷⁹ Det framgår visserligen av 30 kap. 3 § rättegångsbalken (1942:740) att domstolen inte är bunden av åklagarens brottsrubricering, utan endast av gärningsbeskrivningen. Åklagarens val av brottsrubricering kan dock ändå ha en påverkan på målets utgång. En åklagare som anser att det rör sig om sexuell utnyttjande av barn kan komma att anpassa förhørsfrågor, annan bevisföring och slutpläderingen utifrån den valda rubriceringen. Sådana faktorer kan inverka på vad domstolen slutligen finner vara styrkt och vilken brottsrubricering domstolen därtill väljer. Detta har alltså i princip inte varit fallet i de granskade hovrättsdomarna, eftersom åklagaren i nästintill samtliga fall endast eller i första hand har yrkat ansvar för våldtäkt mot barn.

utnyttjande av barn har blivit föremål för analys på samma sätt som vid de fullbordade brotten. I 23 rättsfall dömdes de tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn.

4.1.1 12-åriga målsägande

I tio av domarna⁸⁰ fanns en 12-årig målsägande och i alla dessa fall har de tilltalade dömts för våldtäkt mot barn. Gemensamt för dessa domar är att hovrätterna har funnit att målsägandenas åldrar har utgjort tillräckliga grunder för att bedöma gärningarna som våldtäkt mot barn och inte som sexuellt utnyttjande av barn. Andra omständigheter har inte tillmätts betydelse vid val av brottsrubricering när målsäganden inte varit äldre än 12 år.

4.1.2 13-åriga målsägande

I de rättsfall där målsäganden varit 13 eller 14 år har domstolen beaktat fler omständigheter än åldern. I 23 av fallen⁸¹ var målsäganden 13 år gammal. I 17 av dessa mål dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn och i sju mål för sexuellt utnyttjande av barn. I ett mål dömdes den tilltalade för både våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn mot samma målsägande. Till skillnad från vad som gäller för en målsägande som är 12 år, är det således visat att omständigheten att målsäganden är 13 år inte per automatik medför att gärningen rubriceras som våldtäkt mot barn.

4.1.2.1 Ofrivillighet

Bland de 23 rättsfall där det fanns en 13-årig målsägande, ansågs det vara styrkt att bristande frivillighet förelåg i åtta fall. Med bristande frivillighet avses att målsägandena genom ord eller kroppsspråk har sagt nej eller att gärningsmannen otillbörligt utnyttjat att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation till följd av alkoholberusning. Det har alltså varit ofrivillighet av sådant slag att det sannolikt skulle ha bedömts som våldtäkt enligt 6 kap. 1 § BrB även om målsäganden varit över 15 år. I alla dessa åtta mål dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn.

⁸⁰ Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-09-08, mål nr B 5074-23, Svea hovrätts dom 2023-09-14, mål nr B 7572-23, Svea hovrätts dom 2023-10-17, mål nr B 11268-23, Svea hovrätts dom 2023-11-01, mål nr B 12511-23, Svea hovrätts dom 2023-12-22, mål nr B 6665-22, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-02-06, mål nr B 2061-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-03-13, mål nr B 1414-24, Svea hovrätts dom 2024-03-28, mål nr B 10775-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-05-20, mål nr B 2400-24 och Svea hovrätts dom 2024-06-24, mål nr B 7065-24.

⁸¹ Göta hovrätts dom 2023-10-02, mål nr B 3188-23, Svea hovrätts dom 2023-10-03, mål nr B 10385-23, Svea hovrätts dom 2023-10-23, mål nr B 11361-23, Svea hovrätts dom 2023-12-20, mål nr B 5240-23, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2023-12-21, mål nr B 1854-23, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-01-18, mål nr B 4361-23, Göta hovrätts dom 2024-03-05, mål nr B 2891-23, Hovrätten för Övre Norrlands dom 2024-03-06, mål nr B 1156-23, Svea hovrätts dom 2024-03-13, mål nr B 703-24, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-04-10, mål nr B 530-24, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-04-25, mål nr B 1275-24, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-05-06, mål nr B 4196-23, Svea hovrätts dom 2024-05-08, mål nr B 3242-24, Göta hovrätts dom 2024-05-10, mål nr B 1473-24, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-05-17, mål nr B 2788-24, Svea hovrätts dom 2024-06-11, mål nr B 6393-23, Svea hovrätts dom 2024-06-24, mål nr B 6543-24, Svea hovrätts dom 2024-06-24, mål nr B 7065-24, Svea hovrätts dom 2024-06-25, mål nr B 6432-24, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-07-09, mål nr B 4108-24, Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-09-11, mål nr B 3089-24, Svea hovrätts dom 2024-09-13, mål nr B 8730-24 och Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-09-26, mål nr B 1928-24.

4.1.2.2 Frivillighet och ömsesidighet

Att undersöka hur domstolen bedömer situationer där en person inte har deltagit frivilligt har begränsat intresse, eftersom det vid bristande frivillighet råder enighet kring att brottsrubriceringen blir våldtäkt, oaktat om målsäganden är över eller under 15 år. Det är av större intresse att analysera domstolarnas resonemang när ofrivilligheten inte varit helt klarlagd, eftersom det belyser skillnaderna i det rättsliga skyddet för personer under 15 år jämfört med personer över 15 år. Vid exkludering av de domar som rör klarlagd ofrivillighet kvarstår 16 rättsfall där målsägandena varit 13 år gamla.⁸² Dessa 16 rättsfall kan delas upp i två kategorier: dels en kategori med sex avgöranden⁸³ där domstolen utgått från att målsäganden deltagit frivilligt⁸⁴, dels en kategori med tio avgöranden⁸⁵ där det finns osäkerheter kring frivilligheten i den bemärkelsen att målsägandens deltagande varken kan anses vara klart frivilligt eller klart ofrivilligt. Oklarheterna i det avseendet har berott på att målsägandens beteende inte har gett uttryck för varken vilja eller ovilja eller för att målsäganden har ansetts sakna förutsättningar att bedöma och ta ställning till situationen.

I den första kategorin, som omfattar sex avgöranden, bedömde hovrätten alltså att målsäganden deltagit frivilligt. I vissa av dessa domar nämns inte begreppet ömsesidighet alls. I de domar där omnämmandet av ömsesidighet förekommit, har det nämnts tillsammans med begreppet frivillighet. Huruvida dessa begrepp ska tolkas som åtskilda och hur de i sådant fall skiljer sig åt, framgår således inte tydligt av dessa domar. I alla de mål där hovrätten funnit att de 13-åriga målsägandena har deltagit frivilligt har domstolen rubricerat gärningarna som sexuellt utnyttjande av barn. Värt att nämna är att målsägandena endast i två av de målen uppgav att deltagandet var frivilligt. I de övriga fyra domarna har hovrätten utgått från att det varit frivilligt på grund av att den påstådda avsaknaden av frivillighet inte har kunnat styrkas. I fem av dessa sex mål har parterna haft en vänskaps- eller kärleksrelation. Att relationen tillmäts viss betydelse har visats då hovrätten i tre av domarna har vägt in den nära relationen i bedömningen att gärningen ska ses som mindre grov. I ett mål dömdes den tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn trots att parterna inte hade träffats innan den dag då de sexuella handlingarna ägde rum. Ett mål kan dessutom sägas sticka ut på så sätt att målsäganden inte kände till den tilltalades namn eller ålder innan händelsen och att samtycket därför, enligt hovrätten, har grundat sig på felaktiga premisser. De tilltalade har varit mellan 15 och 22 år i alla dessa sex mål.

⁸² I ett mål dömdes den tilltalade för både våldtäkt mot barn (där bristande frivillighet förelåg) och sexuellt utnyttjande av barn (där frivillighet förelåg) ut. Detta fall granskas därför ur båda aspekterna och detta är anledningen till att det kvarstår 16 av 23 domar att analysera i denna del trots att det redan redogjorts för åtta fall i föregående stycke.

⁸³ Dessa avgöranden presenteras i nästa stycke.

⁸⁴ Det bör nämnas att målsägandens deltagande i vissa fall bedömdes vara frivilligt trots att det enligt målsäganden och åklagaren var ofrivilligt. I de fall där den bristande frivilligheten inte har kunnat styrkas, har domstolen gått på den tilltalades uppfattning om att det var frivilligt. Dessa fall har jag inkluderat i kategorin av de sex avgöranden där frivillighet förelåg.

⁸⁵ Dessa avgöranden presenteras i avsnitt 4.1.2.3.

4.1.2.3 Oklarheter kring frivilligheten eller ömsesidigheten

Som nämnts var frivillighetens eller ömsesidighetens förekomst oklar i tio av de mål där målsäganden var 13 år gammal. I nio av dessa mål dömdes för våldtäkt mot barn och i ett mål dömdes för sexuellt utnyttjande av barn.

I tre av dessa tio mål rörde det sig om så kallat "tjatsex", där omständigheterna var sådana att de tilltalade genom upprepade övertalningar hade tjatat till sig det sexuella umgänget. Dessa handlingar kan också betraktas som gärningar som involverat ofrivillighet, men möjligtvis inte av den karaktären att det skulle ha bedömts som våldtäkt om målsägandena hade varit över 15 år.⁸⁶ I alla dessa tre mål dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn. De tilltalade var endast ett eller två år äldre än målsägandena och det rörde sig om olika typer av relationer. Två mål innefattade kärleks- eller vänskapsrelationer, medan det i ett mål handlade om obekanta parter. Att samlagen föregicks av tjat var dock den avgörande faktorn för valen av brottsrubricering.

I ytterligare tre av dessa tio mål har målsägandens personliga förutsättningar varit sådana att möjligheterna att ta ställning till situationerna kan anses vara begränsade. Vilken vikt domstolarna har lagt vid detta i relation till valet av brottsrubricering har varierat. I ett av målen framhölls att målsäganden hade autism och särskilda svårigheter, något som synes ha framkommit tydligt i hennes polisförhör. Med hänsyn till målsägandens utvecklingsnivå och övriga omständigheter ansåg hovrätten att målsäganden saknade förmåga att självständigt bedöma och ta ställning till situationen, vilket resulterade i en dom för våldtäkt mot barn. I det andra målet menade hovrätten att det inte funnits något som tydde på att målsäganden inte deltagit frivilligt och parterna hade en kärleksrelation. Detta skulle dock vägas mot att målsäganden dels relativt nyligen hade fyllt 13 år, dels hade begränsade förutsättningar att ta ställning till situationen eftersom hon led av psykisk ohälsa, hade ett självskadebeteende, tog droger och hade en problematisk relation till sina föräldrar. Hovrätten dömde den tilltalade, en 24-årig man, för våldtäkt mot barn i det målet. I det tredje målet med vissa liknande omständigheter blev utgången dock annorlunda. Målsäganden, som var 13 år, hade aldrig träffat den tilltalade, som var 22 år, tidigare. Även i detta mål hade målsäganden problem med droger och självskadebeteende, vilket den tilltalade kände till. Det sexuella umgänget ägde rum när målsäganden hade permission från sitt HVB-hem och rymde till den tilltalades bostad. Beträffande brottsrubriceringen lade hovrätten, i likhet med justitierådet som gjorde tillägget i NJA 2022 s. 826, vikt vid att den tilltalade endast var omedvetet oaksam beträffande målsägandens ålder. Den låga graden av oaksamhet tillsammans med "vad som i övrigt framkommit om gärningen", vilket synes ha avsett att den tilltalade uppfattat samlaget som frivilligt och att händelseförloppet varit kortvarigt, ledde till en dom för sexuellt utnyttjande av barn. Ett av de HD-fall som hovrätten hänvisade till var NJA 2006 s. 79 I. I samband med hänvisningen till fallet framhöll hovrätten att sexuellt utnyttjande av barn kan tillämpas i långt allvarligare fall än vad som anförts i lagförarbetena.

⁸⁶ Se prop. 2017/18:177, s. 33 beträffande bedömningen av tjatsex i förhållande till aktualisering av 6 kap. 1 § BrB.

I ett rättsfall framkom att målsäganden hade förhållit sig passiv under händelseförloppet. Enligt hovrätten var det inte utrett att den tilltalade förstod att målsäganden inte ville, men det betonades att det för den tilltalade måste stått klart att det inte var fråga om ömsesidiga sexuella handlingar. Bedömningen grundades på att målsäganden förhöll sig helt passiv, men också på att parterna sågs på en idrottsplats utomhus, att målsäganden inte kände till den tilltalades namn och att målsäganden endast var 13 år. Avsaknad av ömsesidighet resulterade i att den tilltalade dömdes för våldtäkt mot barn.

Av ett annat avgörande framgick att hovrätten ansett att utredningen gett visst stöd för att den tilltalade uppfattade målsägandens deltagande som frivilligt, men att det sexuella umgänget ändå inte byggde på fullständig frivillighet och ömsesidighet. En sådan bedömning gjordes med anledning av att målsäganden egentligen inte ville, men inte sa något eftersom hon varit angelägen om att bli omtyckt. Hovrätten anförde också att det fanns andra försvårande omständigheter såsom att ålderskillnaden mellan parterna, som var 13 och 19 år gamla, inte var obetydlig, att de inte hade någon form av relation och att den tilltalade föreföll ha varit den mer drivande parten vid tillfället. Det framhölls också att målsäganden hade lång tid kvar till åldern för sexuell självbestämmanderätt även om åldern, med hänvisning till NJA 2006 s. 79 I, inte i sig utgjorde ett hinder för att beakta frivilligheten. I detta mål dömdes den tilltalade för våldtäkt mot barn.

I de övriga två domarna, som rörde 13-åriga målsägande och där frågan om frivillighet var oklar, konstaterades att gärningarna inte var att betrakta som mindre grova, men domstolarna redovisade inte någon närmare argumentation för denna bedömning. Det kan emellertid vara möjligt att utläsa anledningarna genom att beakta omständigheterna i respektive avgörande. I ett av avgörandena uppfattade den tilltalade en viss grad av frivillighet från målsäganden, men gärningen innehöll förnedrande inslag, såsom att den tilltalade spottade på målsäganden, drog henne i håret och agerade allmänt hårdhänt. Parterna var 13 och 23 år gamla och hade inte träffats innan händelsen. Det är möjligt att domstolen dömde den tilltalade för våldtäkt mot barn mot bakgrund av dessa skäl. I det andra rättsfallet, där parterna var 13 respektive 25 år och hade en kärleksrelation, diskuterades inte valet av brottsrubricering närmare än att det klargjordes att det inte fanns utrymme för en annan rubricering än våldtäkt mot barn. Av domskälen framgick dock att tingsrätten, vars resonemang hovrätten anslöt sig till, anförde att ålderskillnaden gjorde det möjligt att ifrågasätta om det någonsin kan bli tal om frivillighet.

4.1.2.4 Sammanfattande kommentarer och reflektioner

I detta avsnitt sammanfattas vad som framgått av de granskade hovrättsfallen som rör 13-åriga målsägande. För att ge läsaren en tydlig överblick över domstolarnas val av brottsrubricering har ett antal cirkeldiagram inkluderats. Cirkeldiagrammen visar den procentuella fördelningen av antalet domar för sexuellt utnyttjande av barn och antalet domar för våldtäkt mot barn. Syftet är främst att illustrera i vilken utsträckning den lindrigare brottsrubriceringen har använts.

Det har i samtliga diagram bortsetts från de avgöranden som det redogörs för under rubriken “ofrivillighet”⁸⁷, eftersom det som nämnts inte är av intresse att undersöka vilken brottsrubricering som aktualiseras vid bristande frivillighet.

Diagrammet nedan visar fördelningen av de totalt 16 avgörandena där målsägandens deltagande ansetts vara frivilligt eller där det inte med enkelhet kan sägas ha varit helt frivilligt eller helt ofrivilligt.⁸⁸ I nio avgöranden rubricerade domstolen gärningarna som våldtäkt mot barn och i sju avgöranden som sexuellt utnyttjande av barn.

DIAGRAM 1

Hovrätternas val av brottsrubricering

13-åriga målsägande. Frivilligt eller oklart om frivilligt deltagande.

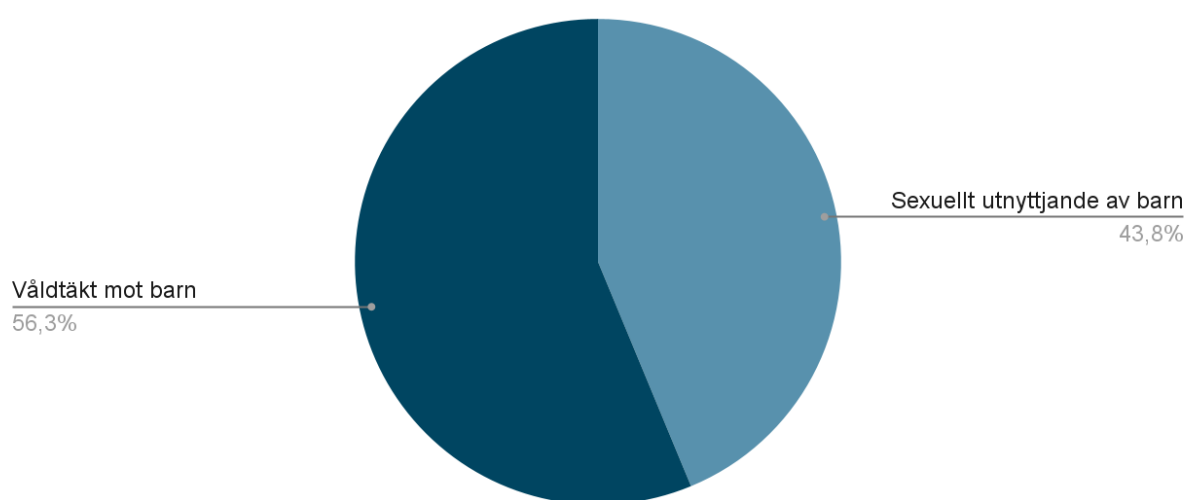

Diagram 2, se nästa sida, visar fördelningen av brottsrubricering i de domar där målsägandens deltagande har bedömts vara frivilligt.⁸⁹ Det rör sig om totalt sex rättsfall. I de rättsfall där de 13-åriga målsägandenas deltagande bedömts vara frivilligt har brottsrubriceringen uteslutande varit sexuellt utnyttjande av barn. Av dessa sex rättsfall har det framgått att domstolen kan väga in parternas relation i frågan om brottsrubricering, men det har också visats att en god relation inte är ett krav för att sexuellt utnyttjande av barn ska väljas. En åldersskillnad om upp till nio år har inte heller bedömts vara för stor för att domstolen ska tillämpa bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn.

⁸⁷ Se avsnitt 4.1.2.1.

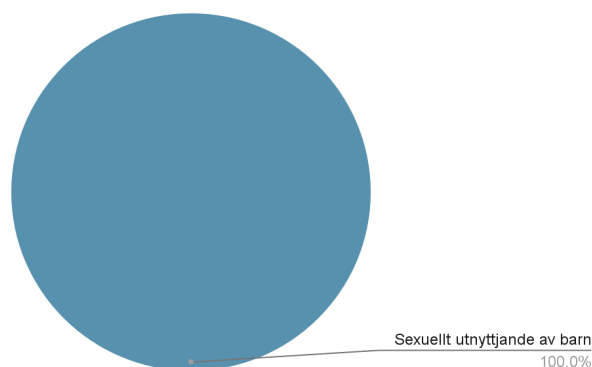
⁸⁸ Dessa avgöranden behandlades i 4.1.2.2 och i 4.1.2.3.

⁸⁹ Dessa avgöranden behandlades i avsnitt 4.1.2.2.

DIAGRAM 2

Hovrätternas val av brottsrubricering

13-åriga målsägande. Frivilligt deltagande.

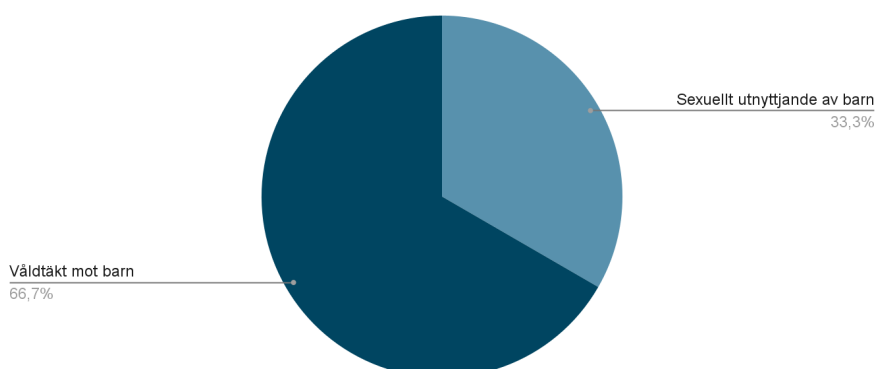

En intressant aspekt i detta sammanhang är att granska hur hovrätterna skulle ha dömt om man utgick från barnets uppgifter kring huruvida deltagandet var frivilligt istället för att utgå från vad som är styrkt. Tanken med det är inte att inskränka på principen om att åklagaren har bevisbördan, *in dubio pro reo*⁹⁰, utan snarare att det utgör en intressant synvinkel mot bakgrund av att ett av skälen till att brottet våldtäkt mot barn infördes var att undvika de svårigheter som uppstår vid behovet av att styrka barnets ofrivillighet.⁹¹ Som nämnts tidigare uppgav endast två av målsägandena att deltagandet var frivilligt medan fyra målsägande uppgav att det var ofrivilligt. Detta innebär att fördelningen av dessa sex avgöranden istället skulle ha sett ut enligt diagrammet nedan.⁹²

DIAGRAM 3

Hovrätternas val av brottsrubricering

13-åriga målsägande. Fördelning enligt barnets uppgifter om frivilligheten.

⁹⁰ Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Heuman, Lars, *Rättegång: Fjärde häftet*, 7 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2009, s. 150.

⁹¹ Se avsnitt 2.1.1.1 om syftet bakom ett särskilt barnvåldtäktsbrott.

⁹² Vid fördelningen är utgångspunkten att ett frivilligt deltagande föranleder en dom för sexuellt utnyttjande av barn och att ett ofrivilligt deltagande föranleder en dom för våldtäkt mot barn.

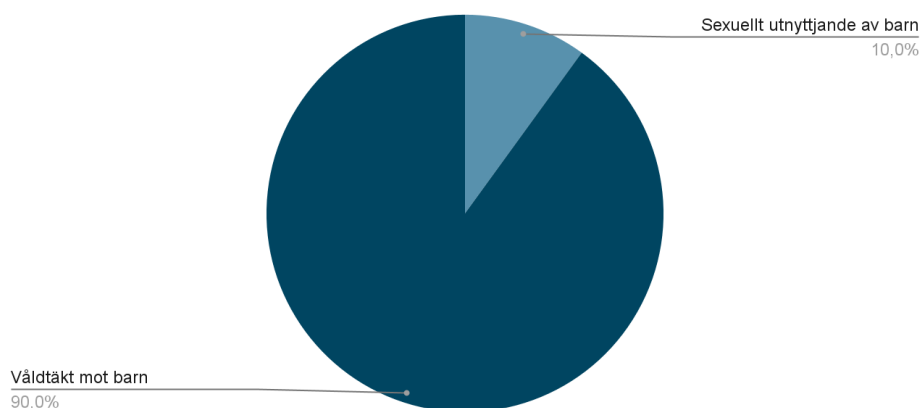
Diagram 3 visar, vid en jämförelse med diagram 2, att svårigheter rörande bevisfrågor ofta är en avgörande faktor när domstolen väljer att rubricera gärningen som sexuellt utnyttjande av barn istället för som våldtäkt mot barn.

Se diagrammet nedan för fördelning över de tio avgöranden där det varit oklart kring om målsägandens deltagande varit frivilligt eller inte.⁹³

DIAGRAM 4

Hovrätternas val av brottsrubricering

13-åriga målsägande. Oklart om frivilligt.

I ett av dessa tio mål dömdes den tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn och i övriga nio mål dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn. Tjattsex har inneburit att de tilltalade dömts för våldtäkt mot barn. Detta har varit fallet i tre mål. Målsägandens bristande förmåga att ta ställning till situationerna har i två rättsfall föranlett en dom för våldtäkt mot barn och i ett rättsfall föranlett en dom för sexuellt utnyttjande av barn. Omständigheter såsom att målsäganden har diagnoser, ett självskadebeteende eller drogrelaterad problematik kan innebära att gärningarna rubriceras som våldtäkt mot barn, men det behöver inte vara fallet. Det är inte helt enkelt att utläsa vad som gjorde att hovrätterna i två mål dömde för våldtäkt mot barn, medan de i ett annat mål dömde för sexuellt utnyttjande av barn, trots att målsägandenas situationer varit jämförbara. Utfallet i NJA 2006 s. 79 I förhåll ha haft en påverkan på hovrättsfallet där rubriceringen blev sexuellt utnyttjande av barn, eftersom hovrätten hänvisade till HD-fallet för att visa att sexuellt utnyttjande av barn kan tillämpas i större utsträckning än vad förarbetena ger uttryck för. En annan möjlig förklaring är att de som dömde helt enkelt hade olika uppfattningar om hur jämförbara omständigheter skulle bedömas.

I två domar lade hovrätterna vikt vid begreppet ömsesidighet i sin bedömning om att gärningarna utgjorde våldtäkt mot barn istället för sexuellt utnyttjande av barn. Av dessa domar kan utläsas att bristande ömsesidighet kan utgöras av exempelvis att målsäganden varit passiv, att parterna varit obekanta, att den tilltalade varit mer drivande eller att parternas åldersskillnad inte varit obetydlig.

⁹³ Dessa avgöranden behandlades i avsnitt 4.1.2.3.

4.1.3 14-åriga målsägande

I 37 mål⁹⁴ förekom en 14-årig målsägande. I 18 av dessa mål dömdes för våldtäkt mot barn. I ett mål rubricerade domstolen gärningen som försök till våldtäkt mot barn. I 16 mål dömdes de tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn. Även här dömdes för både våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande i ett av målen.

I tre mål där målsäganden var 14 år ogillades åtalet med hänvisning till ansvarsfrihetsregeln.

4.1.3.1 Ofrivillighet

I sju rättsfall var målsägandens deltagande ofrivilligt i den meningen att målsäganden genom ord eller handling hade gett uttryck för sin ovilja, att deltagandet var en följd av våld eller att målsäganden sov. Det rör sig således även här om sådana situationer där gärningarna förmodligen hade rubricerats som våldtäkt även om målsäganden hade varit över 15 år. I alla dessa fall dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn. I ytterligare ett rättsfall försökte den tilltalade, mot målsägandens vilja, att genomföra ett samlag. I det fallet dömdes den tilltalade för försök till våldtäkt mot barn. I alla dessa mål var den bristande frivilligheten avgörande för brottsrubriceringen.

4.1.3.2 Frivillighet och ömsesidighet

Målsägandens deltagande bedömdes vara frivilligt i 14 mål. I två av dessa mål dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn och i övriga tolv fall dömdes för sexuellt utnyttjande av barn.⁹⁵ Under denna punkt behandlas initialt de rättsfall där de tilltalade fälldes för våldtäkt mot barn, trots att målsägandenas deltaganden bedömdes som frivilliga, och därefter domarna om sexuellt utnyttjande av barn.

⁹⁴ Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2023-09-07, mål nr B 2143-23, Hovrätten för övre Norrlands dom 2023-09-08, mål nr B 141-23, Svea hovrätts dom 2023-09-12, mål nr B 9277-22, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-09-13, mål nr B 7612-23, Svea hovrätts dom 2023-09-14, mål nr B 7572-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-09-19, mål nr B 5191-23, Svea hovrätts dom 2023-09-21, mål nr B 13892-21, Svea hovrätts dom 2023-10-03, mål nr B 10385-23, Göta hovrätts dom 2023-10-09, mål nr B 4843-22, Svea hovrätts dom 2023-10-11, mål nr B 15451-22, Svea hovrätts dom 2023-10-31, mål nr B 11904-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-11-14, mål nr B 4158-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-12-13, mål nr B 6427-23, Hovrätten för Övre Norrlands dom 2023-12-19, mål nr B 917-23, Svea hovrätts dom 2023-12-19, mål nr B 7995-22, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2023-12-27, mål nr B 1825-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-01-17, mål nr B 7455-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-01-29, mål nr B 1038-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-01-30, mål nr B 7932-23, Hovrätten för Västra Sverige 2024-02-01, mål nr B 4532-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-02-08, mål nr B 5078-23, Svea hovrätts dom 2024-02-16, mål nr B 16711-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-03-13, mål nr B 1414-24, Svea hovrätts dom 2024-04-05, mål nr B 10537-23, Svea hovrätts dom 2024-04-15, mål nr B 2713-24, Svea hovrätts dom 2024-04-29, mål nr B 2104-24, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-04-30, mål nr B 7357-23, Svea hovrätts dom 2024-05-08, mål nr B 3242-24, Svea hovrätts dom 2024-06-05, mål nr B 8081-23, Svea hovrätts dom 2024-06-13, mål nr B 5950-24, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-07-09, mål nr B 3557-24, Svea hovrätts dom 2024-07-26, mål nr B 3992-24, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-08-05, mål nr B 553-23, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-09-05, mål nr B 1304-24, Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-09-17, mål nr B 1334-23, Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-09-17, mål nr B 4525-24 och Svea hovrätts dom 2024-09-26, mål nr B 354-24.

⁹⁵ Sex av målsägandena uppgav att deltagandet inte var frivilligt och att de genom ord eller handlingar hade uttryckt sin ovilja. När stödbevisning har saknats har domstolarna utgått från att de tilltalade uppfattat målsägandenas deltagande som frivilliga.

Av den ena barnvåldtäktsdomen framgick att den tilltalade var 39 år gammal. Det var utrett att de sexuella handlingarna präglades av frivillighet och ömsesidighet. Det lades dock vikt vid att den tilltalade var 25 år äldre än målsäganden och att parterna inte kände varandra. Hovrätten fann därför att den tilltalade skulle dömas för våldtäkt mot barn.

I det andra målet där hovrätten dömde för våldtäkt mot barn var den tilltalade 25 år. I den domen nämndes brottsrubriceringen "sexuellt utnyttjande av barn" enbart i samband med tingsrättens redogörelse för den rättsliga regleringen avseende våldtäkt mot barn. Det uttrycktes då att en gärningsman kan dömas för sexuellt utnyttjande av barn även om det är fråga om ett frivilligt samlag. Någon diskussion om varför den tilltalade dömdes för den grövre rubriceringen återfinns dock inte i domskälen. Vid en granskning av domskälen i detta mål framstår emellertid vissa omständigheter som försvårande, exempelvis parternas åldersskillnad, att handlingen ägde rum i en lastbil samt att den tilltalade filmade händelseförloppet.

De tilltalade har, i de tolv mål där domstolen dömde för sexuellt utnyttjande av barn, varit mellan 15 och 24 år. Det har rört sig om olika former av relationer, allt ifrån obefintliga relationer till kärleksrelationer. Målsägandenas deltaganden har bedömts vara frivilliga och detta har varit avgörande för valet av brottsrubricering i dessa tolv rättsfall, men domstolarna tar sällan upp både frivillighet och ömsesidighet i sina resonemang. Fokus ligger i huvudsak, och i flera fall uteslutande, på frivillighet. Det tydliggörs därmed inte om domstolarna anser att både frivillighet och ömsesidighet behöver föreligga. Det framgår inte heller hur dessa begrepp förhåller sig till varandra.

4.1.3.3 Oklarheter kring frivilligheten eller ömsesidigheten

I tolv rättsfall har frivilligheten eller ömsesidigheten varit sådan att frågan om deras förekomst inte endast kan besvaras med ett ja eller nej. I nio av dessa tolv rättsfall dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn och i fyra rättsfall för sexuellt utnyttjande av barn.⁹⁶ Nedan i detta avsnitt behandlas först de rättsfall där domstolen dömde för våldtäkt mot barn och därefter de fall där domstolen dömde för sexuellt utnyttjande av barn.

Orsakerna till oklarheterna kring frivilligheten varierar, men i fyra av rättsfallen var omständigheterna sådana att det kan ifrågasättas om målsäganden hade förmåga eller förutsättningar att fullt ut ta ställning till situationen. I alla dessa fall dömdes de tilltalade för våldtäkt mot barn. I ett av dessa mål var målsäganden familjehemsplacerad och hade ett självskadebeteende. Domstolen bedömde också att den tilltalade hade full vetskap om att hon befann sig i en besvärlig situation där hon såg den tilltalade som den enda vuxna person hon sa sig ha förtroende för. Både socialtjänsten och målsägandens föräldrar motsatte sig hennes umgänge med den tilltalade, vilket enligt domstolen borde ha föranlett den tilltalade att ifrågasätta relationens lämplighet. Målsäganden uttryckte att handlingarna var frivilliga och

⁹⁶ I ett av målen som presenteras under detta avsnitt dömdes en tilltalad för både våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn. Detta är anledningen till att det anges nio avgöranden rörande våldtäkt mot barn och fyra avgöranden rörande sexuellt utnyttjande av barn, trots att antalet domar är tolv.

ömsesidiga, men domstolen ifrågasatte även detta eftersom det fanns inspelningar som indikerade att målsäganden utsattes för smärta och obehag under genomförandet av de sexuella handlingarna. Domstolen vägde, vid bedömningen att det rörde sig om våldtäkt mot barn, även in att det skiljde 12 år mellan parterna. I ett annat mål var den tilltalade 21 år och hade, såsom hovrätten uttryckte det, en känslomässig relation till målsäganden. Hovrätten ansåg att det borde ha framstått som uppenbart för den tilltalade att målsäganden befann sig i en utsatt situation, eftersom hon hade berättat om sitt självskadebeteende och om tidigare upplevelser av sexuella övergrepp och våld. Mot bakgrund av dessa omständigheter menade domstolen att det sexuella umgänget inte kunde bedömas vara frivilligt och ömsesidigt och att brottsrubriceringen därför skulle bli våldtäkt mot barn. I ytterligare ett mål var den tilltalade 18 år och parterna hade en kärleksrelation. Hovrätten fäste vikt vid att målsäganden hade varit placerad i flera olika familjehem och såg den tilltalade som sin enda trygga punkt i livet. Målsägandens situation innebar att hon inte fullt ut hade förutsättningar att bedöma hur hennes sexuella relation till den tilltalade påverkade henne, vilket enligt hovrätten innebar att det inte rörde sig om ett frivilligt och ömsesidigt sexuellt umgänge. I det fjärde rättsfallet ansåg hovrätten att målsäganden inte hade förutsättningar att bedöma eller ta ställning till situationen på grund av att hon var kraftigt berusad. Det betonades också att ålderskillnaden, som var 15 år, var mycket stor och att parterna inte kände varandra sedan innan.

I ett av de tolv målen som presenteras under detta avsnitt var det sexuella umgänget frivilligt men inte ömsesidigt. I det målet fanns två målsägande i de delar av åtalet som rörde våldtäkt mot barn. Domstolarna konstaterade att det från målsägandenas perspektiv visserligen framstod som ömsesidigt. Den tilltalade hade emellertid, utan målsägandenas vetskap, delat sexuella bilder och filmer av dem med andra personer, tillsammans med uppmaningar om vad mottagarna av materialet skulle göra med målsägandena. Det var därför uteslutet att beteckna kontakterna mellan målsägandena och den tilltalade som fullständigt ömsesidiga. Det framhölls även, avseende den ene målsäganden, att det var tveksamt om han hade förutsättningar att ta ställning till situationen på grund av att han var skör och osäker på sin sexuella identitet.

I ytterligare ett mål ansåg hovrätten att samlaget var frivilligt, något som målsäganden även uppgav. Det ansågs däremot inte vara fullständigt frivilligt och ömsesidigt, eftersom det skett på den tilltalades initiativ och efter påtryckningar från honom. Det skiljde fem år mellan parterna och de var obekanta med varandra. Hovrätten framhöll även att målsäganden hade druckit alkohol vid tillfället, att den tilltalade var betydligt äldre och att de inte hade någon som helst relation till varandra. Den tilltalade dömdes därför för våldtäkt mot barn.

I ett mål beskrev domstolen omständigheterna som mycket udda. Parterna var 14 respektive 20 år gamla och bekanta sedan tidigare. De hade ingen god relation, eftersom den tilltalade under flera års tid hade utsatt målsäganden för mobbning. Målsägandens vänner hade, på ett skämtsamt sätt, skickat meddelanden till den tilltalade med påståenden om att målsäganden ville ha samlag med honom. Därefter besökte vännerna, tillsammans med målsäganden, den tilltalades bostad där gärningen ägde rum. Domstolen fann att det var styrkt att målsäganden hetsats till att ha samlag med den tilltalade och att situationen uppstod till följd av ett skämt som hade eskalerat. Domstolen ansåg även att omständigheterna kring hur samlaget planerades

måste ha framstått som märkliga även för den tilltalade. Det rörde sig därför inte om sådan frivillighet och ömsesidighet som krävdes för att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn ska kunna tillämpas. Den tilltalade dömdes för våldtäkt mot barn.

I ett mål ansåg domstolen att det inte kunde uteslutas att målsäganden inte deltagit frivilligt. Vikt fästes även vid att åldersskillnaden mellan parterna var tio år och således inte oväsentlig, att parterna aldrig hade träffats innan samt att det sexuella umgänget inte föregicks av någon form av planering. Mot bakgrund av dessa omständigheter menade domstolen även här att det sexuella umgänget inte var fullständigt frivilligt och ömsesidigt på det sätt som krävs för tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn. Den tilltalade dömdes därför för våldtäkt mot barn.

I fyra av rättsfallen, där målsägandena var 14 år och där det funnits oklarheter kring frivilligheten, dömdes de tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn. I ett av dessa mål dömdes den tilltalade för fem fall av sexuellt utnyttjande av barn och ett fall av våldtäkt mot barn. Vad gäller den gärning som domstolen rubricerade som våldtäkt mot barn, konstaterades det att målsäganden kan ha känt sig tvingad att delta i den sexuella handlingen för att inte förlora den tilltalade. Gärningen filmades dessutom av den tilltalade och det som framkom av filmerna, att målsäganden mådde illa under händelseförloppet, i kombination med målsägandens uppgift om att hon kände tveksamhet men inte vågade säga nej, ledde till bedömningen att gärningen skulle bedömas som våldtäkt mot barn och inte sexuellt utnyttjande av barn. I gärningarna som utgjorde sexuellt utnyttjande av barn mot samma målsägande bedömdes målsägandens deltagande vara frivilligt. Målsäganden skulle dessutom fylla 15 år inom några månader och det skiljde sex år mellan parterna. Det framfördes även att det inte framkommit något som tydde på att målsägandens mognadsgrad avvek från jämnårigas mognadsnivå. Den väsentliga skillnaden mellan den gärning som utgjorde våldtäkt mot barn och de gärningar som utgjorde sexuellt utnyttjande mot barn var således förekomsten av fullständig frivillighet.

I ett annat av de fyra avgörandena rörande sexuellt utnyttjande av barn fick frivilligheten stor betydelse, samtidigt som domstolen uttryckte att det rörde sig om ett sådant fall där begreppet frivillighet ska bedömas med försiktighet. Det skiljde nästan fem år mellan parterna. Åldersskillnaden var, enligt hovrätten, relativt stor och översteg de typfall som omnämns i förarbetena avseende när den lindrigare bestämmelsen kan tillämpas. Det betonades även att målsäganden var berusad, vilket enligt hovrätten ansågs innebära att det inte gick att laborera med begrepp som frivillighet. Det framhölls emellertid även att samlaget inte föregicks av några påtryckningar från den tilltalade, att det fanns känslor mellan parterna och att den sexuella handlingen var kortvarig. Hovrätten ansåg därför att gärningen inte var av sådant allvarligt slag att den skulle rubriceras som våldtäkt mot barn, utan istället som sexuellt utnyttjande av barn. Domstolen var i fråga om val av brottsrubricering påverkad av omständigheten att straffvärdet för våldtäkt mot barn var för högt för en gärning av det aktuella slaget och hänvisade därvid till NJA 2006 s. 79 I.

I ännu ett av målen rörande sexuellt utnyttjande av barn var parterna 14 respektive 23 år gamla och deras uppgifter var vitt skilda i delar som var väsentliga för val av brottsrubricering. Parterna kände inte varandra sedan tidigare och målsäganden beskrev händelsen som en

överfallsvåldtäkt. I anslutning till händelsen åsamkades målsäganden dokumenterade skador i form av bland annat blåmärken runt munnen och sprickor i underlivet. Målsäganden fick även uppsöka både läkar- och psykologvård. Det bedömdes emellertid att skadorna i underlivet kan ha uppkommit på det sätt som den tilltalade påstått, nämligen genom att de orsakats av hans naglar. Han uppgav att han inte visste varifrån skadorna runt målsägandens läppar kom. Hovrätten bedömde att målsäganden deltog frivilligt eftersom den tilltalades uppgifter inte kunde motbevisas. En oenig hovrätt dömde den tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn.

I ytterligare ett av målen, där domstolen rubricerade gärningen som sexuellt utnyttjande av barn, var den tilltalade 18 år gammal och parterna var obekanta till den grad att de inte kände till varandras namn. Åklagaren ansåg att målsägandens personliga omständigheter, i form av dåligt mående och självskadebeteende, innebar att hon befunnit sig i en särskilt utsatt situation. I detta mål hade parterna aldrig träffats innan händelsen och den ägde rum i ett skogsområde. Målsäganden hade dessutom förhållit sig passiv under händelseförloppet. Hovrätten menade att det fanns omständigheter som tydde på att målsäganden inte deltog frivilligt, men att det inte var styrkt att den tilltalade förstod det. I detta sammanhang hänvisades till NJA 2015 s. 948 där omständigheterna var likartade. Det bedömdes också, med beaktande av att målsäganden var sexuellt oerfaren, inte vara anmärkningsvärt att hon var passiv. Målsägandens psykiska ohälsa och därmed bristande förmåga att ta ställning till situationen kunde inte läggas den tilltalade till last eftersom han inte hade kännedom om dessa förhållanden, mer än att han bör ha sett de fysiska ärr som orsakats av hennes självskadebeteende. Det konstaterades således att den tilltalade uppfattat situationen som frivillig. Det bedömdes också vara ömsesidigt, eftersom det endast skiljde ungefär tre år mellan parterna och eftersom de tidigare haft intima konversationer via sociala medier.

4.1.3.4 Sammanfattande kommentarer och reflektioner

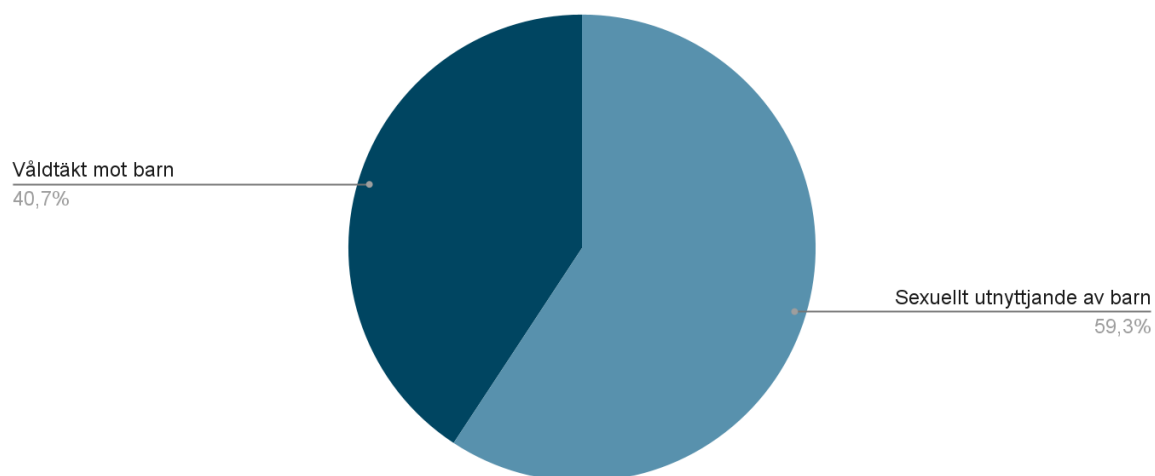
Cirkeldiagrammet på nästa sida visar fördelningen av brottsrubricering i de totalt 26 rättsfall där målsägandens deltagande bedömts vara frivilligt eller där förekomsten av frivillighet är oklar.⁹⁷ Syftet är även här att ge en övergripande bild av i vilken omfattning brottsrubriceringen sexuellt utnyttjande av barn har tillämpats i de granskade fallen.

⁹⁷ Dessa avgöranden behandlades i 4.1.3.2 och 4.1.3.3.

DIAGRAM 5

Hovrätternas val av brottsrubricering

14-åriga målsägande. Frivilligt eller oklart om frivilligt deltagande.

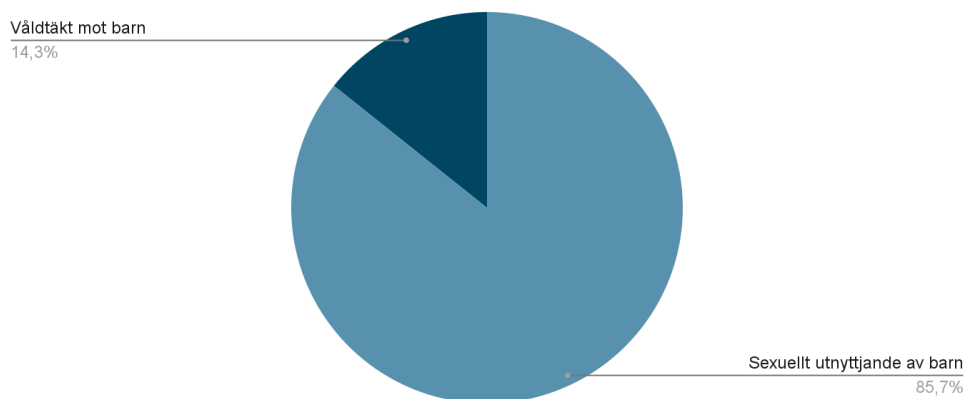

Diagrammet nedan visar hovrätternas fördelning av de 14 rättsfall där målsägandens deltagande bedömdes vara frivilligt.⁹⁸

DIAGRAM 6

Hovrätternas val av brottsrubricering

14-åriga målsägande. Frivilligt deltagande.

I två rättsfall dömde domstolen för våldtäkt mot barn och i tolv rättsfall för sexuellt utnyttjande av barn. Det som särskilt utmärker sig är de två mål där gärningarna rubricerades som våldtäkt mot barn trots att målsäganden bedömdes ha deltagit frivilligt. I det ena av dessa rättsfall ansågs andra omständigheter vara tillräckligt allvarliga för att motivera den strängare rubriceringen, trots förekomsten av frivillighet. De omständigheterna utgjordes av att den tilltalade var 39 år gammal och att parterna inte kände varandra. Slutsatsen som kan dras i det avseendet är således

⁹⁸ Se avsnitt 4.1.3.2.

att en åldersskillnad om 25 år är för stor för att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn ska bli tillämplig, åtminstone om parterna är obekanta med varandra. Vad som föranledde att domstolen i det andra målet valde rubriceringen våldtäkt mot barn trots förekomsten av frivillighet framgick inte av domskälen.

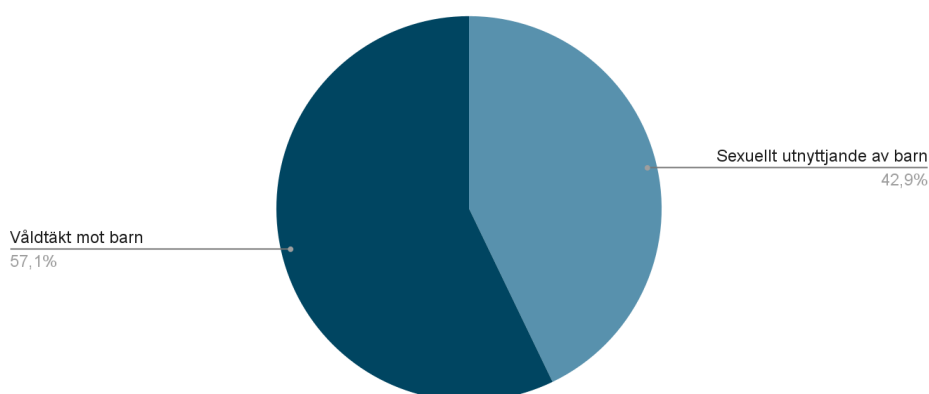
Slutsatser som kan dras utifrån granskningen av de tolv domar där målsäganden varit 14 år gamla, där deltagandet varit frivilligt och där domstolen dömt för sexuellt utnyttjande av barn, är att en åldersskillnad om tio år inte i sig behöver utgöra ett hinder för att tillämpa den mindre grova brottsrubriceringen. Det kan också återigen konstateras att relationens karaktär inte är avgörande för valet av brottsrubricering.

I diagrammet nedan visas återigen hur fördelningen skulle sett ut om domstolen vid valet av brottsrubriceringen inte hade behövt handskas med bevisfrågor relaterade till att styrka barnets ofrivillighet. Antalet domar för våldtäkt mot barn hade då blivit åtta stycken och antalet domar för sexuellt utnyttjande av barn hade blivit sex.⁹⁹

DIAGRAM 7

Hovrätternas val av brottsrubricering

14-åriga målsägande. Fördelning enligt barnets uppgifter om frivilligheten.

Diagrammet ovan visar, vid en jämförelse med diagram 6, än en gång att domstolar fortfarande laborerar med begrepp som frivillighet för att avgöra om en gärning ska rubriceras som våldtäkt mot barn eller inte.

Diagrammet på nästa sida visar fördelning av rubricering i de tolv mål där det varit oklart om målsäganden deltagit frivilligt eller inte.¹⁰⁰

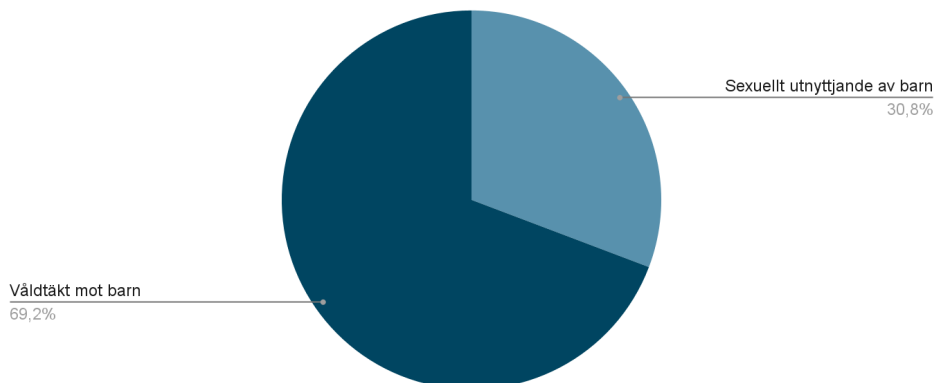
⁹⁹ Diagrammet visar hur fördelningen hade sett ut om de rättsfall som utgjorde våldtäkt mot barn var de som hovrätterna hade bedömt som våldtäkt mot barn och därtill även de rättsfall där deltagandet enligt målsägandena var ofrivilligt.

¹⁰⁰ Se avsnitt 4.1.3.3.

DIAGRAM 8

Hovrätternas val av brottsrubricering

14-åriga målsägande. Oklart om frivilligt.

I nio rättsfall dömdes för våldtäkt mot barn och i fyra rättsfall dömdes för sexuellt utnyttjande av barn. I ett fall dömdes för båda brotten. I samtliga fyra mål där målsägandens förmåga att ta ställning till situationen bedömdes som begränsad har hovrätterna tillämpat den strängare rubriceringen. Att målsägandens förmåga har ansetts vara begränsad har i dessa fall berott på faktorer såsom familjehemsplacering, psykisk ohälsa eller en form av beroendeställning till den tilltalade. I två av dessa mål vägdes även ålderskillnaderna, som var 12 år i ett av målen och 15 år i ett av målen, in i bedömningen att det rörde sig om våldtäkt mot barn. I de fall där målsäganden var 14 år har alltså hovrätterna varit konsekventa när det rört sig om situationer där det kan ifrågasättas om målsäganden haft tillräckliga förutsättningar att ta ställning till situationen. Detta var inte fallet bland avgöranden rörande 13-åriga målsägande.

I fyra mål konstaterades att det sexuella umgänget möjligtvis inte kunde ses som ofrivilligt, men inte heller som fullständigt frivilligt och ömsesidigt. Denna bedömning grundade sig på olika faktorer. Omständigheter som resulterade i att ett sexuellt umgänge inte ansågs vara fullständigt frivilligt och ömsesidigt var exempelvis att den tilltalade hade sexuella kontakter med flera barn och delade bilder av målsägandena till andra, att målsäganden hade druckit alkohol vid tillfället, att målsäganden hetsats till det sexuella umgänget av andra personer, att parterna hade en dålig relation eller ingen relation, att målsäganden inte vågade säga nej eller att det sexuella umgänget inte föregicks av någon form av planering. Ålderskillnader hade också betydelse i bedömningen av om en sexuell handling kunde anses vara fullständigt frivillig och ömsesidig från målsägandens sida. Det vägdes i två mål in att ålderskillnaderna om fem respektive tio år inte var helt oväsentliga. Dessa ålderskillnader utgjorde dock inte ensamt skäl för att döma för våldtäkt mot barn utan vägdes in tillsammans med andra omständigheter, i dessa fall avsaknad av en god relation och att de tilltalade var mer drivande. Relationen mellan parterna har varierat i dessa fall. Avsaknad av en god relation har inte nödvändigtvis resulterat i att den strängare rubriceringen tillämpats. Den största ålderskillnaden har varit nio år och detta har inte i sig heller medfört en strängare rubricering.

4.2 Ansvarsfrihet

I tre av de 65 rättsfallen tillämpades 6 kap. 14 § BrB. I 14 av rättsfallen uttryckte hovrätterna något om varför ansvarsfrihetsregeln inte var tillämplig. Dessa totalt 17 fall kommer att redogöras för under 4.2.1 och 4.2.2 nedan. I de resterande 48 domarna har ansvarsfriheten endast diskuterats av tingsrätten, inte diskuterats alls, endast tagits upp i genomgången av relevant rättslig reglering eller endast hänvisats till av den tilltalade. Dessa 48 domar är således inte intressanta för ändamålet att undersöka hur hovrätterna resonerar kring ansvarsfrihetsregeln.

Det har inte varit möjligt att tillämpa ansvarsfrihetsregeln i de fall där målsägandena varit 12 år, eftersom en gärning behöver bedömas som sexuellt utnyttjande av barn innan eventuell ansvarsfrihet kan komma i fråga. Som tidigare har framgått har de tilltalade dömts för våldtäkt mot barn i alla de fall där målsägandena varit 12 år.

4.2.1 13-åriga målsägande

Ansvarsfrihetsregeln tillämpades inte av domstolen i något av de fall där målsäganden var 13 år. I sju av målen berörde hovrätten dock frågan om eventuell tillämpning av ansvarsfrihetsregeln. I fyra av dessa sju mål rubricerades gärningarna som våldtäkt mot barn, vilket enligt hovrätterna uteslöt tillämpning av ansvarsfrihetsregeln. I ett av målen tillade hovrätten att ansvarsfrihetsregeln inte hade tillämpats oavsett brottsrubricering eller förekomst av frivillighet. Detta berodde på målsägandens ålder, parternas treåriga åldersskillnad och parternas begränsade relation. I de övriga tre målen rubricerades gärningarna som sexuellt utnyttjande av barn. I ett av dessa mål ansåg hovrätten att målsägandens ålder, som var 13 år och två månader, utgjorde skäl för att inte tillämpa ansvarsfrihetsregeln. Den tilltalade var då 15 år. I ett annat mål bedömdes flera faktorer vara avgörande för bedömningen att ansvarsfrihetsregeln inte skulle tillämpas. Dessa faktorer utgjordes av målsägandens ålder, att relationen mellan de inblandade inte var tillräckligt nära, att den tilltalade varit den drivande parten samt att det sexuella umgänget skett på hans initiativ utan någon förhandsplanering eller diskussion. I det tredje målet ansåg hovrätten att det fanns skäl som talade för att ansvarsfrihetsregeln skulle tillämpas, eftersom den tilltalade uppfattade samlaget som frivilligt, åldersskillnaden mellan parterna var endast 13 månader och de hade vad som fick tolkas som en god relation. Hovrätten vägde dock detta mot omständigheten att målsäganden faktiskt inte ville delta i den sexuella handlingen och mådde dåligt efteråt. Det var därför inte uppenbart att gärningen inte innebar något övergrepp mot målsäganden.

Det kan utifrån granskningen av dessa fall konstateras att det inte förefaller vara helt klart huruvida domstolen är förhindrad att tillämpa ansvarsfrihetsregeln när målsäganden är 13 år. Ett av fallen kan tolkas som att åldern i sig utgjorde det avgörande skälet för att inte tillämpa ansvarsfrihetsregeln. I de övriga fallen har åldern inte ensamt varit avgörande. Andra omständigheter som vägts in vid bedömningen att ansvarsfrihetsregeln inte varit tillämplig är parternas relation, hur den tilltalade har betett sig i förhållande till målsäganden vad gäller delaktighet och initiativtagande samt målsägandens upplevelse av händelsen.

4.2.2 14-åriga målsägande

Ansvarsfrihetsregeln tillämpades i tre av de mål där målsäganden var 14 år. I sju andra mål med 14-åriga målsägande förde hovrätten någon form av diskussion avseende varför gärningen inte skulle vara ansvarsfri med stöd av 6 kap. 14 § BrB. I ett av dessa sju mål dömdes den tilltalade för våldtäkt mot barn och i sex fall dömdes för sexuellt utnyttjande av barn.

I ett mål förklarades att möjligheten att tillämpa ansvarsfrihetsregeln var utesluten på grund av att den tilltalade dömdes för våldtäkt mot barn. I två andra mål var möjligheten förhindrad redan med hänsyn till åldersskillnaden mellan parterna. I de målen var de tilltalade 19 och ett halvt respektive 26 år gamla, vilket innebar att åldersskillnaderna mellan målsägandena och de tilltalade var fem respektive tolv år. I ytterligare ett mål, där den tilltalade var 18 år, utgjorde en inte ringa åldersskillnad skäl för att inte tillämpa ansvarsfrihetsregeln, men då tillsammans med omständigheterna att parterna inte hade en god och nära relation eftersom den tilltalade hade en fast relation med en annan person och endast hade ett strikt sexuellt intresse av målsäganden. I ett annat mål, där den tilltalade också var 18 år, var ansvarsfrihet utesluten på grunderna att det inte rörde sig om en ringa åldersskillnad och att det inte var uppenbart att gärningen inte innebar ett övergrepp mot målsäganden. Hur hovrätten såg på den sistnämnda faktorn är oklart, eftersom de hänvisade till tingsrättens resonemang. Tingsrättens resonemang byggde på att det sexuella umgänget inte präglats av frivillighet och ömsesidighet men den delen ändrades av hovrätten, som uttalade att den tilltalades uppgifter om att det var frivilligt och ömsesidigt inte motbevisats. I ett annat mål var förutsättningarna för ansvarsfrihet inte uppfyllda eftersom det sexuella umgänget inte hade föregåtts av någon diskussion eller planering och parterna hade inte någon pågående vänskaps- eller kärleksrelation. Avsaknad av en god och nära relation var den utslagsgivande faktorn i ytterligare ett fall, där parterna inte kände varandra eller hade träffats innan den åtalade gärningen.

I de tre mål där hovrätten friade de tilltalade med hänvisning till ansvarsfrihetsregeln, har domstolen beaktat flera olika omständigheter. I det första målet var den tilltalade 16 år gammal. Parterna hade en relation som de båda uppfattade som att de dejtade. Enligt målsäganden själv var deltagandet inte frivilligt. Avsaknaden av stödbevisning innebar dock att utgångspunkten blev den tilltalades uppgifter om att den sexuella handlingen var helt frivillig och ömsesidig. Hovrätten ansåg att de sammantagna omständigheterna innebar att det framstod som uppenbart att gärningen inte utgjorde något övergrepp. Dessa omständigheter utgjordes av en ringa åldersskillnad, att det inte fanns några påvisade skillnader i parternas mognad och utveckling, att de hade vad som kan liknas vid en relation och att inga otillbörliga medel såsom våld, tvång eller påtryckningar förekommit. Ansvarsfrihetsregeln tillämpades därför. I ett annat fall var omständigheterna ungefär likadana, bortsett från målsägandens uppgifter om frivilligheten. I det fallet var åldersskillnaden lite mindre än två år och inget talade för att det fanns någon skillnad i mognad mellan parterna. Parterna hade träffats vid några få tillfällen innan händelsen men relationen beskrevs som att de var förälskade i varandra. Det sexuella umgänget var frivilligt enligt både målsäganden och den tilltalade. Två skiljaktiga ledamöter ville döma den tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn eftersom målsäganden endast var strax över 14 år och eftersom de bara hade träffats ett fåtal gånger, men majoriteten ansåg att gärningen inte innebar

något övergrepp mot målsäganden och tillämpade därför ansvarsfrihetsregeln. I det tredje målet där 6 kap. 14 § BrB tillämpades var omständigheterna särpräglade. Parterna hade en äktenskapsliknande förbindelse och var 14 respektive 17 år gamla. Både målsäganden och den tilltalade var i samma mål målsägande i en åtalspunkt rörande barnäktenskapsbrott. Hovrätten ansåg att ansvarsfrihetsregeln var tillämplig mot bakgrund av att åldersskillnaden mellan parterna inte var särskilt stor, att samlaget enligt båda var frivilligt, att målsäganden var nära åldersgränsen för sexuellt självbestämmande, att äktenskapet inte hade ingåtts på någon av parternas initiativ och att båda var målsägande i åtalet för barnäktenskapsbrott.

I samtliga tre mål där ansvarsfrihetsregeln tillämpades var de tilltalade mellan 15 och 17 år gamla, medan målsägandena var 14 år. Slutsatsen som kan dras i det avseendet är således att en åldersskillnad om tre år inte anses vara för stor för att ansvarsfrihetsregeln ska kunna tillämpas. Ännu en slutsats är att tillämpning av 6 kap. 14 § BrB kan vara aktuell trots att målsäganden är nyss fyllda 14 år. Till skillnad från vad som gäller för sexuellt utnyttjande av barn, är det en förutsättning att relationen mellan parterna är av en viss karaktär. Det behöver vara en form av kärleks- eller vänskapsrelation. Det behöver också röra sig om frivilliga sexuella handlingar. Motsatsen får åtminstone inte vara bevisad. I ett fall utgick hovrätten dock från målsägandens perspektiv och ansåg således att ansvarsfrihetsregeln inte var tillämplig eftersom målsäganden innerst inne inte ville, även om den tilltalade uppfattat det som frivilligt. I vissa fall talas det om skillnader i mognad och utveckling. Domstolarna gör dock inte någon noggrann undersökning i den delen, utan det synes snarare företas en presumption för att det inte finns några skillnader i mognad och utveckling mellan parterna om inte annat har framkommit.

5 Resultat och analys

Detta kapitel återkopplar till uppsatsens syfte och frågeställningar. Det ska alltså besvaras vilka omständigheter som, enligt lagförarbeten, HD-avgöranden och hovrättsavgöranden, beaktas vid bedömningen av om ett samlag eller en med samlag jämförlig handling med någon under 15 år ska bedömas som våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn eller en ansvarsfri gärning. Vidare undersöks om HD:s och hovrätternas tillämpning av dessa paragrafer kan anses vara förenliga med lagstiftarens intentioner att säkerställa barns skyddsbehov. Det diskuteras även huruvida den gällande regleringen är tydlig och förutsebar.

Avsnitt 5.1 nedan är främst avsedd att presentera svaret på den första frågeställningen, men det bör tilläggas att de kritiska perspektiven, det vill säga svaren på den andra och tredje frågeställningen, i stor utsträckning kommer att vara invävda i avsnitt 5.1. Detta syftar till att underlätta för läsaren att följa de kritiska synpunkterna genom att framföra dem i direkt anslutning till de specifika delarna som kritiseras. I avsnitt 5.3, och dess underrubriker, avses att sammanföra de kritiska aspekterna som behandlats samt att tillföra ytterligare kritiska synpunkter som inte faller inom ramen för innehållet i avsnitt 5.1 och tillhörande underrubriker.

5.1 Omständigheter som beaktas vid gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn

5.1.1 Målsägandens ålder och parternas åldersskillnad

Att målsäganden uppnått en viss ålder har visat sig vara en absolut förutsättning för att bedöma en gärning som sexuellt utnyttjande av barn istället för våldtäkt mot barn. Den tilltalades ålder har i vissa fall visat sig ha viss betydelse. Av lagförarbetena framgår att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn inte ska tillämpas när det gäller brott mot mindre barn. Vad som avses med mindre barn har lagstiftaren emellertid inte klargjort. I såväl HD-praxis som hovrättsavgöranden har det dock med tydlighet framkommit att den nedre åldersgränsen för tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn är 13 år. Om barnet är yngre än 13 år, rubriceras gärningen som våldtäkt mot barn oberoende av omständigheterna i övrigt. Det har klargjorts genom NJA 2006 s. 510¹⁰¹ och NJA 2012 s. 564¹⁰². Hovrätternas bedömningar har i samtliga av de granskade fallen varit i linje med detta.¹⁰³

I lagförarbetena beskrivs två typsituationer där sexuellt utnyttjande av barn kan bli tillämpligt.¹⁰⁴ Den ena situationen utgörs av att den ena parten är strax över 15 år medan den andra är strax under 15 år. Den andra situationen är när det finns en större åldersskillnad, exempelvis om målsäganden är 14 år och 11 månader medan den tilltalade är 29 år. Den förstnämnda situationen visar att bestämmelsen kan tillämpas när åldersskillnaden är ringa.

¹⁰¹ Se avsnitt 3.1.3.

¹⁰² Se avsnitt 3.1.4.

¹⁰³ Se avsnitt 4.1.1.

¹⁰⁴ Se avsnitt 2.1.2.1.

Den andra situationen förefaller avse att en större åldersskillnad, i detta fall en åldersskillnad om 15 år, kan anses vara acceptabel om målsäganden är mycket nära att fylla 15 år. HD har inte lämnat någon tydlig vägledning kring om åldersskillnaden är av vikt och i sådant fall vilken betydelse den har. Det framstår dock som att HD i detta avseende har tillämpat bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn mer extensivt, till fördel för den tilltalade, än vad lagstiftaren tänkt. HD har exempelvis i ett fall, NJA 2006 s. 79 I¹⁰⁵, dömt en 25-årig man för sexuellt utnyttjande av barn mot en 13-årig målsägande. HD har därigenom klargjort att en åldersskillnad om 12 år inte är för stor för att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn ska tillämpas även när målsäganden är 13 år, det vill säga förhållandevis långt ifrån åldersgränsen för sexuellt självbestämmande. Det har inte i något HD-fall tydligt angivits om det finns någon övre gräns för hur stor åldersskillnaden får vara för tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn. Det är därför oklart dels hur stor åldersskillnad som tillåts, dels om åldersskillnaden har större inverkan när målsäganden är 13 år jämfört med 14 år. Att dessa frågor inte har besvarats tydligt speglas även av hovrättsavgörandena, där det saknas en enhetlighet gällande åldersskillnadens betydelse. Åldersskillnaden har endast i ett hovrättsfall, där målsäganden var 14 år medan den tilltalade var 39 år, varit avgörande för bedömningen att gärningen utgjort våldtäkt mot barn.¹⁰⁶ I vissa andra hovrättsfall har åldersskillnaden beaktats i bedömningen, men då tillsammans med andra omständigheter. Den lägsta åldersskillnaden i de fall där åldersskillnaden varit en av flera faktorer som resulterat i en grövre rubricering var sex år i fallen med 13-åriga målsägande och fem år i fallen med 14-åriga målsägande. Detta tyder på att en inte helt obetydlig, men ändå inte alltför stor, åldersskillnad kan ha betydelse om det finns andra försvårande omständigheter. I ett rättsfall uttalades att åldersskillnaden mellan en 13-åring och en 25-åring var så stor att det kan ifrågasättas om det någonsin kan röra sig om frivillighet. Detta var ett av de fall där det inte förklarades tydligt vad som låg bakom den grövre rubriceringen, men uttalandet ger sken av att åldersskillnaden ensamt kan ha utgjort grund för det. Detta avviker dock från vad HD kom fram till i NJA 2006 s. 79 I. Det kan dessutom noteras att det i NJA 2006 s. 79 II¹⁰⁷, där parterna var 14 respektive 24 år gamla, fanns andra omständigheter som kan tolkas som försvårande, såsom att målsäganden var alkoholberusad och trött. Alkoholberusning var en faktor som, tillsammans med omständigheterna att det skiljde fem år mellan parterna och att parterna inte hade en nära relation, i ett av de granskade hovrättsfallen beaktades vid bedömningen att gärningen utgjorde våldtäkt mot barn.¹⁰⁸ I HD-fallet räckte dock inte den tioåriga åldersskillnaden, målsägandens alkoholberusning och avsaknad av en god relation som grunder för att döma för våldtäkt mot barn.

Ett annat fall som bör lyftas för att illustrera rättstillämparens syn på målsägandens ålder och parternas åldersskillnad är NJA 2006 s. 510, där en 20-årig man dömdes för våldtäkt mot bland annat två 13-åringar. Den påtagliga åldersskillnaden, sju år, var en av anledningarna till att den grövre rubriceringen tillämpades. NJA 2006 s. 510 medförde dock inte att NJA 2006 s. 79 I

¹⁰⁵ Se avsnitt 3.1.1.

¹⁰⁶ Se avsnitt 4.1.3.4.

¹⁰⁷ Se avsnitt 3.1.2.

¹⁰⁸ Se fjärde stycket i avsnitt 4.1.3.3.

förlorade sin prejudicerande effekt. HD har själva hänvisat till NJA 2006 s. 79 I i ett senare avgörande, NJA 2014 s. 990¹⁰⁹. Även hovrätterna har i flera fall hänvisat till domen i sina domskäl. NJA 2006 s. 79 I och NJA 2014 s. 990 får ändå sägas vara något motsägelsefulla. I fallet från 2006, där rubriceringen blev sexuellt utnyttjande av barn, rörde det sig om en åldersskillnad om tolv år och den tilltalade hade fru och barn. I fallet från 2014, där rubriceringen blev våldtäkt mot barn i den delen som rörde övergreppen mot de 13-åriga målsägandena, var åldersskillnaden sju år. Den främsta skillnaden mellan dessa fall tycks vara att det sexuella umgänget i fallet från 2006 föregicks av planering, medan det skedde mer spontant i fallet från 2014. Enligt HD var det dock frivilligt i båda fallen. Det kan, mot bakgrund av utgången i fallet från 2014, framstå som att omständigheterna i fallet från 2006 också bör ha föranlett en dom för våldtäkt mot barn. Om HD anser att avsaknad av gemensam planering har sådan betydelse, är det vidare anmärkningsvärt att domstolen samtidigt dömde den tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn mot en 14-årig målsägande i fallet från 2014, eftersom åldersskillnaden endast var ett år mindre och omständigheterna i övrigt var likartade som vid övergreppet mot de 13-åriga målsägandena.

Det finns således en enhetlighet avseende när målsäganden uppnått en sådan ålder att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn får tillämpas. Vad gäller betydelsen av parternas åldersskillnad, ger dock varken förarbetena eller HD-praxis ett klart svar. I enstaka av de granskade hovrättsfallen har det förts resonemang om när åldersskillnaden är sådan att den ensamt kan föranleda en dom för våldtäkt mot barn eller när åldersskillnaden är tillräckligt stor för att, tillsammans med andra omständigheter, utgöra skäl för den grövre rubriceringen. Hovrätten är dock en underinstans och det kan inte sägas finnas någon samstämmighet i bedömningarna av denna fråga.

5.1.2 Frivillighet och ömsesidighet

Bortsett från målsägandens ålder, som behöver vara lägst 13 år för att tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn ska kunna ske, är förekomsten av frivillighet och ibland ömsesidighet den viktigaste faktorn.

5.1.2.1 Fullständig frivillighet och ömsesidighet eller endast frivillighet?

Av förarbetena framgår att det ska finnas fullständig frivillighet och ömsesidighet mellan parterna för att sexuellt utnyttjande av barn ska kunna tillämpas istället för våldtäkt mot barn.¹¹⁰ Termen “fullständig frivillighet och ömsesidighet” indikerar att det görs en mer restriktiv bedömning än om endast frivillighet hade krävts. Vad begreppen innebär förklaras dock inte närmare av lagstiftaren. Hur strikt bedömningen av frivillighet ska vara, och i vilken utsträckning restriktiviteten i denna skiljer sig från bedömningen av våldtäkter mot personer över 15 år, framgår således inte tydligt.

Vad gäller huruvida både fullständig frivillighet och ömsesidighet behöver föreligga, vad skillnaden mellan dessa begrepp är och vad termen “fullständig” åsyftar i sammanhanget,

¹⁰⁹ Se avsnitt 3.1.5.

¹¹⁰ Se avsnitt 2.1.2.1.

svarar inte HD heller tydligt på. Det framgår visserligen, när HD återger förarbetenas innehåll, att det sexuella umgänget behöver vara fullständigt frivilligt och ömsesidigt. HD har sedan i vissa fall lagt vikt vid att målsägandens deltagande ska bedömas vara både fullständigt frivilligt och ömsesidigt, se till exempel NJA 2006 s. 79 I, NJA 2014 s. 990 och NJA 2006 s. 510. Vid beaktande av dessa fall synes ömsesidighet syfta på exempelvis att det sexuella umgänget planerats i samråd mellan parterna eller att det varit en del av en ömsesidig kärleksrelation. I vissa fall har HD endast diskuterat frivillighet, exempelvis i NJA 2006 s. 79 II. Ännu ett fall värt att lyfta i detta sammanhang är NJA 2015 s. 948¹¹¹, där HD uttalat att det inte varit fråga om ett fall där den sexuella handlingen byggte på fullständig frivillighet och ömsesidighet, men att den tilltalade ändå uppfattat det som frivilligt från målsägandens sida och att detta, tillsammans med parternas åldrar, innebar att den tilltalade skulle dömas för sexuellt utnyttjande av barn. Det råder oklarheter kring om detta ska tolkas som att enbart frivillighet behöver föreligga eller om HD ansåg att den tilltalade uppfattade situationen som både frivillig och ömsesidig, men att man uttryckligen redogjorde för uppfattningen om endast frivillighet.

Hovrätterna har, likt HD, varit inkonsekventa i sin behandling av ömsesidighet. I vissa fall har ömsesidigheten diskuterats ingående och i andra fall har den nämnts kortfattat eller inte berörts alls. Det är oklart om detta innebär att domstolarna inte har tagit hänsyn till ömsesidigheten eller endast avstått från att framhäva den delen i sina domar. Om det förhåller sig enligt det förstnämnda, innebär det att tillämpningen inte skett i enlighet med lagförarbetena eftersom "fullständig frivillighet och ömsesidighet" uttryckligen förutsätts där. Det är i viss mån problematiskt även om det är på så sätt att domstolen gjort en bedömning av ömsesidigheten men låtit bli att redogöra för den. Domar fyller en kommunikativ funktion mellan rätten och allmänheten genom att tydliggöra hur lagen tolkas i olika situationer. Att en dom uppvisar otydlighet till en sådan grad att en omständighet, som kan utgöra gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn, har utelämnats från domskälen kan försvåra förutsebarheten av rättstillämpningens bedömning av en viss gärning.

5.1.2.2 När föreligger fullständig frivillighet och ömsesidighet?

Med grund i det som anförts i styckena ovan, behandlar detta avsnitt bedömningen av både fullständig frivillighet och ömsesidighet samt av endast frivillighet. Detta beror på att HD såväl som hovrätterna i vissa fall enbart har beaktat att deltagandet ska vara frivilligt och inte fullständigt frivilligt och ömsesidigt.

Närmare klagöranden kring hur dessa aspekter ska bedömas framgår inte av lagförarbetena, varken avseende frivillighet eller ömsesidighet, med undantag för att det nämns att barnet med hänsyn till sin utveckling och omständigheterna i övrigt ska ha förutsättningar att bedöma och ta ställning till situationen. HD har gett viss vägledning i hur bedömningen av fullständig frivillighet och ömsesidighet ska göras. Genom NJA 2006 s. 79 II och NJA 2015 s. 948 har det tydliggjorts att den tilltalades uppfattning av frivillig- och ömsesidighetsaspekten är avgörande för bedömningen. Om den tilltalade är av uppfattningen att det sexuella umgänget varit frivilligt

¹¹¹ Se avsnitt 3.1.6.

och ömsesidigt, behöver detta motbevisas av åklagaren. I annat fall finns en överhängande risk att gärningen inte anses utgöra våldtäkt mot barn.

I likhet med vad som framgått av HD-avgörandena har det genom hovrättsavgörandena visats att det som är avgörande för bedömningen om frivillighet är den tilltalades uppgifter. Om det inte fanns en problematik kring att i bevishänseende behöva styrka huruvida ett barn har deltagit frivilligt, skulle antalet fällande domar för våldtäkt mot barn öka.¹¹² Som tidigare nämnts är detta inte förenligt med en av intentionerna bakom införandet av brottet våldtäkt mot barn. I förarbetena framhålls att införandet av brottet våldtäkt mot barn syftade till att komma till rätta med bevisvärigheter samt att tidigare kritik mot rättstillämpningen rörde domstolarnas fokus på barnets eventuella medverkan.¹¹³

Vad gäller gränsdragningen mellan frivillighet och bristande frivillighet, har HD genom NJA 2006 s. 79 II och NJA 2015 s. 948 klargjort att målsägandens alkoholberusning och passiva agerande inte behöver föranleda att domstolen väljer den grövre rubriceringen. Det kan även här argumenteras för att HD till förmån för den tilltalade har en alltför extensiv tolkning av när frivillighet bedöms föreligga. Det finns skäl att ifrågasätta om ett barn har deltagit frivilligt när denne varit påverkad av alkohol eller förhållit sig passiv. Även om det möjligtvis inte finns tillräckligt underlag för att säga att det varit ofrivilligt, är det rimligt att anse att det inte funnits *fullständig frivillighet och ömsesidighet* i dessa sammanhang. Vad gäller alkoholpåverkan har graden av berusning givetvis en betydelse för målsägandens utsatthet. I NJA 2006 s. 79 II konstaterades dock att målsäganden hade konsumerat alkohol i en inte obetydlig mängd och dessutom var trött. Detta borde rimligen ha väckt frågor beträffande hennes möjligheter att uttrycka fullständig frivillighet och ömsesidighet i den aktuella situationen. Det är också anmärkningsvärt att HD i NJA 2015 s. 948 funnit att målsäganden var passiv och att mycket tydde på att hon inte ville, för att sedan komma fram till att den tilltalade skulle dömas för sexuellt utnyttjande av barn. Att agera passivt bör inte ses som en märklig reaktion för någon som inte vill men som inte vågar göra motstånd eller som blir fysiskt paralyserad, särskilt om brottsoffret är ett barn och redan av den anledningen kan ha svårigheter att stå emot den naturliga auktoriteten hos en äldre person.

HD har vidare genom NJA 2022 s. 826¹¹⁴ klargjort att sexuellt utnyttjande av barn inte ska tillämpas i fall där den tilltalade har avsett att köpa sexuella tjänster av barnet. I ett sådant fall saknar det således betydelse hur det i övrigt förhållit sig beträffande frivilligheten och ömsesidigheten. HD har inte i något fall klargjort hur man ska förstå lagstiftarens uttalande om att målsäganden ska ha förutsättningar att bedöma och ta ställning till situationen.

Vad gäller hovrätternas tolkning av vad som utgör fullständig frivillighet och ömsesidighet är det svårt att finna en tydlig och konsekvent röd tråd i hovrätternas rättstillämpning, eftersom antalet granskade hovrättsdomar är omfattande och bedömningarna har i många fall spretat. För att nämna ett exempel kan det framhållas att passivitet, tillsammans med omständigheterna

¹¹² Jämför diagram 2 med diagram 3 i avsnitt 4.1.2.4 och diagram 6 med diagram 7 i avsnitt 4.1.3.4.

¹¹³ Se avsnitt 2.1.1.1.

¹¹⁴ Se avsnitt 3.1.7.

att parterna var obekanta och att gärningen ägde rum på en idrottsplats, i ett hovrättsfall ansågs utgöra grund för att döma för våldtäkt mot barn.¹¹⁵ Samtidigt har hovrätten i ett annat fall, med liknande omständigheter gällande relationen och platsen för gärningen, dömt för sexuellt utnyttjande av barn och beskrivit passiviteten som icke anmärkningsvärd med hänvisning till att målsäganden saknade tidigare sexuella erfarenheter.¹¹⁶ I det sistnämnda fallet utgjorde NJA 2015 s. 948 ett led i bedömningen om att gärningen skulle rubriceras som sexuellt utnyttjande av barn.

Beträffande målsägandens förmåga att med hänsyn till sin utveckling och övriga omständigheter kunna ta ställning till situationen, har hovrätterna bidragit med viss klarhet i hur detta bör tolkas.¹¹⁷ Hovrätterna har i huvudsak, men inte fullt ut, varit konsekventa i detta avseende. Sammanfattningsvis kan konstateras att den generella utgångspunkten enligt hovrätterna varit att omständigheter som diagnoser hos målsäganden, psykisk ohälsa, självskadebeteende och i övrigt problematiska livssituationer talar för att gärningen ska rubriceras som våldtäkt mot barn på grund av att det inte funnits fullständig frivillighet och ömsesidighet. I ett hovrättsfall har dock målsägandens problematiska livssituation i form av självskadebeteende, drogrelaterade problem och HVB-hemsplacering föranlett en dom för sexuellt utnyttjande av barn.

Det har inte varit möjligt att av lagförarbetena utläsa om parternas relation har bäring på bedömningen av huruvida fullständig frivillighet och ömsesidighet har förelegat. Av HD-domarna framgår att en god relation i varje fall inte är ett kriterium som behöver uppfyllas, men det kan i övrigt inte utläsas huruvida relationen har betydelse för brottsrubriceringen, möjligen med undantag av NJA 2006 s. 510 där relationen påverkade valet av brottsrubricering för de målsägande som var 13 år gamla. Av hovrättsfallen har en tydligare bild av relationens betydelse getts. Avsaknad av en god relation utgör inte i sig skäl för att döma för våldtäkt mot barn, men avsaknad av en sådan relation i kombination med andra försvårande omständigheter har påverkat bedömningen om förekomsten av frivillighet och ömsesidighet och således föranlett hovrättsdomar för våldtäkt mot barn. I vissa fall har även parternas åldersskillnad varit en del av bedömningen om frivillighet och ömsesidighet. Huruvida detta är tänkt att vara en del av den bedömningen är däremot oklart, eftersom hovrätten i ett fall har kommit fram till att det förelåg fullständig frivillighet och ömsesidighet men samtidigt dömde den tilltalade för våldtäkt mot barn eftersom åldersskillnaden var 25 år. Det föreföll sålunda ha varit en omständighet separerad från frivillighet och ömsesidighet. Lagförarbetena eller HD:s domar ger inte heller någon klarhet i detta, såsom konstaterats i avsnitt 5.1.1.

¹¹⁵ Se fjärde stycket under avsnitt 4.1.2.3.

¹¹⁶ Se sista stycket under avsnitt 4.1.3.3.

¹¹⁷ Se tredje stycket under avsnitt 4.1.2.3 och andra stycket under avsnitt 4.1.3.3.

5.2 Omständigheter som beaktas vid ansvarsfrihetsregelns tillämpning

5.2.1 Parternas åldrar, mognad och utveckling

För tillämpning av ansvarsfrihetsregeln förutsätts enligt förarbetena att målsäganden befinner sig nära gränsen för den sexuella självbestämmanderätten samt att gärningsmannen är obetydligt äldre och har kommit obetydligt längre i sin mognad.¹¹⁸ Som exempel nämns att den ena är 16 år medan den andra är 14 år. HD har i ett rättsfall, NJA 2007 s. 201¹¹⁹, gett vägledning beträffande hur ansvarsfrihetsregeln ska tillämpas. I det fallet var målsäganden ungefär 14 och ett halvt år medan den tilltalade var 17 år gammal. En åldersskillnad om lite mindre än tre år faller således inom innebörden av en obetydlig åldersskillnad. HD har uttalat att det är rimligare att godta en större åldersskillnad när målsäganden är mycket nära sin 15-årsdag än när denne precis har fyllt 14 år. HD anser dessutom att mognad och utveckling kan bero på respektive parts kön, men en viss schablonisering tillåts på grund av att det kan vara svårt eller olämpligt att föra bevisning om sådana omständigheter.

I de granskade hovrättsfallen har ansvarsfrihetsregeln tillämpats endast när målsäganden varit 14 år.¹²⁰ Bestämmelsen har även diskuterats i flera fall med 13-åriga målsägande.¹²¹ I ett av dessa fall, där målsäganden var strax över 13 år och den tilltalade strax över 15 år, tolkas hovrättens domskäl som att målsägandens ålder i sig var avgörande för att inte tillämpa ansvarsfrihetsregeln. I ett annat fall med en 13-årig målsägande indikerar hovrättens resonemang att målsägandens ålder inte var ett hinder för att tillämpa ansvarsfrihetsregeln. Den avgörande faktorn var istället att målsäganden uppfattade händelsen som ett övergrepp till följd av bristande inre vilja. I övriga fall där målsäganden var 13 år och där ansvarsfrihetsregeln diskuterades men inte tillämpades, framstår målsägandens ålder, i kombination med andra omständigheter, som skäl till att ansvarsfrihetsregeln inte tillämpades. Även om ansvarsfrihetsregeln inte tillämpats i något fall med 13-åriga målsägande, ger hovrätterna resonemang sammantaget intryck av att det inte är helt uteslutet att bestämmelsen kan tillämpas även när målsäganden är 13 år. I de fall där målsägandena varit 14 år och ansvarsfrihet diskuterats men inte tillämpats, framgår att en åldersskillnad om fem år i sig har ansetts vara skäl för att inte tillämpa bestämmelsen. I de fall där ansvarsfrihetsregeln har tillämpats har den största åldersskillnaden varit tre år. Det framgår också att bestämmelsen kan tillämpas om målsäganden nyligen fyllt 14 år. Huruvida det finns skillnader i bedömningen beroende på målsägandens kön är svårt att utläsa, eftersom nästintill samtliga målsäganden varit flickor, medan samtliga tilltalade varit pojkar eller män.

Vad gäller skillnaden i mognad och utveckling har varken HD eller hovrätterna klargjort hur detta ska bedömas. Det tolkas som att parternas mognad och utveckling förutsätts motsvara deras åldrar, om inget annat har framkommit. Vidare förefaller bedömningen av mognad och

¹¹⁸ Se avsnitt 2.2.1.

¹¹⁹ Se avsnitt 3.2.1.

¹²⁰ Se avsnitt 4.2.2.

¹²¹ Se avsnitt 4.2.1.

utveckling huvudsakligen göras baserat på parternas beteende under polisförhör eller rättegångsförhör.

5.2.2 Frivillighet och ömsesidighet

Av förarbetena framgår också att den sexuella handlingen behöver vara ömsesidig och helt frivillig för att ansvarsfrihetsregeln ska bli aktuell. Det nämns också att tvång eller någon annan form av otillbörlig påverkan inte ska ha använts. Begreppet "fullständig" har inte använts i samband med hur frivillighets- och ömsesidighetsaspekten beskrivs i relation till ansvarsfrihetsregeln. Beskrivningen "ömsesidig och helt frivillig" ger dock intryck av att bedömningen i denna del ska ske med samma strikta förhållningssätt som vid tillämpningen av sexuellt utnyttjande av barn.

HD har även i detta avseende visat att den tilltalades uppgifter läggs till grund för bedömningen om frivillighet och att det krävs stödbevisning om målsäganden hävdar att deltagandet varit ofrivilligt. Hovrätterna har inte varit helt konsekventa när det gäller vems perspektiv som ska utgöra utgångspunkten för bedömningen av frivilligheten. Ett hovrättsfall utmärker sig på så sätt att den tilltalade uppfattade målsägandens deltagande som frivilligt, men faktumet att målsäganden faktiskt inte ville innebar att det inte stod klart att gärningen inte utgjorde ett övergrepp mot henne och att ansvarsfrihetsregeln således inte kunde tillämpas.¹²² Varken HD eller hovrätterna har fäst någon betydelse vid innebörden av ömsesidighet i fall av ansvarsfrihet, mer än att konstatera att ömsesidighet behöver föreligga. Det kan tänkas att ömsesidigheten främst är hänförlig till parternas relation och åldersskillnad, såsom framgår i vissa hovrättsfall gällande gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn. I lagförarbetena nämns dock en inte obetydlig åldersskillnad samt en god och nära relation som självständiga förutsättningar, vilket troligtvis är anledningen till att hovrätterna inte tolkar dessa omständigheter som en del av ömsesidighet på samma sätt som vid gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn.

Huruvida frivillighetsbedömningen görs striktare i fall av ansvarsfrihet än i fall av sexuellt utnyttjande av barn är inte helt klart, men vissa hovrättsavgöranden tyder på att så är fallet. I flera hovrättsfall har domstolarna dömt de tilltalade för sexuellt utnyttjande av barn, men samtidigt inte ansett att frivilligheten varit sådan att ansvarsfrihetsregeln kan tillämpas.¹²³

5.2.3 Parternas relation

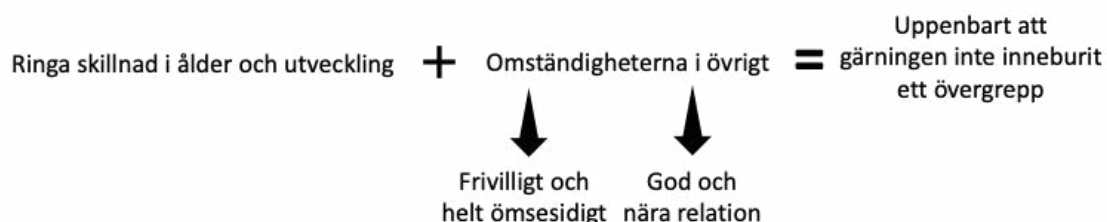
Det krävs enligt förarbetena att parterna har en god och nära relation för att ansvarsfrihetsregeln ska kunna tillämpas. HD har klargjort att detta inte nödvändigtvis behöver syfta på en kärleksrelation, utan även exempelvis en vänskapsrelation. Även hovrättsavgörandena har visat att det inte behöver röra sig om en exklusiv kärleksrelation. Relationer där parterna dejtar och endast har träffats vid få tillfällen kan också omfattas. Till skillnad från vad som gäller för sexuellt utnyttjande av barn, är det alltså inte möjligt att tillämpa ansvarsfrihetsregeln om parterna inte har en bekantskap sedan tidigare.

¹²² Se avsnitt 4.2.1.

¹²³ Se avsnitt 4.2.2.

5.2.4 Målsägandens uppfattning av gärningen

Det framgår av 6 kap. 14 § att tillämpning av ansvarsfrihetsregeln förutsätter att det är uppenbart att gärningen inte inneburit något övergrepp mot målsäganden. Vid denna bedömning ska hänsyn tas till den ringa skillnaden i ålder och utveckling samt omständigheterna i övrigt. Detta får tolkas som att det inte är uppenbart att gärningen inte inneburit något övergrepp om skillnaden i ålder och utveckling inte varit ringa. Av lagförarbetena framgår att det vid bedömningen av om gärningen innebär ett övergrepp även ska tas hänsyn till parternas relation och omständigheterna under vilka den sexuella handlingen företogs. Det framgår också därvid att det krävs att målsäganden deltagit helt frivilligt och att det varit ömsesidigt. Av lagtexten och lagförarbetena framgår således att bedömningen av om gärningen utgör ett övergrepp eller inte görs med hänsyn till de omständigheter som nämnts ovan: parternas skillnad i ålder och utveckling, förekomsten av frivillighet och ömsesidighet samt parternas relation.

Det framgår emellertid inte av lagtexten och lagförarbetena huruvida bedömningen av om gärningen utgör ett övergrepp är objektiv eller om hänsyn tas till målsägandens personliga upplevelse. Formuleringen “uppenbart att gärningen inte inneburit ett övergrepp” framstår som en fråga med subjektiva inslag. HD:s avgörande visar att domstolen har lagt vikt vid att *målsäganden* inte uppfattat händelsen som ett övergrepp, vilket tyder på att ett subjektivt perspektiv har använts i bedömningen. Vikt har även lagts vid om det omedelbart uppfattats som ett övergrepp. För att visa att målsäganden inte omedelbart uppfattade gärningen som ett övergrepp, framhöll HD att målsäganden inte reagerade på händelsen genom att berätta för utomstående och ta avstånd från den tilltalade förrän några dagar senare. HD verkar således ha försökt tolka händelsen utifrån målsägandens perspektiv när det gäller bedömningen av om gärningen uppfattades som ett övergrepp, men domstolen har samtidigt beaktat vad som kan tolkas som deras egna värderingar kring hur målsäganden borde ha agerat om gärningen verkligen uppfattats som ett övergrepp.

I ett hovrättsavgörande konstaterade domstolen att det inte var uppenbart att gärningen inte uppfattades som ett övergrepp, eftersom målsäganden enligt sina egna uppgifter inte ville, även om den tilltalade uppfattade situationen som frivillig. Därför ansågs ansvarsfrihetsregeln inte vara tillämplig.¹²⁴ I ett annat hovrättsfall kom domstolen däremot fram till en annan slutsats. Trots att målsäganden uppgav att den sexuella handlingen inte skedde frivilligt, valde domstolen att utgå från den tilltalades beskrivning av händelsen och fann att

¹²⁴ Se återigen avsnitt 4.2.1.

ansvarsfrihetsregeln var tillämplig.¹²⁵ Kontrasterna mellan dessa avgöranden belyser att det för rättstillämparen inte framstår som helt tydligt vilket perspektiv som avgör bedömningen av om det är uppenbart att gärningen inte utgör ett övergrepp.

5.3 Brister i rättstillämpningen och lagstiftningen

5.3.1 Ett barnperspektiv

5.3.1.1. Gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn

Det har framkommit att den lindrigare brottsrubriceringen, sexuellt utnyttjande av barn, har tillämpats i en omfattning som kan förmodas vara större än vad lagstiftaren avsåg. Det var även innan införandet av brottet våldtäkt mot barn olagligt att ha sexuellt umgänge med personer under 15 år, oavsett omständigheter såsom avsaknad av våld eller tvång. Gärningen rubricerades då som sexuellt utnyttjande av underårig, med en straffskala på högst fyra års fängelse – densamma som för sexuellt utnyttjande av barn. Det markeras, i förarbetena till 2005 års lagstiftning, med tydlighet att barnvåldtäktsbestämmelsen infördes för att ytterligare förstärka skyddet för barn och ungdomar mot att utnyttjas i sexuella sammanhang och för att särskilt markera allvaret i sexualbrott som riktar sig mot barn. Våldtäkt mot barn var därför avsett att ersätta brottet sexuellt utnyttjande av underårig, men det har visats att sexuellt utnyttjande av underårig i hög grad i praktiken istället har ersatts med ett brott med samma straffskala. Det är därför rimligt att ifrågasätta om lagändringen 2005 fick det genomslag som lagstiftaren avsåg.

Ytterligare problematik, som berörts tidigare och som återigen understryker att brottet våldtäkt mot barn inte fått det genomslag lagstiftaren kan ha avsett, är de betydande bevisvårigheter som rör avsaknaden av frivillighet. En av lagstiftarens intentioner med införandet av våldtäkt mot barn var att bestämmelsens utformning inte skulle lämna något utrymme för diskussioner om huruvida barnet har deltagit frivilligt. Genom lagändringen var det tänkt att rättstillämparen skulle överkomma bevisproblematiken som framträdde när man stod mellan att tillämpa våldtäkt enligt 6 kap. 1 § BrB eller det gamla brottet sexuellt utnyttjande av underårig som då var reglerat i 6 kap. 4 § BrB. Denna problematik kvarstår än idag, trots att nästan 20 år har passerat sedan lagändringen, när domstolarna på grund av bevisvårigheter väljer att tillämpa bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn istället för våldtäkt mot barn. Frågan om bevisvårigheter i denna kontext är komplicerad eftersom det finns två motstående intressen: dels intresset av att skydda barn, dels intresset om att det som inte kan bevisas inte ska läggas den tilltalade till last. Huruvida man ska inskränka på oskuldspresumtionen bör givetvis inte vara föremål för diskussion. Det kan däremot argumenteras för att den bevisproblematik som fortfarande finns bör föranleda att sexuellt utnyttjande av barn tas bort. Något som kan, och även ska, göras är att domstolarna beaktar skillnaderna mellan "frivillighet" och "fullständig frivillighet och ömsesidighet". Att hovrätterna inte är konsekventa beträffande huruvida målsägandens deltagande ska vara fullständigt frivilligt och ömsesidigt eller enbart frivilligt –

¹²⁵ Se tredje stycket under avsnitt 4.2.2.

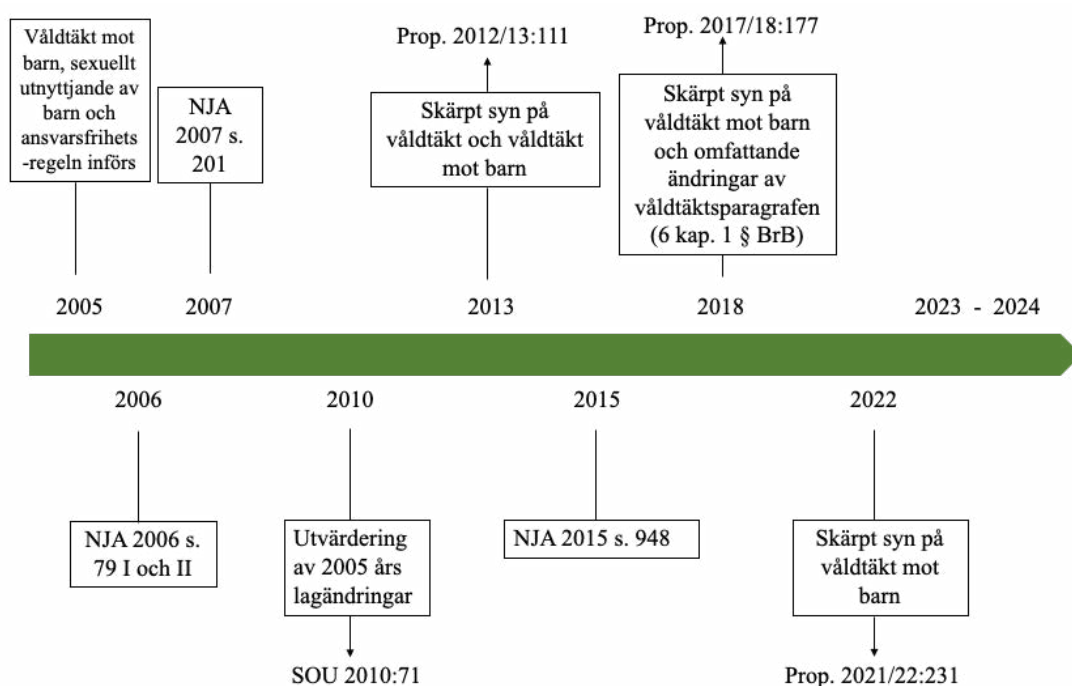
och särskilt vad fullständig frivillighet och ömsesidighet innebär i relation till endast frivillighet – är emellertid inte särskilt förvånande med tanke på att varken lagstiftaren eller HD har gett tillräckligt tydlig vägledning i detta avseende.

Ur ett barnskyddsperspektiv kan det vidare anses problematiskt att rättstillämparen har lagt en orimligt stor vikt på barnets agerande, samtidigt som gärningsmannens ansvar, särskilt i fall där gärningsmannen varit vuxen, har fått en alltför begränsad tyngd i bedömningen. Precis som lagstiftaren uttryckt i lagförarbetena till 2005 års lagstiftning, kan barn ha svårt att ge uttryck för sin vilja i situationer av relevant slag. Det framstår därför som orimligt att anse att en rubricering som förutsätter "fullständig frivillighet och ömsesidighet" från ett barn kan tillämpas i situationer där målsäganden förhållit sig passiv, varit alkoholberusad eller inte agerat på ett sådant sätt att den tilltalade med säkerhet borde ha förstått att deltagandet var ofrivilligt. Ur ett barnperspektiv är dessutom de åldersskillnader som har godtagits i vissa hovrättsfall, men framför allt av HD, klandervärda. Här åsyftas främst åldersskillnaderna i NJA 2006 s. 79 I och II. Barn som är 13 och 14 år saknar, särskilt i relation till de vuxna som i dessa två fall var 24 och 25 år, livserfarenheter och referensramar för vad som är acceptabelt beteende. Att ett barn anses ha varit initiativtagande eller ha deltagit i planeringen som föregick det sexuella umgänget bör därför inte motivera tillämpning av den mindre grova rubriceringen. Särskilt klandervärt är det när åldersskillnader av detta slag inte utgör den enda försvårande omständigheten, såsom det förhöll sig i NJA 2006 s. 79 II där målsäganden dessutom var alkoholberusad, trött och enligt sina egna uppgifter sa nej. Det bör även framhållas att väsentliga åldersskillnader och det faktum att målsäganden befinner sig på ett betydligt tidigare utvecklingsstadium i livet, borde leda till slutsatsen att fullständig ömsesidighet inte kan anses föreligga. HD ansåg dock inte detta i NJA 2006 s. 79 I trots att målsäganden var 13 år medan den tilltalade var en 25-årig familjefar.

Ett ytterligare relevant aspekt att belysa är HD:s hänvisning till lagförarbetena i NJA 2006 s. 79 I. Det uttalades att bestämmelsen om att sexuellt utnyttjande av barn bör tillämpas restriktivt torde tolkas i ljuset av att begreppet våldtäkt historiskt har reserverats för de allvarligaste sexualbrotten och att avsikten är att det bör fortsätta vara fallet. Dessa uttalanden, att sexuellt utnyttjande av barn ska tillämpas restriktivt och att våldtäkt ska reserveras till de allvarligaste sexualbrotten, kan i kombination ha utgjort mindre genomtänkta uttryck från lagstiftarens sida. Å ena sidan har lagstiftaren klargjort att gärningar som uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn i regel ska rubriceras som sådana och att sexuellt utnyttjande av barn är en undantagsbestämmelse som ska tillämpas restriktivt. Å andra sidan framhålls det också att våldtäkt mot barn ska vara reserverad för de allvarligaste sexualbrotten, vilket antyder att även denna rubricering ska tillämpas restriktivt. Detta ger upphov till en oklarhet kring vilken av bestämmelserna som utgör huvudregel respektive undantag. Det ter sig inte rimligt att anta att det ena uttalandet kan läsas mot bakgrund av det andra när uttalandena står i en sådan tydlig motsättning. Vidare är lagstiftarens formulering svårtolkad vad gäller innebörden av uttalandet "de allvarligaste sexualbrotten". Det framgår inte om detta avser de allvarligaste formerna av våldtäkt mot barn eller de allvarligaste sexualbrotten mot barn generellt. Om det förhåller sig enligt det sistnämnda, är uttalandet mindre problematiskt, eftersom det då relaterar våldtäkt mot barn till mindre allvarliga sexualbrott såsom sexuellt ofredande eller sexuellt övergrepp

mot barn. HD tycks dock i NJA 2006 s. 79 I ha tolkat uttalandet som att det avser de allvarligaste formerna av våldtäkt mot barn, eftersom man hänvisade till uttalandet i ett fall där rekvisiten för våldtäkt mot barn var uppfyllda. Oaktat lagstiftarens intention med uttalandet var det ett problematiskt sätt att uttrycka sig på, eftersom HD:s tolkning har möjliggjort för domstolar att argumentera för att en gärning, som uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn, inte har den höga allvarlighetsgrad som begreppet våldtäkt sägs förutsätta. Detta synsätt riskerar att underminera den restriktiva tillämpningen av sexuellt utnyttjande av barn och istället ge sken av att våldtäkt mot barn ska tillämpas restriktivt.

Ett perspektiv som är värt att lyfta är också att nästintill alla HD-domar som behandlat gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn är meddelade under en period där synen på frivillighet, bristande frivillighet och vad som ska uppfattas som ett samtycke skiljde sig från hur det ser ut idag. Bilden nedan visar en tidslinje med ett urval av bland annat de rättsfall och lagändringar som tidigare nämnts i uppsatsen.

Det har, främst i samband med införandet av ändringarna av 6 kap. BrB år 2018, skett genomgripande förändringar av sexualbrottslagstiftningen. Ändringarna tog främst sikte på våldtäkter mot personer över 15 år, men dessa förändringar kan ha haft en bredare påverkan på rättstillämpningen genom att i generell mening höja tröskeln för vad som anses vara acceptabla förväntningar på samtycke och frivillighet. Det kan mot bakgrund av den tidsmässiga utvecklingen framstå som förklarligt att HD i vissa rättsfall har resonerat på ett sätt som nu kan uppfattas som uppseendeväckande, exempelvis att likställa en 14-årig flickas passivitet med frivillighet. Detta, utvecklingen av 6 kap. 1 § BrB över tid och de normer som det kan ha etablerat även vad gäller våldtäkter mot barn, kan också vara skälet till att hovrätterna år 2023-2024 inte synes ha varit lika generösa i sin tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn som HD

tidigare varit. Paragrafen om våldtäkt mot barn har också ändrats genom bland annat utvidgningar av tillämpningsområdet. Dessa ändringar innebär inte att hovrätternas hänvisningar till exempelvis NJA 2006 s. 79 I och II samt NJA 2015 s. 948 utgör ett avsteg från gällande rätt, men resonemangen i HD-domarna framstår ändå nu som anmärkningsvärda med beaktande av att rättsutvecklingen präglats av en allt striktare syn på sexualbrott mot både vuxna och barn. Efter granskningen av hovrättsfallen framstår det som troligt att hovrätterna i de flesta fall hade bedömt att situationer med samma omständigheter som i NJA 2006 s. 79 I och II samt NJA 2015 s. 948 hade inneburit att rubriceringen skulle bli våldtäkt mot barn, trots att varken HD eller lagstiftaren har vidtagit någon åtgärd som föranleder att dessa domar inte längre har prejudikatvärde. En utvärdering av bestämmelserna genomfördes år 2010, men det bedömdes vid den tidpunkten att kritiken inte var tillräckligt befogad för att motivera några åtgärder.¹²⁶

I synnerhet HD:s, men även hovrätternas, tillämpning av sexuellt utnyttjande av barn kan mot bakgrund av vad som ovan framförts inte anses överensstämma med lagstiftarens intentioner gällande barns skyddsbehov. Tillämpningen har skett i en större omfattning än vad lagstiftaren förefaller ha förutsett. Ur ett barnperspektiv kan klandervärdeheten i hög grad hänföras till fall där det finns betydande ålderskillnader samt där målsäganden är långt ifrån att fylla 15 år. I vissa fall förekommer dessa omständigheter i kombination. Andra kritiska aspekter ur ett barnperspektiv inkluderar att bestämmelsen tillämpas även i situationer där det sexuella umgänget inte kan anses präglas av fullständig frivillighet och ömsesidighet. Dessutom kvarstår problematiken kring att bevisa barnets ofrivillighet. Lagstiftarens gränsdragningar, som de framgår av förarbetena, är i huvudsak inte klandervärda ur ett barnperspektiv. Ett möjligt undantag är uttalandet om att våldtäkt mot barn bör vara reserverat för de allvarligaste sexualbrotten, eftersom det står i kontrast till uttalandet om att våldtäkt mot barn ska vara utgångspunkten i fall där brottets rekvisit är uppfylla. Kritiken mot lagförarbetena utgörs snarare av att ett för omfattande tolkningsutrymme lämnats åt rättstillämparen. HD och hovrätterna har därmed haft möjlighet att tillämpa bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn i en alltför stor utsträckning och lagstiftaren har inte markerat att rättstillämpningen avviker från lagstiftarens intentioner.

5.3.1.2 Gränsdragningen mellan sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln

Det har visats att ansvarsfrihetsregeln tillämpas restriktivt i praktiken. Antalet HD-avgöranden och hovrättsavgöranden där ansvarsfrihetsregeln tillämpats är få i förhållande till antalet avgöranden där bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn har tillämpats. Ur ett barnperspektiv finns dock några aspekter som kan lyftas och kritiserats även beträffande tillämpning av ansvarsfrihetsregeln. En av dessa rör återigen bevisfrågor. Enligt HD-avgörandet och ett hovrättsavgörande utgör den tilltalades version utgångspunkten vid avsaknad av tillräcklig stödbevisning för målsägandens uppgifter. Det ska även i denna del framhållas att det som inte kan styrkas inte bör läggas den tilltalade till last. Det framgår dock tydligt av lagförarbetena att ansvarsfrihetsregeln ska tillämpas med stor restriktivitet. Ansvarsfrihetsregeln kan sägas utgöra ett undantag till ett undantag (sexuellt utnyttjande av

¹²⁶ Se avsnitt 3.1.8.

barn) till huvudregeln (våldtäkt mot barn). Att det är möjligt att tillämpa ansvarsfrihetsregeln i fall där deltagandet enligt målsägandens uppgifter är ofrivilligt, och där handlingen enligt målsägandens version således skulle utgöra våldtäkt mot barn, väcker starka frågor kring huruvida ansvarsfrihetsregeln ska finnas och om de potentiella fördelarna med en sådan reglering verkligen står i proportion till dess risker. De tilltalade har inte i något fall uppgett att målsägandens deltagande uppfattats som något annat än helt frivilligt. Frågan om stödbevisning som styrker målsägandens uppgifter är därför systematiskt återkommande. Detta är återigen en anmärkningsvärd aspekt, eftersom det i förarbetena klargjordes att våldtäkt mot barn skulle ersätta det tidigare brottet sexuellt utnyttjande av underårig för att domstolarna skulle kunna döma för våldtäkt mot barn utan att behöva diskutera barnets frivillighet. I praktiken förhåller det sig inte endast på så sätt att bevisfrågor avseende frivillighetens förekomst diskuteras i samband med om handlingen ska rubriceras som våldtäkt mot barn eller som ett mindre grovt brott, utan även i relation till om gärningen överhuvudtaget är straffbar.

Ur ett barnperspektiv bör även HD:s avgörande problematiseras i den del där HD kom fram till att gärningen inte utgjorde ett övergrepp mot målsäganden. HD:s uttalande ger sken av att gärningen omedelbart bör uppfattas som ett övergrepp. Det är möjligt att HD:s resonemang, som nu framstår som rimligt att ifrågasätta, har sin grund i att fallet är från 2007. Samtidigt är detta det enda fallet där HD tillämpat ansvarsfrihetsregeln och det är således en betydelsefull del av gällande rätt. HD:s resonemang är problematiskt med anledning av att det bedömdes vara uppenbart att en gärning, som uppfyllde rekvisiten för våldtäkt mot barn, inte innebar ett övergrepp eftersom målsäganden inte uppvisade negativa känslomässiga reaktioner tillräckligt hastigt. Dessutom ger varken lagstiftningen eller förarbetena stöd för en sådan tolkning.

5.3.2 Ett rättssäkerhetsperspektiv

Arbetets tredje frågeställning avsåg att anlägga ett rättssäkerhetsperspektiv på lagstiftarens och HD:s gränsdragningar mellan våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln. Denna fråga har undersökts genom en granskning av lagens och lagförarbetenas utformning samt HD:s domar. Det har därtill granskats hur hovrätterna har tillämpat gällande rätt och om det kan sägas finnas en enhetlighet i rättstillämpningen, eftersom detta också visar huruvida gällande rätt är tydlig och förutsebar.

5.3.2.1. Gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn

Lagstiftaren har lämnat ett betydande tolkningsutrymme åt rättstillämparen. Det är inte möjligt att utifrån enbart lagtexten avgöra när bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn ska tillämpas istället för våldtäkt mot barn. I lagtexten, 6 kap. 5 § BrB, anges endast att gärningen i 6 kap. 4 § BrB ska vara mindre grov med hänsyn till omständigheterna.

Viss vägledning kring när gärningen ska ses som mindre grov ges i förarbetena. Även HD har bidragit med viss klarhet i hur bestämmelsen ska tillämpas. Gränsdragningarna har dock inte klargjorts i en sådan grad att man på förhand kan anta hur en gärning kommer att rubriceras av rättstillämparen. Det har framgått att lagstiftaren, medvetet eller omedvetet, har lämnat ett stort tolkningsutrymme till rättstillämparen. Även om HD har behandlat ett antal fall som rör

gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn, är det i flera avseenden svårt att dra generella slutsatser baserat på HD:s avgöranden. En slutsats som kan dras är att sexuellt utnyttjande av barn inte kan tillämpas om brottsoffret är yngre än 13 år. Dock går det inte, utifrån HD:s avgöranden, att exempelvis fastställa vilken betydelse åldersskillnader har, varken när målsäganden är 13 eller 14 år. Åldersskillnadens betydelse, oavsett hur stor den är, är därför en fråga som rättstillämparen bedömer i varje enskilt fall. Även bedömningarna av frivillighet och ömsesidighet, särskilt från hovrätternas håll, har visat på en påtaglig variation, vilket indikerar att bedömningarna av den frågan till stor del är beroende av vilka det är som dömer. Även parternas relation har tillmätts olika grader av relevans i förhållande till vilken brottsrubricering som väljs. I vissa hovrättsfall har, såsom det även förhållit sig i flera HD-fall, parternas relation saknat betydelse. I andra fall har relationen utgjort ett av skälen till att döma för våldtäkt mot barn. Även frågor om alkoholberusning och passivitet har behandlats olika.

Antalet hovrättsfall som behandlar gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn är avsevärt större än antalet HD-fall, vilket gör det förstaeligt att hovrätterna har behövt ta ställning till frågor där svaret inte kan hittas i lagförarbeten eller HD-praxis. Sammanfattningsvis kan det sägas att hovrätternas bedömningar ibland överensstämmer med HD:s praxis, men att hovrätterna i vissa fall har gjort strängare bedömningar genom att anse att faktorer såsom betydande åldersskillnader, avsaknad av nära relationer samt att målsäganden varit mindre initiativtagande än den tilltalade talar för att rubriceringen våldtäkt mot barn ska tillämpas. Som nämnts tidigare har det betydelse huruvida en tilltalad döms våldtäkt mot barn eller sexuellt utnyttjande av barn, främst eftersom det rör sig om betydande skillnader i straffvärde. Att lagförarbetena och HD inte tillhandahållit strikta riktlinjer eller uttömmande exempel behöver inte nödvändigtvis vara något som är uteslutande negativt, eftersom det i praktiken kan uppstå situationer som lagstiftaren och HD inte kunnat förutse och som således kräver en bedömning av det enskilda fallet. När det gäller gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn har det dock visats att underinstanserna fått ett sådant utrymme att det som i vissa fall kan bli utslagsgivande är de dömandes egna åsikter och uppfattningar, snarare än vilka omständigheter som föreligger i respektive fall. Detta är delvis visat genom att hovrätterna värderar lika omständigheter på olika sätt när förarbetena och HD inte gett klar vägledning, men också mot bakgrund av att hovrätterna i vissa fall synes vara motvilliga att följa HD-praxis, möjligen för att de är äldre och innehåller uttalanden som idag kan anses vara oförenliga med den samtida synen på frivillighet efter framförallt sexualbrottsreformen år 2018. Detta innebär också att bedömningarna i alltför hög grad präglas av de dömandes benägenhet att beakta HD:s praxis.

5.3.2.2 Gränsdragningen mellan sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln

Även vad gäller tillämpning av ansvarsfrihetsregeln har lagstiftaren lämnat ett tolkningsutrymme åt rättstillämparen, även om det klargörs tydligare vilka omständigheter som ska beaktas. Som tidigare framhållits har ansvarsfrihetsregeln tillämpats med större restriktivitet och i väsentligt mindre omfattning än bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av barn. Det är därför svårare att identifiera specifika rättssäkerhetsproblem i dessa fall. Av de fall

där ansvarsfrihetsregeln tillämpats eller diskuterats kan dock ändå sägas att bedömningarna i viss mån har spretat. I fallen rörande 13-åriga målsägande har ansvarsfrihetsregeln inte tillämpats, men hovrätterna verkar ha haft olika uppfattningar huruvida tillämpning är möjlig eller helt utesluten när målsäganden är 13 år. Varken lagstiftaren eller HD har klargjort hur stor åldersskillnaden får vara för att ansvarsfrihetsregeln ska kunna tillämpas. Hovrätterna har visat sig vara restriktiva i denna fråga, men avsaknaden av vägledning innebär att underinstanserna är fria att tolka vad som utgör en obetydlig åldersskillnad. Frågan om relation har inte gett upphov till några rättssäkerhetsproblem av särskilt anmärkningsvärd karaktär. Frivillighetsbedömningen, särskilt vad gäller innebörden av att målsäganden inte ska ha uppfattat gärningen som ett övergrepp, är dock inte fullt ut klarlagd. Med beaktande av HD:s bedömning synes det vara på så sätt att både ofrivilligheten och att gärningen uppfattats som ett övergrepp måste styrkas för att ansvarsfrihetsregeln inte ska tillämpas. Omständigheten att målsäganden sökt psykisk hjälp är enligt HD inte tillräckligt för att visa att händelsen uppfattats som ett övergrepp, åtminstone inte om det inte skett i tillräckligt nära anslutning till händelsen. Hovrätternas bedömningar har varierat avseende kravet på att styrka ofrivilligheten och hur gärningen uppfattats av målsäganden. Även i denna kontext är regleringen således otydlig till en sådan grad att det som blir avgörande är vilka som dömer.

Med anledning av att ansvarsfrihetsregeln som nämnts är ett strikt undantag och ska tillämpas med stor restriktivitet finns det skäl att ha tydligare fastlagda gränser i sådana fall, även om det sker på bekostnad av en flexibel rättstillämpning. Exempel på en sådan gräns är att det tydligt uttrycks att ansvarsfrihetsregeln inte kan tillämpas om målsäganden är under 14 år. Även om det inte skett i något av de granskade fallen framstår det inte som att 14 år utgör en tydligt uttalad åldersgräns. Om ansvarsfrihetsregeln hade tillämpats i ett hovrättsfall där målsäganden är 13 år, vilket synes vara möjligt mot bakgrund av att hovrätten i ett fall med en 13-årig målsägande ansåg att tillämpning var utesluten på grund av ett annat skäl än åldern, skulle detta ha framstått som mycket anmärkningsvärt i förhållande till de hovrättsavgöranden där faktumet att målsäganden är 13 år har ansetts utgöra ett hinder för att tillämpa samma bestämmelse. I detta sammanhang, där det handlar om gränsdragningen mellan ett sexualbrott och ansvarsfrihet, är den bristande enhetligheten särskilt problematisk och klandervärd.

6 Avslutande kommentarer

Syftet med uppsatsen har varit att undersöka och belysa gränsdragningsfrågor beträffande våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn och ansvarsfrihetsregeln. Regleringen och rättstillämpningen har analyserats med fokus på ett barnperspektiv och rättssäkerhetsperspektiv. Det har, beträffande gränsdragningen mellan våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av barn, visats att bestämmelsen tillämpas i en större utsträckning än vad som kan förmodas ha varit lagstiftarens intentioner. Den kritik som tar form i det avseendet tar främst sikte på hur HD har ansett att regleringen ska tillämpas och hur detta i viss mån har format underrättsavgöranden. Det bör visserligen inte ifrågasättas att gärningar som uppfyller rekvisiten för våldtäkt mot barn kan graderas olika, eftersom vissa situationer är allvarligare än andra. Problematiken ligger dock i att rättstillämparen har rubricerat vissa gärningar, som enligt min uppfattning bör utgöra våldtäkt mot barn, som sexuellt utnyttjande av barn och att påföljden enligt den straffskalan inte är en tillräcklig konsekvens av brottsligheten. Det är, såsom Leijonhufvud uttryckt det, möjligt att rättstillämparen har påverkats av att straffskalan för våldtäkt mot barn kan tolkas som sträng och att begreppet "våldtäkt" har färgats av hur våldtäkt historiskt sett har definierats. Detta synsätt är emellertid oförenligt med barnperspektivet och den nu gällande lagstiftningen rörande våldtäkt mot barn. Kritiken avseende ansvarsfrihetsregeln rör bland annat att bevissvårigheter beträffande barnets frivillighet kan föranleda att en gärning anses vara ansvarsfri trots att det är styrkt att gärningen uppfyllt rekvisiten för sexuellt utnyttjande av barn och därmed också för våldtäkt mot barn.

Även ur ett rättssäkerhetsperspektiv finns vissa beaktansvärda aspekter. Lagstiftaren har gett ett omfattande tolkningsutrymme åt rättstillämparen. Att flera av HD:s fall är äldre och att detta speglas av domskälen synes också ha inneburit att hovrätterna i vissa fall inte vill följa HD-praxis. I praktiken har detta resulterat i att hovrättsavgöranden ofta tar olika riktningar och att lika omständigheter bedöms på olika sätt. Detta visar att lagen inte uppfyller grundläggande rättssäkerhetskrav som tydlighet och förutsebarhet. Även om viss flexibilitet i rättstillämpningen ibland är önskvärd, har flexibiliteten i dessa sammanhang nått en nivå där avgörandena inte sällan tycks präglas av de dömandes subjektiva uppfattningar och godtycklighet.

Att föreslå konkreta åtgärder faller inte inom ramen för arbetets syfte, men behovet av lagändringar framstår som påtagligt. Lagstiftningen bör justeras med fokus på att ge ett starkare genomslag för barnperspektivet och tydligare markera dess betydelse. Det finns, för att motverka bristande tydlighet och förutsebarhet som i sin tur orsakar bristande enhetlighet i rättstillämpningen, också ett behov av tydligare riktlinjer för att klargöra vilka bestämmelser som ska tillämpas i olika situationer.

Källförteckning

Litteratur

Asp, Petter & Nilsson, Göran, *Brottsbalken 6 kap.: En kommentar*, Karnov Group AB, Stockholm, 2018.

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Heuman, Lars, *Rättegång: Fjärde häftet*, 7 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2009.

Johansson, Stefan, Trost, Hedvig & Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken. En kommentar Del I (1-12 kap.) Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.*, 12 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2024.

Jonsson Cornell, Anna & Sannerholm, Richard, *Rättsstatens principer: Juridik och politik i världen, Europa och Sverige*, 1 u., Iustus AB, Uppsala, 2023.

Leijonhufvud, Madeleine, *HD prövar den nya regleringen av sexualbrott mot barn*, Juridisk Tidskrift, nr 4 2005/06, s. 900.

Peczenik, Aleksander, *Juridikens teori och metod*, 1 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 1995.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod och argumentation*, 5 u., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2021.

Sandgren, Claes, *Vad gör juristen? Och hur? – del II*, Juridisk Tidskrift, nr 4 1999/00 s. 867.

Elektroniskt material

Bexar, Mikaela, *Brottsbalken, kommentar till 6 kap. 4 §*, Karnov (besökt 2024-09-30).

Bexar, Mikaela, *Brottsbalken, kommentar till 6 kap. 5 §*, Karnov (besökt 2024-09-30).

Ågren, Jack, *Brottsbalken, kommentar till 26 kap. 1 § 2 st.*, Karnov (besökt 2024-12-22).

Åkerman, Jonas & Vetenskapsrådet, *God forskningssed 2024*, 2024, Stockholm, <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2024-10-02-god-forskningssed-2024.html> (hämtad 2024-12-15).

Offentligt tryck

Regeringens propositioner

Prop 2004/05:45 - *En ny sexualbrottslagstiftning*.

Prop. 2008/09:149 - *Vuxnas kontakter med barn i sexuella syften*.

Prop. 2012/13:111 - *En skärpt sexualbrottslagstiftning.*

Prop. 2017/18:177 - *En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet.*

Prop. 2021/22:231 - *Skärpt syn på våldtäkt och andra sexuella kränkningar.*

Statens offentliga utredningar

SOU 2001:14 - *Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor, Del 1 t.o.m kapitel 6.*

SOU 2010:71 - *Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag.*

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 2006 s. 79 I

NJA 2006 s. 79 II

NJA 2006 s. 510

NJA 2007 s. 201

NJA 2012 s. 564

NJA 2013 s. 569

NJA 2014 s. 990

NJA 2015 s. 948

NJA 2022 s. 826

Hovrätterna

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2023-09-07, mål nr B 2143-23

Hovrätten för övre Norrlands dom 2023-09-08, mål nr B 141-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-09-08, mål nr B 5074-23

Svea hovrätts dom 2023-09-12, mål nr B 9277-22

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-09-13, mål nr B 7612-23

Svea hovrätts dom 2023-09-14, mål nr B 7572-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-09-19, mål nr B 5191-23

Svea hovrätts dom 2023-09-21, mål nr B 13892-21

Göta hovrätts dom 2023-10-02, mål nr B 3188-23

Svea hovrätts dom 2023-10-03, mål nr B 10385-23

Göta hovrätts dom 2023-10-09, mål nr B 4843-22

Svea hovrätts dom 2023-10-11, mål nr B 15451-22

Svea hovrätts dom 2023-10-17, mål nr B 11268-23

Svea hovrätts dom 2023-10-23, mål nr B 11361-23

Svea hovrätts dom 2023-10-31, mål nr B 11904-23

Svea hovrätts dom 2023-11-01, mål nr B 12511-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-11-14, mål nr B 4158-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2023-12-13, mål nr B 6427-23

Hovrätten för Övre Norrlands dom 2023-12-19, mål nr B 917-23

Svea hovrätts dom 2023-12-19, mål nr B 7995-22

Svea hovrätts dom 2023-12-20, mål nr B 5240-23

Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2023-12-21, mål nr B 1854-23

Svea hovrätts dom 2023-12-22, mål nr B 6665-22

Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2023-12-27, mål nr B 1825-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-01-17, mål nr B 7455-23

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-01-18, mål nr B 4361-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-01-29, mål nr B 1038-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-01-30, mål nr B 7932-23

Hovrätten för Västra Sverige 2024-02-01, mål nr B 4532-23

Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-02-06, mål nr B 2061-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-02-08, mål nr B 5078-23

Svea hovrätts dom 2024-02-16, mål nr B 16711-23

Göta hovrätts dom 2024-03-05, mål nr B 2891-23

Hovrätten för Övre Norrlands dom 2024-03-06, mål nr B 1156-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-03-13, mål nr B 1414-24

Svea hovrätts dom 2024-03-13, mål nr B 703-24

Svea hovrätts dom 2024-03-28, mål nr B 10775-23

Svea hovrätts dom 2024-04-05, mål nr B 10537-23

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-04-10, mål nr B 530-24

Svea hovrätts dom 2024-04-15 mål nr B 2713-24

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-04-25, mål nr B 1275-24

Svea hovrätts dom 2024-04-29 mål nr B 2104-24

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-04-30, mål nr B 7357-23

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-05-06, mål nr B 4196-23

Svea hovrätts dom 2024-05-08, mål nr B 3242-24

Göta hovrätts dom 2024-05-10, mål nr B 1473-24

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-05-17, mål nr B 2788-24

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-05-20, mål nr B 2400-24

Svea hovrätts dom 2024-06-05, mål nr B 8081-23

Svea hovrätts dom 2024-06-11, mål nr B 6393-23

Svea hovrätts dom 2024-06-13, mål nr B 5950-24

Svea hovrätts dom 2024-06-24, mål nr B 6543-24

Svea hovrätts dom 2024-06-24, mål nr B 7065-24

Svea hovrätts dom 2024-06-25, mål nr B 6432-24

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-07-09, mål nr B 4108-24

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-07-09, mål nr B 3557-24

Svea hovrätts dom 2024-07-26, mål nr B 3992-24

Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-08-05, mål nr B 553-23

Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-09-05, mål nr B 1304-24

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-09-11, mål nr B 3089-24

Svea hovrätts dom 2024-09-13, mål nr B 8730-24

Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2024-09-17, mål nr B 1334-23

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2024-09-17, mål nr B 4525-24

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2024-09-26, mål nr B 1928-24

Svea hovrätts dom 2024-09-26, mål nr B 354-24

”Det är mycket tydligare att titta på någon och se ett blåmärke”

En fokusgruppsstudie om ungas attityder till partnervåld

Alva Nyrén & Thea Bengtsson

Handledare

Linn Alenius Wallin

Abstract

Arbetets art: Kandidatuppsats

Sidantal: 50

Titel: ”Det är mycket tydligare att titta på någon och se ett blåmärke”

Författare: Alva Nyrén & Thea Bengtsson

Handledare: Linn Alenius Wallin

Datum: 2025-05-28

I studien har vi undersökt ungas attityder till partnervåld. Detta har gjorts genom frågeställningar om hur partnervåld beskrivs och vilka attityder som finns kring ämnet, samt hur dessa skiljer sig mellan tjejer och killar. Detta då det finns kunskapsluckor kring unga och partnervåld. Studien har genomförts med tre fokusgrupper, bestående av totalt 14 ungdomar som går sista året på det samhällsvetenskapliga gymnasieprogrammet. Intervjuerna kodades tematiskt utifrån ungdomarnas syn på hälsosamma relationer, våld och svartsjuka, samt könsstereotypa föreställningar av våld. Resultatet visade att ungas attityder till stor del präglas av personliga erfarenheter och familjerelationer. Även stereotypa könsroller och maskulinitetsnormer påverkade hur de unga talade om partnervåld och offerskap. Den rättsliga definitionen av våld präglade också hur ungdomarna definierade våld. Psykiskt våld uppmärksammades som en våldsform, men var svår för ungdomarna att identifiera som våld, då det upplevdes svårare att bevisa. Ungdomarna upplevde informationen om partnervåld bland unga som mycket bristfällig, vilket påverkar attitydbildningen. Att ungdomsanpassa informationsspridningen om ämnet, samt överväga att införa straffansvar för psykiskt våld, hade därför kunnat resultera i en breddad förståelse för att våld kan förekomma i olika intima förhållanden och uttryckas olika. I studien kommer vi även fram till att det behövs mer pedagogiskt material om sunda relationer anpassat för ungdomar.

Nyckelord: Attityd, unga, våld, våld i nära relation, genusstereotyper, partnervåld

Innehåll

Förord	i
1. Inledning.....	1
1.1 Syfte och frågeställning.....	1
2. Tidigare forskning	3
2.1 Digitalt och psykiskt våld i ungas relationer.....	3
2.2 Ungas attityder till våld.....	4
2.3 Våldets uttrycksformer.....	5
2.4 Medial påverkan och könsstereotypa föreställningar.....	6
3. Teori.....	9
3.1 Maskulinitetsnormer	9
3.2 Ideala offer	11
3.3 Begreppsdefinition	13
3.3.1 Attityd.....	13
3.3.2 Våldsbegreppet	13
4. Metod	17
4.1 Empiriinsamling.....	17
4.2 Intervjusituationen.....	18
4.3 Urval.....	20
4.4 Analytisk metod	21
4.5 Etik	23
5. Resultat och analys	25
5.1 Tema 1: Syn på hälsosam relation.....	25
5.1.1 Undertema: Syn på svartsjuka	26
5.2 Tema 2: Gränsdragningen mellan våld och kontroll.....	27
5.2.1 Undertema: Våldets osynlighet	30
5.2.2 Undertema: Rättfärdigande och förklaringar till våld	32
5.3 Tema 3: Könsstereotypa föreställningar om våld	34
5.4 Tema 4: Yttre påverkansfaktorer till attityder.....	41
5.4.1 Undertema: Information om partnervåld.....	46
6. Avslutande diskussion	49
Referenser.....	51
Bilagor.....	a
Bilaga A - Informationsbrev	a

Bilaga B - Intervjuguide.....	<i>b</i>
Bilaga C - Samtyckesblankett.....	<i>d</i>

Förord

Denna uppsats har kantats av en lång period av reflektion, nyfikenhet och eftertanke. Under skrivandets gång har vi fått betydelsefulla insikter om hur ungdomar resonerar kring partnervåld. Insikterna har givit oss nya perspektiv på det stora samhällsproblem som våld i nära relationer innebär, vilket har bekräftat vikten av att lyssna på våra unga.

Vi vill rikta vårt varmaste tack till våra intervjupersoner, som modigt och generöst har bidragit med sina perspektiv på ett tungt ämne. Det har varit avgörande för studiens genomförande, samt för den utgång arbetet nu fått. Vi vill också tacka de lärare som hjälpt oss att samla ihop ungdomarna för intervjuer och därmed bidragit med ovärderlig hjälp. Slutligen riktar vi ett stort tack till vår handledare, Linn Alenius Wallin, som under hela processen har bistått med stöd, konstruktiv kritik och kloka ord - en förutsättning för studiens genomförande.

Lund, maj 2025

Alva Nyrén & Thea Bengtsson

1. Inledning

Resultaten från en svensk studie av Jernbro och Landberg (2024) visar att nästan var tredje ungdom som haft en parrelation har varit utsatt för våld i nära relation redan vid 15 års ålder, främst för digitalt och psykiskt våld. Trots detta anpassas sällan samhällets åtgärder efter ungas verklighet (Ungdomsstyrelsen, 2013:69). Våld i nära relation har länge beskrivits som ett vuxenproblem och till stor del blundat för faktumet att det även drabbar unga. Detta trots att unga utsätts för våld i partnerrelationer i samma eller liknande utsträckning som vuxna (Caman & Skott, 2023:3). Att som ung vara medveten om att våld i nära relation (VNR) även kan drabba dig i ung ålder är därför allt för lite uppmärksammat i samhället. På grund av kunskapsluckorna är ungdomar inte alltid medvetna om att de utsatts för våld. I den aktuella svenska lagstiftningen om våld är majoriteten av våldet som förekommer i nära relationer inte heller kriminaliserat. Därav är det naturligt att en kombination av dessa aspekter bidrar till toxiska föreställningar om våld. För att kunna förebygga och förstå våld i nära relationer bland unga är det därför av yttersta vikt att lyssna till ungas attityder och tankar om ämnet. Med bakgrund i lagförslaget som föreslår att sexualundervisning i skolan ska tas bort, är det även intressant att ta reda på hur eleverna själva ställer sig till detta (SOU, 2025:19).

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka ungdomars attityder till våld i nära relationer, med särskilt fokus på hur dessa attityder formas, uttrycks och förhandlas i gruppdiskussioner. Genom fokusgruppsintervjuer studeras hur ungdomar i gymnasieåldern förhåller sig till olika typer av våld, hur de bedömer våldets allvar, samt hur könsnormer påverkar deras resonemang. Uppsatsen syftar även till att analysera skillnader och likheter mellan tjejer och killars attityder till våld i nära relationer.

Frågeställningar:

- Hur beskriver unga partnervåld, och vilka typer av våld uppmärksammas?

- Vilka attityder uttrycker unga gentemot partnervåld?
- Hur skiljer sig resonemangen mellan tjejer och killar?

2. Tidigare forskning

I detta avsnitt redogör vi för tidigare forskning kopplat till vårt ämne. Vi har använt oss av forskning om hur våld yttras i unga relationer, hur unga tidigare resonerat om våld, samt om medial påverkan och genus och könsnormativa perspektiv på våld: “Digitalt och psykiskt våld i ungas relationer”, “Ungas attityder till våld”, “Våldets uttrycksformer”, samt “Medial påverkan och stereotypa föreställningar”. Således har vi valt en bred repertoar av tidigare studier från några av fältets forskare. Det ger oss en nyanserad bild av vilka tidigare kunskaper som finns om våld i ungas nära relationer.

2.1 Digitalt och psykiskt våld i ungas relationer

I en dansk, socialvetenskaplig tidskrift av Carolina Överlien uppmärksammas våld mellan unga i nära relationer. Överlien talar om hur ungdomars utsatthet för partnervåld på många sätt liknar partnervåld i vuxna parrelationer (Överlien, 2018:69). Däremot skildras ytterligare aspekter som påverkar ungas utsatthet. Digitala plattformar är centrala i ungdomars relationer och möjliggör nya former av kontroll, vilket kan påverka hur unga uppfattar gränsen mellan omsorg och kontroll. Överlien (2018:74) menar att detta kan bidra till att psykiskt våld normaliseras och inte alltid identifieras som våldsamt av unga. Författaren diskuterar begreppet “coercive control” som syftar till ett ständigt pågående mönster av dominans snarare än enskilda, episodiska våldsamma handlingar. Eftersom partnervåld idag även sker över internet blir begreppet särskilt relevant, då ständig kontroll utövas i ungas förhållanden i den digitala världen (ibid.). Våld över nätet är således ett återkommande tema i delar av den tidigare forskningen, då även Region Skåne identifierar våld över digitala medier som ett fenomen specifikt kopplat till våld i ungas nära relationer (Wemrell et al. 2022:37). Likaså beskriver BRÅ digitalt våld bland ungdomar. Kontroll kan ske genom att exempelvis begära lösenord till en respektives sociala plattformar, eller att kräva tillgång till partners platsinformation och sökhistorik (BRÅ, 2021:30).

Svartsjukans roll framhävs även hos ungdomar i en nederländsk studie av Lennarz et al. (2016), som undersöker sambandet mellan tillfällig svartsjuka och att känna svartsjuka generellt. I studien framkommer att majoriteten av ungdomarna som deltog i studien upplevde svartsjuka i många av de vardagliga fall som presenterades (Lennarz et al, 2016:23). Svartsjukan hos ungdomarna var mer framträdande i interaktioner med jämnåriga än med familjemedlemmar och var dessutom vanligare digitalt än i fysiska interaktioner (ibid:24-25). Eftersom den digitala miljön till stor del bidrar till svartsjuka känslor hos de unga framhäver Lennarz dessutom att de digitala kulturerna ofta bidrar till en negativ kultur bland ungdomarna (ibid:28). Det blir därmed relevant i förståelsen av kopplingen mellan digitala medier, svartsjuka och psykiskt våld.

2.2 Ungas attityder till våld

Orsaksfaktorer till ungas attityder till partnervåld visar att ålder är en stor bidragande faktor till en persons inställning, då unga oftare rättfärdigar våld (Wang, 2016:75). Även uppföljningen av Region Skånes vårdprogram mot våld i nära relation uppmärksammar detta genom att visa att unga sällan uppfattar våld i nära relationer eller ser sig själva som våldsutsatta (Wemrell, Tegel, Ivert, 2022:37). Vidare diskuterar Copp et. al (2019:1379), i deras amerikanska studie om interpersonellt våld, att högre utbildning förknippas med en lägre acceptans mot våld. Samtidigt menar de att kvinnor generellt har högre tolerans mot våld jämfört med män (ibid.). Utöver detta anses personers bakgrund och familjeerfarenheter prägla attityder till partnervåld, eftersom miljön runt dig formar dina åsikter och din personlighet (ibid:1378). Sett till att kvinnor bedöms vara mer toleranta gentemot våld än män, beskrivs även kvinnors våld vara mindre problematiskt än mäns våld. Detta beskrivs kunna leda till ett osynliggörande av skador från våld i relationer där kvinnan är förövare, samt att manliga offer i våldsamma relationer osynliggörs (ibid.).

2.3 Våldets uttrycksformer

Det finns också forskning som undersöker våldets uttrycksformer. Till exempel är Brottsförebyggande rådets rapport om våld i ungas relationer relevant i förståelsen för hur partnervåld yttras (BRÅ, 2021). Enligt BRÅ behöver våld inte innefatta fysiska inslag, utan kan ske i form av psykologiskt, digitalt, ekonomiskt, latent eller sexuellt våld. Precis som för vuxna finns lindrigare och allvarigare former av fysiskt våld bland unga. Däremot är kontrollerande beteende särskilt vanligt bland unga (ibid.).

Sears et al. (2006:1192) belyser i deras kanadensiska studie om interpersonellt våld att stora delar av forskningen som gjorts på våld i ungdomars heterosexuella relationer har fokuserat på fysiskt våld. Trots detta anses det psykiska våldet vara mer vanligt förekommande i unga relationer. Informanterna i studien definierar fysiskt våld som slag, knuffar, att ta tag i eller sparka någon, medan psykiskt våld definieras som svartsjuka, name calling, hot och tystnad. Dessa beteenden anses däremot endast våldsamma i vissa sammanhang. Svartsjuka kan exempelvis anses våldsamt när det inkluderar hot om fysiskt våld eller upprepas, men inte när det uppfattas som skämtsamt eller som att den andre bryr sig om partnern (Sears et al., 2006:1196-1197).

Ungdomarna i studien uttrycker även att det finns en dubbelmoral kring våld, då tjejers våld ofta skrattas bort och ses som mindre allvarligt än killars våld (ibid:1198). Olika våldsformer beskrivs även hänga ihop, där det psykiska våldet lägger grund för det fysiska. Ungdomarna i studien upplever skam i att prata om partnervåld, samt att nutida försök till utbildning om ämnet haft negativ effekt. Det sägs bero på att de som blir våldsutsatta trots ökad vetskap om våld, ses som "riktiga idioter" eller som att de förtjänar det (Sears et al., 2006:1200). Ungdomarna vill dessutom ha mer medel för hur de upprätthåller hälsosamma relationer, samt att det introduceras tidigare i skolan, innan de ingår i seriösa förhållanden.

2.4 Medial påverkan och könsstereotypa föreställningar

I Sikström & Dahls (2023) svenska, psykologiska studie diskuteras skillnader i hur svårighetsgraden av partnervåld porträtteras, samt medias roll i att forma och upprätthålla allmänhetens övertygelser (Sikström & Dahl, 2023:2). De nämner också att det länge varit svårt att kommunicera och förstå partnervåld på ett korrekt sätt, speciellt i koppling till psykiskt våld (ibid.). Psykiskt och fysiskt våldsamma situationer ses likaledes som mer allvarliga när kvinnan är offer och mannen förövare. Det anses också lättare att sympatisera med kvinnliga offer. Anledningen till detta beskrivs vara att män enligt stereotypiska könsroller bör ha bättre förutsättningar att vara fysiskt starka och därför vara beredda att skydda sig från kvinnliga förövare. Denna bild förstärks av massmedia, som framställer markanta skillnader mellan kvinnliga och manliga förövare (Sikström & Dahl, 2023:3). Till skillnad från manliga förövare, gestaltas kvinnor ofta som att de utövat våldet i självförsvar. Detta anses förklara varför domstolar är mer benägna att finna mannen skyldig i sådana rättsfall (ibid.). Detta är inte enbart knutet till heterosexuella relationer, då det verkar vara lättare att sympatisera med kvinnor även i homosexuella relationer. Författarnas hypotes om att våld mot kvinnor skulle vara mer allvarligt, bekräftas i studien och tros bero på typiska genusstereotyper (Sikström & Dahl, 2023:10). Däremot går studien emot antagandet att män ser våld som mindre allvarligt än kvinnor. Istället visas det främst vara kvinnor som inte tror på män som våldsoffer, medan män anser att våld mot kvinnor är mer allvarligt än kvinnorna (ibid.).

Könsskillnaderna i samhällsdiskursen diskuteras även av Sara Uhnöo (2011:237) i hennes bok om ungdomars tal om våld, där den mediala bilden av kvinnliga offer lyfts fram. Här får ungdomarna själva berätta om sina uppfattningar om rätt och fel, främst kopplat till våld (ibid.). Avhandlingen befäster att uppfattningarna skiljer sig beroende på situation, tidpunkt, samt beroende på vilken relation ungdomen har med motparten (Uhnöo, 2011:24-25). Det nämns till exempel att våldet tolkas olika beroende på om det sker "på lek", vem som startar bråket, samt vad orsaken är (ibid.). Slutligen framhävs att unga ofta förhåller sig till vuxnas regler om våld, samtidigt som de skapar egna förhållningssätt (ibid:25).

I en brittisk studie av McCarry (2010) tydliggörs hur traditionella könsroller, där män ses som auktoritativa och kvinnor som omhändertagande, reproducerar attityder som legitimerar partnervåld (2010:23). Attityder som rättfärdigar våld i vissa situationer, särskilt mot kvinnor, visar på en internaliserad acceptans av manlig dominans och kvinnlig underkastelse. Informanterna i McCarrys studie ser i stor utsträckning killar som mer våldsamma, samt att våld är en normativ aspekt av unga mäns beteende och maskulinitet (McCarry, 2010:25). Killarna i studien resonerar med utgångspunkt i att män är det domineranta könet, vilket skiljer sig från tjejernas förhållningssätt (ibid:28). Detta menar författarna är en del i att vilja uppnå hegemonisk maskulinitet (ibid:23). För att accepteras i exempelvis skolan menar killarna i studien att de behöver anpassa sig genom att uppträda på ett normativt, maskulint sätt (ibid:24). En av informanterna utmanar dock detta antagande, men enbart genom att förkasta mäns våld (ibid.). Alla informanter anser dock att våld är acceptabelt enbart i självförsvarssyfte. Även om de menar att det är fel att utöva våld, legitimeras våld i heterosexuella relationer. Ungdomarna talar då om att medvetet uppröra sin partner trots att den uttryckt åsikter kring vad partner får och inte får göra (McCarry, 2010:26). Det beskriver McCarry vara i enlighet med tidigare forskning om ämnet, som menar att mäns våld mot kvinnor normaliseras i heterosexuella intima relationer (ibid:19).

Likt studierna av McCarry (2010) och Sikström och Dahl (2023) menar ungdomarna i Sears och kollegors studie att personers fysiska styrka är avgörande för om ett beteende anses våldsamt. Studien visar att killarna definierar våld utifrån dess avsikt, medan tjejerna definierar våldet utifrån dess påverkan (Sears et al., 2006:1197). Studien visar däremot en samsyn hos informanterna om att killar använder sig mer av fysiskt våld och tjejer mer av psykiskt våld. Detta härleds till att killar anses hålla känslorna inom sig och till slut exploderar fysiskt eller emotionellt. Däremot anses tjejer uttrycka sin ilska verbalt, eftersom de har fler valmöjligheter att hantera starka känslor genom att prata ut eller gråta och därför inte agerar fysiskt (ibid:1198).

Slutligen hjälper den tidigare forskningen oss att förstå hur unga relaterar normer och föreställningar till vuxnas etablerade regler, samtidigt som de skapar egna uppfattningar. Det skapar medvetenhet om hur ungas attityder om exempelvis normer, relationer och sociala sammanhang bör tolkas. Genom den redan etablerade forskningen kan vi därigenom placera vår studie i ett större sammanhang och således bidra med nyans och nya insikter.

3. Teori

I detta avsnitt presenteras de teoretiska begrepp som används för att analysera ungdomars attityder till partnervåld. Syftet med teoriavsnittet är att visa vilka verktyg vi använt för att analysera det insamlade intervjumaterialet.

3.1 Maskulinitetsnormer

En mycket viktig aspekt i förståelsen av partnervåld och attityder kopplade till detta, är hur könsidentiteter formas och utövas. Eftersom kriminologin tidigare främst har formats av och fokuserat på män, faller det kvinnliga perspektivet ofta bort (Messerschmidt, 2004:16). Patriarkatet som länge präglat samhället utmärks av ett maktsystem där män överordnas kvinnor och erhåller makt och större privilegium i samhället (Connell, 2005:18). Kön kan beskrivas både biologiskt och socialt, där biologin ser till biologiska skillnader som oföränderliga, medan det sociala beskriver kön i termer av genus. Därmed anses kön vara ett resultat av samhällets normer och är därför föränderligt. I takt med detta har begreppen maskulinitet och femininitet omformulerats och fått större fokus i samhällsdiskursen. Dessa används för att beskriva de kulturella och normstyrda idéerna kring hur män och kvinnor "bör" vara och bete sig (ibid:5).

Begreppet *hegemonisk maskulinitet* är centralt i Raewyn Connells teori om maskuliniteter. Hegemonisk maskulinitet kan förstås som det dominerande och idealiserade sättet att vara man på. Det kräver att andra män förhåller sig till detta ideal, samt erkänner mäns överordning över kvinnor som legitim (Connell, 2005:36-37). Denna maskulinitet skapas kollektivt och kulturellt genom gemensamma maskulinitetsideal. Utöver det skapas maskulinitet genom institutionell makt, då myndigheter och samhället upprätthåller manlig dominans över kvinnor (ibid:38-39). Den hegemoniska maskuliniteten kan däremot utmanas av andra män *och* kvinnor, vilket är en märkbar skillnad mot patriarkatet där kvinnor har begränsade möjligheter att utmana uttalade ideal. Den hegemoniska maskuliniteten måste inte automatiskt accepteras av alla, utan måste aktivt försvaras, upprätthållas

och omförhandlas (Connell, 2005:76-78). Det blir därmed tydligt att hegemonin ger utrymme för motstånd och alternativa former av maskulinitet.

Även om det finns viss möjlighet att utöva maskulinitet på icke-normativa sätt, bidrar maskulinitetsnormer till press och förväntan på hur killar och män bör vara och bete sig. Det påverkar inte enbart killarna själva, utan även samhället i stort. Oransky och Fisher (2009:60) har identifierat vanligt förekommande maskulinitetsnormer som kan vara riskfaktorer för utveckling av våldsamt beteende. Dessa normer beskrivs vara ständig ansträngning, känslomässig begränsning, heterosexism och "social retsamhet" (social teasing) (ibid). Ständig ansträngning innebär att konstant behöva visa sig stark, samtidigt som egna och andras känslor måste begränsas genom känslomässig begränsning. Det kan göras genom att genomgående ha tillgång till känslor som ilska och aggression. Heterosexism beskrivs som ett förringande och nedlåtenhet av femininitet och homosexualitet. Utifrån social retsamhet förväntas du stå ut med en grabbig jargong där andra män, inklusive du själv, måste klara av att retas och bli retad (Oransky & Fisher, 2009:60). Dessa maskulina ideal går därmed delvis hand i hand med genomförandet av en hegemonisk maskulinitet som beskriver det ideal som män strävar efter, men som enbart ett fåtal kan uppnå (Connell & Messerschmidt, 2005:832; Connell, 1995:79). Bilden av manlighet enligt den hegemoniska modellen är att mannen ska vara känslomässigt återhållsam och ha stark självkontroll. Många av de egenskaper som används för att beskriva kvinnlighet, som att vara svag, sårbar, lugn eller känslig, går därför emot idealen för manlighet. Homosexuella män förknippas ofta med kvinnlighet, vilket gör homofobi till ett vanligt inslag hos män som strävar efter att uppnå maskulinitetsidealen. Det finns därför en rädsla för att uppfattas som homosexuell eller kvinnlig (Kimmel, 1994:214-215; Connell, 2005:78).

Eftersom de normativa uppfattningarna om manlighet är snäva, är det många män som inte lever upp till idealen. Däremot gynnas de flesta män av att det finns hegemoniska kulturer, eftersom de kan dra nytta av patriarkatet och kvinnors underordning (ibid.). I en parrelation kan omdefinieringen av manlighet ske genom att mannen kompenserar för egenskaper han saknar, såsom sexuell kontroll, ekonomisk makt eller emotionell

likgiltighet (Messner, 1997:34). Den inre konflikten kan alltså resultera i att "manligheten" utövas genom olika former av våld, för att kompensera för de aspekter som inte går att uppnå på annat vis (Connell, 2005:62-63). Denna hantering av den toxiska självbilden blir ett sätt att ta tillbaka den förlorade maktpositionen, vilket i sin tur bekräftar manligheten, dock på ett mycket destruktivt sätt (ibid.). Eftersom maktpositionen spelar en viktig roll för mannens självkänsla, blir destruktiva beteenden bättre för självbilden än att uppfattas som omanlig på grund av ouppnådda ideal (ibid.). Detta är i enlighet med Connells tanke om att det är möjligt att vilja följa hegemoniska maskulinitetsideal, samtidigt som idealen inte alltid stämmer överens med vad som är möjligt att uppnå. Denna teori hjälper oss förstå hur stereotypa köns- och genusföreställningar kan generera tankar om och attityder till våld, vilket fördjupar vår analys.

3.2 Ideala offer

En annan viktig aspekt i förståelsen för hur offerskap antas och motsägs, är hur offer konstrueras. Nils Christie argumenterar för att män ofta inte uppfattas som svaga eller känsliga, utan snarare som fysiskt överlägsna och starka, vilket gör att de sällan uppnår ideal offerstatus (Christie, 2001:48). Detta är något som Nils Christies teori om ideala offer förklarar. Christie menar att ett offer bör kännetecknas av vissa tecken för att erhålla legitim offerstatus. Christie beskriver ideala offer enligt nedan:

1. Offret är svagt. Sjuka, gamla eller unga människor.
2. Offret är upptaget med ett respektabelt projekt.
3. Hon är på en plats som hon inte kan klandras för att vara på.
4. Gärningsmannen är stor och ond.
5. Gärningsmannen är okänd och har ingen personlig relation till offret.

Som tydliggjorts ovan utgår offerstatus oftast inte från mäns perspektiv, utan fokuserar mer på sårbara grupper i samhället. Likaså innefattar definitionen av ideala offer ett beskrivande av offret som en "hon", vilket indikerar att det finns en förutfattad mening om vem som är förövare och offer (ibid.). Av definitionen kan unga ses som ideala offer, då

de uppfattas som svagare än många andra samhällsgrupper. Däremot menar Christie att för att vara en ideal gärningsman och ett idealt offer så ska de vara okända för varandra och i de flesta fall av partnervåld är förövaren välkänd för offret. Det gör definitionen komplicerad, då den kan bidra till att dessa offer undgår ideal offerstatus och istället blir skuldbelagda, exempelvis för att de stannar i relationen. Definitionen av en förövare liknar de egenskaper som hegemoniska maskulinitetsnormer tillskriver män, samtidigt som föreställningen om offret som "svagt" krockar med synen på hur män bör vara (Connell, 1995:62-63). Samtidigt korresponderar Christies definition av ideala offer med Connells beskrivning av kvinnor som svaga, vilket hade kunnat utse kvinnor som särskilt utsatt grupp. Därför kan denna beskrivning av hur offer "bör vara och bete sig" möjligtvis påverka synen på vem som är ett offer och således också ha en inverkan på hur ungdomar talar om offer och våld. Teorin kan således bidra till en uppfattning om vem ungdomarna ser som offer och är förtjänt av legitim offerstatus i en nära relation.

De ovan presenterade teorierna är av äldre slag, men präglar fortfarande samhällsdiskursen och bidrar tillsammans till att belysa hur könsnormer, föreställningar om offer och attitydbildning påverkar ungdomars tal om partnervåld. Dessa perspektiv används i analysen för att förstå både hur våld konstrueras och legitimeras, samt hur föreställningar om kön och makt kommer till uttryck i ungdomars resonemang. Båda teorierna grundas i maskulinitetsnormer och har därför inget tydligt fokus på att bemöta femininitetsideal, eller kvinnor som förövare. Därav tolkar vi teorierna utifrån motsvarande information om maskuliniteter och ville genom våra case utmana dessa normer. För att inte missa viktiga aspekter har vi även kompletterat teorin med att återkoppla till tidigare forskning. På så sätt åstadkommer vi djup i analysen, samtidigt som unika tolkningar görs.

3.3 Begreppsdefinition

3.3.1 Attityd

I denna uppsats är begreppet attityd centralt, då det är detta som undersöks hos de deltagande ungdomarna. Definitionen arbetet utgår från är socialpsykologisk och lyder:

“En attityd är en generell inställning till något eller någon. Till skillnad från din personlighet så antas dina attityder till stor del vara inlärd och påverkas alltså till stor del av ditt sociala liv. Attityder är övertygelser som är ganska stabila över tid, har en känslomässig dimension och de får dig ofta att agera på ett visst sätt.” (Aroseus, 2013).

Därmed är det ungdomarnas inställning och förhållningssätt till partnervåld som vi undersöker. Begreppet attityd kan vara komplext. Uppsatsens syfte är inte enbart att ta reda på om ungdomarna är för eller emot partnervåld. Perspektivet som utforskas är snarare hur ungdomarna talar om ämnet, hur de upplever att deras inställning till ämnet har formats och om det finns några diskrepanser eller skillnader i diskursen de för i förhållande till vad som framkommer i tidigare forskning. Således vill vi ta reda på mer än enbart om eleverna ställer sig för eller emot våld i nära relationer, då vi ämnar att lyssna till ungdomarnas generella diskussioner och attityder om ämnet.

3.3.2 Våldsbegreppet

Våldsbegreppet kan ibland uppfattas som tvetydigt, då definitionerna kan skilja sig. För att klargöra uppsatsens premiss av våldsbegreppet, samt våld i nära relation (VNR), följer nedan några vanliga definitioner av hur begreppet tolkas. Detta för att analysera hur ungdomarna definierar våld och hur detta påverkar deras attityder.

Till största del använder vi Korkmaz och Överliens (2023) definition av våld i ungas nära relationer. Definitionen lyder:

“Våld i ungas nära relationer är hot, kontroll, kränkningar, ’stalking’, fysiska handlingar och sexuella övergrepp som utövas inom ramen för en nuvarande eller tidigare romantisk relation där den som utsätts är mellan 13 och 23 år. Våldet som utförs ansikte mot ansikte eller med hjälp av digitala medier, och sker oberoende av kön, könsidentitet och sexualitet, får en person att göra något mot sin vilja eller sluta att göra något som den vill.” (Korkmaz & Överlien, 2023:5)

Enligt Svenska Akademiens ordlista (SAOL), definieras våld som “*fysisk påtryckning, ofta med misshandel*”. Denna definition är således enbart en fysisk beskrivning av begreppet och innefattar inte många av de andra våldsformer som andra myndigheter och forskare använder sig av (SAOL, 2015).

Utöver denna definition, används den norska psykologen Per Isdals definition av våld; “Våld är varje handling riktad mot en annan person, som genom denna handling skadar, smärtar, skrämmar eller kränker, får denna person att göra något mot sin vilja eller avstå från något som den vill” (Isdal, 2001:34). Här påpekar Isdal att våldet kan uttryckas på flera olika sätt. Våldsformerna som tas upp är fysiskt våld, psykiskt våld, ekonomiskt våld, sexuellt våld, materiellt våld, latent våld, och motvåld (ibid:37). Av dessa bortser vi från ekonomiskt våld på grund av informanternas ålder, samt materiellt våld på grund av begränsad medvetenhet om våldsformen.

Isdal exemplifierar fysiskt våld som att hålla fast, sparka, knuffa, skaka, nypa, eller använda vapen mot någon (ibid.). Vidare beskrivs sexuellt våld som handlingar som riktas mot en annans sexualitet och som därigenom skadar, skrämmar, kränker eller på annat sätt påverkar personen negativt (Isdal, 2001:43). Psykiskt våld är en mycket framträdande våldsform enligt Isdal. Av Isdal definieras detta som följande: “Psykiskt våld är dels att skada, skrämma eller kränka på alla sätt som inte är direkt fysiska till sin natur, dels att styra eller dominera andra människor med hjälp av en bakomliggande makt eller hotbild” (ibid:47). Psykiskt våld delas in i undergrupperna direkt hot, indirekt hot, degraderande och förödmjukande beteende, kontroll, utåtagerande svartsjuka, isolering och emotionellt våld (ibid.). Hemsidor som vänder sig till barn och unga, exempelvis

Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS) och Ungdomsmottagningen (UMO), definierar våld i nära relation på liknande sätt som Isdal.

För att förstå hur ungdomarna ser en ohälsosam respektive våldsamt relation är det även av relevans att veta vad en sund relation är. Ungarelationer definierar schyssta relationer som *“att kunna lita på varandra och vara ärliga och öppna med varandra [...] lyssna på och respektera varandra”*. En sund relation kontrasteras mot en negativ, destruktiv relation som tar energi (Ungarelationer, u.å).

I Justitiedepartementets utredning om straffansvar för psykiskt våld från 2022, diskuteras huruvida psykisk misshandel borde införas i Brottsbalken 3 kap. 5a §. Förslaget lades fram då nuvarande lagstiftning kring misshandel (Brb 3 kap. 5§) upplevs vara begränsad till enbart kroppsliga skador.¹ Dessutom upplevs psykiskt våld vara särskilt förekommande bland unga, samt generellt vanligare än fysiskt våld (2022:18 :13). I 4 kap. 4a § om kvinnofridskränkning finns dessutom krav på att utövaren ska vara närstående till offret.² I utredningen diskuteras således att unga i parrelationer, som därmed inte alltid anses vara närstående på det vis som lagen kräver, bör täckas av ett större skydd än vad som är aktuellt i dagsläget. Därmed ges förslaget om att införa straffansvar för psykiskt våld i brottsbalken. I förslaget uttrycks lagbestämmelsen som följande:

”Gärningspersonen ska antingen utsätta en annan person för upprepade gärningar som är nedvärderande, förolämpande eller på annat sätt kränkande eller utöva otillbörlig kontroll över en annan person genom att begränsa den personliga handlingsfriheten”
(Ds 2022:18)

¹ Misshandel, Brb 3 kap. 5-6§§ *“Den som tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat tillstånd, döms för misshandel”*.

² Fridskränkning, Brb 4 kap. 4a§ *“Den som begår brottsliga gärningar enligt 3 eller 4 kap., 5 kap. 1 eller 2 §, 6 eller 12 kap. eller enligt 24 § lagen (1988:688) om kontaktförbud mot en närstående eller tidigare närstående person, döms, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, för grov fridskränkning.”*

Genom att diskutera denna utredning framhävs debatten om att våld kan ske i olika former, samt inte behöver utövas fysiskt för att orsaka skada.

4. Metod

4.1 Empiriinsamling

Undersökningen är kvalitativ, med fokus på att förstå den sociala verkligheten och människorna som undersöks i den (Bryman, 2018:477). Då vi önskade utforska ungdomars attityder, försåg det kvalitativa angreppssättet oss med en djup och detaljerad beskrivning av dessa. Genom det valda tillvägagångssättet fanns möjlighet att ställa följdfrågor till redan formulerade intervjufrågor, vilket gör att risken för missförstånd minskar (ibid:479). Däremot fanns risken att alltför detaljerade beskrivningar gjordes i samband med kvalitativ forskning, som endast är relevanta i den kontext de yttras i och att huvudsyftet hamnar i skymundan. Därför är det viktigt att uppmärksamma att ungdomarnas utsagor från studien möjligen endast är kontextuellt relevanta (ibid:480).

Arbetsprocessen inleddes med att hitta relevant forskning för uppsatsen. Sökningarna gjordes i databaserna LUBsearch, Google Scholar och EBSCO. Sökorden som användes var *violence, *interpersonal violence, *attitudes och *adolescents, m.fl. (Bryman, 2018:156). Begreppens svenska motsvarigheter användes också och resulterade i sökord som *våld, *attityder, *våld i nära relation och *unga. Vidare letades även relevant litteratur på Lunds Universitets bibliotekssida för den samhällsvetenskapliga fakulteten; LUBcat. Detta bidrog med att skapa en viss förförståelse för ämnet, vilket hjälpte oss i processen att formulera intervjufrågor och case.

För att hitta informanter till undersökningen kontaktades två olika gymnasieskolor i Skåne. Genom att maila lärarkontakter vi hade sedan tidigare på skolorna, skickade vi ut ett informationsbrev (se appendix) och en beskrivning av våra önskemål. På inbjudan av lärare, besökte vi en av skolorna för att presentera vår studie och hitta informanter. Den andra skolan sammansatte fokusgrupper av fem respektive fyra intervjupersoner i vardera grupp innan vi kom till skolan. Samtliga fokusgrupper bestod av tre tjejer respektive två killar, förutom den sista intervjun där det fanns ett bortfall på en tjej (Bryman, 2018:240). Att inkludera både tjejer och killar i intervjuprocessen och att inte separera grupperna

utifrån kön upplevdes lämpligt för att kunna kontrastera olika attityder i en gemensam diskussion (Bryman, 2018:619-620). Däremot fanns en medvetenhet om att tjejer eller killar eventuellt hade kunnat vara mer bekväma att yttra vissa attityder om de enbart hade suttit i en samkönad grupp. Önskemålet var att genomföra 4 till 5 fokusgruppsintervjuer med elever från samhällsprogrammet som har fyllt 18 år, men på grund av att den berörda målgruppen var i en hektisk period innan studenten, genomfördes tre fokusgruppsintervjuer. Det kan vara problematiskt eftersom det är svårt att göra anspråk på den större diskursen med den begränsade mängden empiri. Däremot är det viktigt att uppmärksamma att det är 14 enskilda personer som deltagit i studien, vilket är en mer fördelaktig siffra. Efter tredje intervjun återkom dessutom samma teman i deltagarnas resonemang, vilket indikerar teoretisk mättnad (ibid:607).

4.2 Intervjusituationen

För att få en djupgående insyn i ungas attityder till partnervåld genomförde vi fokusgruppsintervjuer. Fokusgruppsintervjuer innebär en intervjusituation där forskarna ställer informanterna öppna frågor kopplade till en utvald situation eller ämne, i detta fall partnervåld. Informanterna fick sedan möjlighet att diskutera frågorna med varandra (Bryman, 2018:260). Intervjusituationen utgick från en intervjuguide som till en början bestod av öppna frågor om ämnet, för att sedan övergå i situationsspecifika case där informanterna fick diskutera ämnet kopplat till casen (ibid:315-316). Intervjun avslutades sedan med mer "ordinära" intervjufrågor (ibid:565). Intervjuguiden utvecklades med inspiration från tidigare forskning och studier om ämnet, samt eget intresse utifrån vad som ämnades undersökas. Fokusgruppsintervjuerna tog därmed en semistrukturerad form, vilket innebär att vi utgick från en intervjuguide, men att vi också kunde ställa följdfrågor baserat på intervjuens utformning (ibid:260). Likaså gavs informanterna möjlighet att berätta om tankar och åsikter som inte är specificerade i intervjuguiden, vilket fördjupade intervjun. En case-metod, även kallad vinjettmetod, användes eftersom det tydliggör olika attityder på ett mindre personligt sätt genom fiktiva situationer. Likaså underlättas processen av att tala om det känsliga ämnet som partnervåld är. Samtliga informanter utgick från samma fiktiva fall och slapp därmed diskutera egna erfarenheter (Barter & Renold,

1999:1). Genom case tilläts informanterna även att definiera den givna situationen utifrån egna tankar och termer. Under intervjuerna uttryckte flera informanter positivitet till upp-lägget, då det upplevdes lättare att exemplifiera sina åsikter genom att relatera dem till casen. Däremot fanns en medvetenhet om att det som diskuteras i casen kan vara lättare att diskutera än verkliga, personliga händelser och att dessa case inte nödvändigtvis re-sulterar i samma respons som personliga erfarenheter hade genererat. Metodens validitet går därför att problematisera utifrån detta. Casen formulerades med inspiration från Chat GPT och idéer baserade på tidigare forskning, för att få inspiration om vilka våldsinslag som skulle kunna inkluderas. Det första caset beskrev ett ungt, heterosexuellt förhållande, där killen utsatte tjejen för psykiskt våld i form av kränkningar och glåpord, samt fysiskt våld genom att kasta ned henne på marken. Det andra caset handlade om två unga tjejers förhållande, där den ena parten var mycket svartsjuk och kontrollerande, samt ville ha strypsex trots att den andra parten var obekväm med detta.

Å andra sidan fanns en medvetenhet om att vissa attityder och åsikter kunde hamna i skymundan när diskussionerna drevs i grupp, då vissa individer känner sig mindre bekväma i gruppsituationer. Detta framkom även ur aspekten att eleverna i en av intervju-erna subjektivt valdes ut av läraren för sina kommunikativa egenskaper. Det gynnade intervjusituationen, då eleverna var värtaliga och måna om att alla skulle komma till tals. Däremot är risken att våra intervjupersoner är de elever som alltid gör sina åsikter hörda, samt att deras mindre expressiva klasskompisar inte fick komma till tals. Det bedömdes dock vara av större vikt att vara objektiva i urvalsprocessen, samt att de elever som ville medverka också fick göra det.

Skolmiljön gjorde det dessutom troligt att eleverna kände varandra, vilket hade kunnat resultera i att intervjuerna präglades av grupptryck eller liknande problem (Bryman, 2018:619-620). Däremot blev det en trygghet för eleverna att inte sitta själva med två intervjuare, utan att de i stället fick stöd i att kunna diskutera med sina kamrater. Att vi båda satt med på intervjuerna berodde på att vi ville hantera intervjusituationen profess-ionellt, då en av oss ställde majoriteten av frågorna medan den andra förde anteckningar. På så vis inkluderades flera aspekter ur intervjuerna, såsom kroppsspråk och

gruppdynamik. Eftersom fokusgrupperna bestod av fyra eller fem informanter i varje grupp bedömdes det inte heller vara problematiskt att vi båda medverkade utifrån perspektivet att intervjupersonerna skulle känna sig i underläge (Bryman, 2018:262; Dahlin-Ivanoff & Holmgren, 2017:62). Intervjuerna spelades in och transkriberades sedan i kombination med de tagna anteckningarna (ibid:577). Därefter tilldelades informanterna slumpmässigt framtagna fiktiva namn baserat på kön.

4.3 Urval

Urvalet har inslag av både bekvämlighetsurval, val av skolor utifrån tillgång till kontakter, och målstyrt urval - val av elever över 18 år från samhällsprogrammet. Bekvämlighetsurval innebär att de enheter eller personer som finns tillgängliga för forskaren kontaktas (Bryman, 2018:243-244). Genom att vi tog upp redan etablerade lärarkontakter ökade chanserna att nå den önskade målgruppen. Den kontaktade personalen på skolorna är lärare på samhällsprogrammet. Dessa lärare satte ihop fokusgrupper med de önskemål vi framfört, vilket möjliggjorde en undersökning med den precision vi eftersökte. Att vi tidigt preciserade fokusgrupperna sparade tid och resurser, samt möjliggjorde en specificerad intervjuguide som resulterade i en stor mängd relevant data. Målstyrt urval innebär att deltagarna i undersökningen valdes ut på ett delvis icke-slumpmässigt vis, då de var tvungna att uppfylla vissa förutbestämda kriterier (Bryman, 2018:496). Att eleverna skulle vara över 18 år blev ett krav för att undvika att behöva vårdnadshavares tillåtelse för elevens medverkan i intervjun. Informanter som uppfyllde dessa krav bedömdes vara relevanta för forskningsfrågan, då det fanns ett antagande från vår sida att elever som går samhällsprogrammet är de som har störst chans att ha berört ämnet i skolan. Därför bedömdes de kunna bidra med en större vidd av diskussioner i intervjun. Anledningarna till att urvalet begränsades till enbart elever från samhällsprogrammet är åtskilliga. Dels är det ett praktiskt och effektivt urval, eftersom vi hade existerande kontakter med personer som kunde leda oss till just samhällselever. Därutöver var vår bedömning att en mer homogen urvalsgrupp möjliggjorde en mer sammanhållen analys, eftersom samtliga informanter låg på ungefär samma kunskaps- och referensnivå. Avvägningen gjorde visserligen att uppfattningar från elever från andra program föll bort, men det gjorde också att vi

kunde analysera det annars breda fenomenet på en mer detaljerad nivå. Detta till skillnad från om avgränsningen inte hade gjorts.

Förfarandet gav oss tre fokusgruppsintervjuer med totalt 14 informanter, bestående av studenter som alla går på samhällsprogrammet och är över 18 år. Fördelen med att lärarna formade fokusgrupperna var att vi inte hade förkunskap om vem som skulle medverka. Därigenom försäkrades objektiviteten i urvalsprocessen. Däremot tillät vi också oss själva att få ett något skevt urval genom att göra på detta vis, då det hade kunnat resultera i att ett kön blev överrepresenterat. För att få ett representativt urval hade vi därför på förhand önskat en jämn fördelning av tjejer och killar. I studien är det totalt åtta tjejer och sex killar som medverkat. Risken med bekvämlighetsurvalet är att urvalet blir riktat till specifika skolor, vilket gör att resultaten inte går att generalisera. Generaliserbarhet är däremot ett problem inom all kvalitativ forskning (ibid:216). Med tanke på tidsramen vi jobbade efter, bedömdes därför att det utförda antalet intervjuer bidrog med relevant empiri för studien.

Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3
Lina	Stina	Ronja
Agnes	Klara	Victor
Arvid	Jakob	Leo
Stella	Simon	Hannah
Ludvig	Mira	(Samtliga namn är fiktiva)

4.4 Analytisk metod

För att analysera intervjuerna kodades intervjumaterialet utifrån olika identifierade teman. Vi genomförde därmed en tematisk analys av intervjumaterialet (Bryman, 2018:703). Tematisk analys var fördelaktig för uppsatsen, då det försåg oss med en teoretisk grund och förståelse av den insamlade empirin. Det i sin tur resulterade i ett teoretiskt bidrag till vårt undersökta område (ibid.). Detta då uppsatsens syfte var att fylla

kunskapsluckan angående ungas attityder till våld i nära relation, vilket tidigare främst undersökts ur vuxnas perspektiv. Den tematiska analysen bidrog också till en analys av hur olika intervjupersoner diskuterade teman från olika perspektiv, samt av hur diskussionerna skilde sig åt. Denna analys gjorde att relevanta teman kunde formas genom att olika citat ställdes mot varandra och tillsammans skapade ett övergripande tema (Bryman, 2018:705). Dessa teman valdes noga ut med koppling till forskningsfrågan och uppsatsens fokus. Kodningen av teman utfördes genom att markera olika citat med liknande grund i samma färg, så att olika teman fick olika färger. Det identifierades sedan fyra huvudteman, med varierande antal underteman till respektive huvudtema.

De huvudteman som uppkom genom den insamlade empirin var "Syn på hälsosam relation", "Gränsdragning mellan våld och kontroll", "Könsstereotypa föreställningar om våld" samt "Yttre påverkansfaktorer till attityd". Huvudtemat "Syn på hälsosamma relationer" skapades primärt för att få en uppfattning om hur informanterna identifierar detta. Till detta tilldelades undertemat "Syn på svartsjuka". Detta för att identifiera hur en ohälsosam, kontrollerande relation kontrasteras mot en hälsosam relation. Huvudtemat "Gränsdragning mellan våld och kontroll" kan sägas vara uppsatsens huvudfokus, då det konkret undersöker forskningsfrågan kring ungas attityder till partnervåld och hur de definierar våld. Temat tilldelades således två underteman; "Våldets osynlighet" och "Rättfärdigande och förklaringar till våld". Dessa underteman uppkom då det under diskussionen framkom att viss typ av våld oftare osynliggörs, samtidigt som det finns en skam i att synliggöra våld du utsätts för. Det senare nämnda undertemat valdes ut för att förstå i vilka situationer våld berättigas och varför våld utövas. Temat "Könsstereotypa föreställningar om våld" var likaså ett stort fokus för uppsatsens forskningsfrågor. Det sistnämnda temat "Yttre påverkansfaktorer till attityd" valdes ut för att skapa en förståelse för hur informanternas attityder har formats och vilka faktorer de påverkats av. Till detta huvudtema formades ett undertema om information som finns om partnervåld. Detta då resultatet visade att samtliga informanter upplevde bristande informationsspridning och kunskap om ämnet, vilket påverkar vad ungdomarna vet om det.

4.5 Etik

Ur ett etiskt perspektiv finns, som ovan nämnt, en medvetenhet om hur gruppdynamiken påverkade intervjusituationen. Däremot upplevdes fokusgruppsintervjuer som motiverat metodval, vilket tidigare argumenterats för. Vidare utgör den etiska aspekten av fokusgruppsintervjuer inte problem för genomförandet. Uppsatsens syfte samt samtycke till medverkan i studien är grundläggande forskningsetiska principer och har efterföljts i arbetet. Informanterna läste ett informationsbrev om studiens syfte och utformning innan intervjuernas början, samt tilldelades en samtyckesblankett som erhöles både av respondent och intervjuare (Vetenskapsrådet, 2024:62). I informationsbrevet uppmärksammades att medverkan var frivillig, samt att det närsomhelst under processen var okej att avbryta sin medverkan och dra tillbaka sina utsagor. Den insamlade empirin användes enbart i forskningssyfte och transkriberat material och fältanteckningar raderades alternativt förstördes efter att uppsatsen godkändes (ibid:84). Likaså behandlades alla medverkande i studien konfidentiellt och alla namn och personliga berättelser har anonymiserats (ibid:86).

Vidare upplevde samtliga deltagare att fokusgrupperna resulterade i en trygg och icke-dömande miljö. Det framkom i såväl deras kroppsspråk som i svaren de uppgav. Ett exempel på hur detta märktes är att flera av informanterna valde att öppna upp sig om känsliga, privata erfarenheter, trots att detta inte var syftet med intervjuerna. Frågorna som ledde till att dessa anekdoter delades var neutrala i förhållande till egna upplevelser, men intervjupersonerna upplevde att deras egna berättelser har stor inverkan på hur de reagerar även i andra sammanhang. Här aktualiserades alltså skyddskravet, då anekdoterna ställde krav på att vi som intervjuare kunde säkerställa deltagarnas välmående under intervjun (Dahlin-Ivanoff & Holmgren, 2017:69-70). När en person delade med sig, ändrades stämningen i gruppen och fler ville dela sina berättelser. Visserligen hade vi inte på förhand förberett strategier för att bemöta sådana situationer, vilket kan ses som etiskt problematiskt. För att bekräfta dessa känslor utan att fastna för mycket i dem, var vi noga med att respektfullt tacka för att de delade med sig, samt ge dem tiden de behövde för att berätta. Därefter fortsatte vi ställa intervjufrågor, för att på så vis undvika att ge uppfattning av

att vi fastnade i eller dömde deras erfarenheter. För att säkerställa detta lades stor vikt vid att lyssna aktivt och visa empati för ungdomarnas berättelser (ibid:23).

En bidragande faktor till den trygga stämningen kan vara att deltagarna utgjorde en god dynamik, där alla kände varandra. Därav vågade de visa sig sårbara och ärliga, samtidigt som de var okej med att inte tycka lika i alla frågor. På så sätt delgavs personliga och ärliga svar, som verkade stämma överens med ungdomarnas faktiska uppfattningar. Å andra sidan uppstod det situationer där det fanns en ifrågasättande ton till en respondents svar på en fråga där en annan respondent inte höll med. Det kan ha bidragit till att personen ifråga kände sig förminskad eller förbisedd i sitt svar, vilket kan vara problematiskt. I vårt fall upplevdes en sådan dynamik däremot endast bidra till en mer fördjupad diskussion där olika attityder kontrasterades mot varandra (Bryman, 2018:614). Likaså kunde killar och tjejer uppvisa olika attityder i olika frågor, vilket gjorde att det inte alltid fanns ett enhetligt medhåll i alla frågor. Detta upplevdes däremot också enbart som positivt, då det är just det vi ämnat undersöka. Dessutom valde vi under intervjuerna att sitta i en cirkel, vilket gynnade samtalsklimatet. Ett sådant tillvägagångssätt upplevdes mer effektivt än att vi exempelvis skulle sitta framför eleverna och på så sätt förmedla en hierarkisk position. Att vi kände deras lärare sedan tidigare kan också förmedla trygghet.

Slutligen är det viktigt att ha vår egen positionering i åtanke. Vi är nära i ålder med de som intervjuats, vilket gör att vi på förhand kan ha haft en viss uppfattning om hur informanterna skulle diskutera ämnet. Likaså har vi gått samma typ av utbildning som informanterna, vilket ger oss en inblick i hur ämnet kan ha berörts under utbildningen. Dessa faktorer kan ha haft en initial påverkan på vår förståelse för informanterna och ökar risken för en delvis subjektiv tolkning och förståelse för informanterna och deras svar. Däremot har ingen av oss någon form av personlig koppling till de informanter som har intervjuats, och vi har således inte kunnat veta något i förväg om hur de kommer svara på de frågor som ställdes.

6. Resultat och analys

Här presenteras och analyseras studiens intervjumaterial i syfte att fördjupa förståelsen för ungas attityder till partnervåld. Resultatet redogörs med utgångspunkt i fyra identifierade teman, nämligen “Syn på hälsosam relation”, “Gränsdragning mellan våld och kontroll”, “Könsstereotypa föreställningar om våld”, “Yttre påverkansfaktorer till attityder”, samt relevanta underrubriker till dessa.

5.1 Tema 1: Syn på hälsosam relation

Ett tema som identifierades i intervjuens inledande frågor var hur ungdomarna såg på hälsosamma relationer. Majoriteten av intervjupersonerna menar att en bra relation utmärks av bra kommunikation, tillit, respekt, ärlighet och kompromisser, samt en balans mellan frihet och självständighet i relationen. Detta liknar Ungarelationers (u.å.) definition av schyssta relationer. Vikten av att ha jobbat med dig själv innan du går in i ett förhållande beskriver informanterna också som en förutsättning för ett hälsosamt förhållande.

Att man inte begränsar varandra, tänker jag. Att man lever *tillsammans* och att man tar beslut *tillsammans*, och att man får ta beslut själv såklart, men att man inte hindrar den ena från att göra något den drömmer om. - Lina

Citatet av Lina visar att intervjupersonerna ofta förklarar en sund relation i termer av vad den inte bör innefatta. Ovan ställs positiva attribut mot icke-önskvärda handlingar, vilket tyder på att informanterna har en tydligare bild av vad ohälsosamma beteenden är, än vad som är hälsosamt. Det visar på att det negativa blir normativt, medan positiva egenskaper blir avvikande. Det skulle kunna vara ett resultat av den digitala miljön, som lyfter “red flags” och toxiska beteenden, men inte vad som är önskvärt i ett partnerförhållande (Överlien, 2018:74).

Informanternas betoning på självständighet och frihet kan också förstås som en reaktion mot normer där killar förväntas ha kontroll, vilket blir ett uttryck för hegemonisk maskulinitet (Connell, 2005:60). Connell framhäver att det normativa är att killen i ett heterosexuellt förhållande ständigt ska anstränga sig för att upprätthålla kontroll, samt att inte upplevas som svag (ibid.). Likaså beskriver teorin kvinnor som omsorgsfulla och känslsamma, vilket indikerar att kvinnan stereotypiskt borde vara den som kompromissar och visar förståelse (ibid:62-63). Att ungdomarna betonar självständighet som en av de viktigaste aspekterna i ett hälsosamt förhållande visar istället att de utmanar dessa normer och ser det toxiska i dem. Det kräver en medvetenhet om maskulinitetsnormernas uttryck, vilket eleverna visar genom att de diskuterar önskvärda egenskaper i kontrast till traditionella föreställningar.

5.1.1 Undertema: Syn på svartsjuka

Ett undertema till ”Syn på hälsosamma relationer” är ”Syn på svartsjuka”. Detta då ohälsosamma relationer ofta beskrivs innefatta kontroll, manipulation och svartsjuka. Svartsjuka utmärks av ungdomarna som en metod för kontroll och begränsning. Begränsningen behöver inte ske ordagrant utan kan uttryckas på andra sätt, exempelvis genom att lägga små kommentarer eller visa sin inställning genom handlingar. Informanterna uppmärksammar däremot att den som utsätts inte behöver ha gett skäl till svartsjukan, utan det kan grunda sig i tidigare erfarenheter hos den svartsjuka. I citatet nedan skildras hur många av ungdomarnas åsikter och diskussioner gick kring svartsjuka och hur de definierar det:

För jag tror att, precis som du säger [Lina], att det finns väldigt många som känner att “åh jag har någonting” som de inte vill förlora. Men jag tror att svartsjuka är när det blir ohälsosamt, att man blir kanske kontrollerande eller arg, eller onormalt orolig över det. Att det går ut över en annan person. - Agnes

Här ser vi hur ungdomarna talar om svartsjuka som psykiskt våld, likt Isdal, då det beskrivs som kontrollerande, isolerande och manipulerande (2001:55). Även gaslighting tas upp som metod för att skapa dåligt samvete hos motparten, trots att det grundas i ett

toxiskt beteende av våldsutövaren. Detta blir ännu ett sätt att psykiskt kontrollera partnern. Våra informanter definierade inte svartsjuka som romantiskt. Detta skiljer sig mot Sears och kollegors (2006) studie där deras informanter framhävde svartsjuka som ett tecken på att partnern bryr sig om en (Sears et al., 2006:1196-1197). Detta kan bero på flera orsaker, varav en är att en del av våra informanter besitter egna erfarenheter av destruktiva relationer och därför ser negativt på svartsjuka. Likaså förändras normer om våld och kontroll över tid (Connell, 2005:191-192). Det kan vara en orsak till att våra informanter definierar svartsjuka annorlunda än Sears et.al., eftersom den studien är äldre och internationell. Även om processen går mycket långsamt, blir våld allt mindre accepterat (ibid.). Kontrollerande och våldsamma relationer uppmärksammas till exempel på sociala medier, vilket påverkar ungdomarnas attityder.

5.2 Tema 2: Gränsdragningen mellan våld och kontroll

Informanternas definition av våld grundar sig mycket i den rättsliga definitionen av misshandel (Brb kap 3. 5-6§§ & Brb kap 4. 4a§). Citatet nedan kan tolkas som en rättslig förståelse av våld, där det som inte går att bevisa "inte räknas". Det framgår tydligt i intervjuerna att det finns stereotypa föreställningar om våld som ungdomarna är medvetna om, då våld genomgående beskrivs utövas fysiskt i form av slag och sparkar. Det korrelerar med Isdals definition av fysiskt våld (2001:37) och exemplifieras i citatet nedan:

Och hur många blir dömda för psykisk misshandel, det händer ju inte. Utan det är ju fysisk och då förknippar man ju våld med fysiska slag eller sparkar. - Lina

Här ser vi att ungdomarna identifierar två våldsformer; fysiskt och psykiskt våld, där det fysiska våldet är enkelt att exemplifiera. Däremot är det inte lika självklart för ungdomarna vad som bör klassas som psykiskt våld. De flesta menar att manipulering och isolering är exempel på psykiskt våld, likt BRÅ:s definition av begreppet (BRÅ, 2021:30). Andra menar däremot att allt begränsande beteende är psykiskt våld. Flera betonar dock att allt som passerar gränsen för vad den utsatte känner är fel, är psykiskt våld. Att särskilja begreppen är fördelaktigt för att skapa en tydligare bild av hur våldet kan yttras och

därmed påverka attityder gentemot det. Att det psykiska våldet anses svårare att bevisa och inte alltid erkänns, kan kopplas till bristen på synliga tecken för våld. Detta är något Christie (2001:48) menar kan bidra till att ett offer inte uppfattas som idealt och därmed finns argument till varför offer för fysiskt våld i högre utsträckning erhåller legitim offerstatus.

Psykisk misshandel är precis lika illa som våld i form av ett slag. [...] Ofta börjar det där och slutar i ett slag. Det är väl ofta så med just par att ”varför gick du inte vid första slaget?” Men det börjar ju långt tidigare. - Lina

Ovan framkommer att ungdomarna ofta ser psykiskt våld som ett förstadium till fysiskt våld. Detta i enlighet med Sears och kollegor, som menar att det psykiska våldet lägger grund för det fysiska (2006:2000). Flera informanter beskriver även psykiskt våld som potentiellt mer påfrestande än det fysiska. Detta då självkänslan raderas och svår psykisk ohälsa kan uppkomma, samt att dessa men inte går att läka på samma sätt som fysiska skador.

Alltså det psykiska [våldet] kan ju knäcka dig totalt i det långa loppet. Om du blir slagen så läker du ju [...] Men vid fysiskt våld finns det oftast en väldigt tydlig gräns; det är ju till exempel att du blir slagen. Men det psykiska kan gå väldigt långt innan det blir en stor psykisk påfrestning - Jakob.

Jakob uttrycker tankar om att offret ofta behöver utstå mycket psykiskt våld innan hen får nog. Detta är möjligen för att det finns en känsla av att det psykiska är svårare att bevisa och legitimera. Detta kan också förstås enligt Christie (2001) utifrån hans argument för att synliga tecken på våld genererar mer legitim offerstatus. Tanken att psykiskt våld kan vara värre än fysiskt våld är unikt för vår studie, då denna tanke inte lyfts av ungdomar i tidigare studier.

Lina, med flera, nämner att fysiskt våld är direkt farligt och dödshotande, samt att det därför kan vara farligare än psykiskt våld. Dock framhävs tanken om att våldsformerna ändå är likvärdiga. En avvikande attityd som syns i ett citat är att psykiskt våld inte alltid sker avsiktligt, samt att det är vanligare med fysiskt våld:

Jag tänker att det psykiska måste inte alltid uppstå för att man menar det, det kan ju vara att man är manipulativ som person. Det förklarar ju inte det, men alltså, det är mer vanligt med fysiskt våld. - Arvid

Arvid är ensam om att belysa perspektivet om våld som oavsiktligt. Detsamma gäller påståendet att fysiskt våld är vanligare än psykiskt. Varför allt psykiskt våld eller kontrollerande beteenden inte alltid ses som våldsamma av ungdomarna kan förstås utifrån Connell (2005:62-63). Utifrån begreppet hegemonisk maskulinitet ska killar ha hög självkontroll och utöva dominans över kvinnor, vilket gör att den kontrollerande aspekten kan ses som ett normativt beteende hos unga killar och därför inte anses våldsamt. Teorin beskriver även fysiskt våldsamma tendenser hos killar som normativa (ibid.). Sådana handlingar legitimeras inte i lika stor utsträckning i vår studie, möjligtvis för att fysiskt våld är straffbart till skillnad från psykiskt våld.

Ja, speciellt eftersom jag tycker det förekommer mer nu. Alltså det är mer acceptans så jag tycker att man borde ta sitt ansvar för det kommer ju i yngre ålder, alltså kontrollerande och allting. Och börjar man visa tecken i ung ålder så tycker jag att det är ett varningstecken - Stina.

Stina och resterande informanter har uppfattningen att psykiskt våld är vanligare och uttrycker även en förståelse för att partnervåld inte enbart är ett vuxenproblem, utan förekommer bland unga. Detta är i enlighet med viss tidigare forskning om ämnet, som också uppmärksammar förekomsten av psykiskt våld som vanligt förekommande bland unga (Sears et al., 2006:1192 jfr. BRÅ, 2021:30).

5.2.1 Undertema: Våldets osynlighet

Många informanter upplevde att våldsformerna är olika svåra att upptäcka, samt uppmärksammas olika mycket. Majoriteten upplevde att det psykiska våldet uppmärksammas mindre och osynliggörs mer. Bevisningsgraden för de olika våldstyperna tas också upp som exempel till varför det kan vara svårt att synliggöra psykiskt våld:

Jag tror att det är mycket tydligare att titta på någon och se ett blåmärke, än att se att någon trycker ned eller nedvärderar en mentalt. Jag tror att det är lättare att gömma.

- Agnes

Genom citatet ovan tydliggörs att informanterna ofta faller tillbaka till distinktionen mellan fysiskt och psykiskt våld, med grund i det rättsliga. Agnes utsaga synliggör hur psykiskt våld uppfattas som mer svårupptäckt än fysiskt våld, eftersom det saknar synliga bevis. Detta kan förstås i ljuset av Christies (2001:48) begrepp *det ideala offret*, där våldsutsatta som uppvisar synliga tecken på lidande, såsom blåmärken, lättare erkänns som ett ”riktigt” offer. Den som utsätts för psykiskt våld riskerar därmed att inte bli trodd eller tagen på allvar, vilket bidrar till att denna våldsform blir osynliggjord.

Ofta blir det ju svårt att ta upp vad som sker bakom stängda dörrar. Att förstå själv vad det är som är fel. När man väl har tagit upp det så blir det ju, tyvärr, förmodligen bara ord mot ord. När det inte är det fysiska. För då finns det inget klart och tydligt bevis. - Stella

Stella beskriver här hur det är svårt att upptäcka om någon lever i en våldsam relation. Varken lagen om misshandel (Brb 3 kap. 5-6§§) eller lagen om fridskränkning (Brb 4 kap. 4a§) uppmärksammar någon form av psykiskt våld, vilket skulle kunna vara bidragande till hur ungas attityder till partnervåld formas, då psykiskt våld enligt ovan upplevs resultera i ord mot ord. Med grund i regeringens utredning om straffansvar för psykiskt våld (Ds 2022:18) finns således en tanke om att ett införande av straffansvar för psykiskt våld hade kunnat bidra till en förändring av attityder gentemot våld. Då det psykiska

våldet dessutom beskrivs vara minst lika skadligt som det fysiska våldet, bör det finnas relevans för att införa en sådan ändring i nuvarande lagrum.

En annan intervjuperson nämner liknande aspekter i diskussionerna av case 2 (se appendix), där våld bakom stängda dörrar diskuteras. Här läggs även fokus på begreppet nära relation, vilket personen betonar som en försvårande faktor i att upptäcka våldet. Detta då det sker intimt mellan två personer som sällan uttalar våldet.

Jag tror att detta kan vara rätt svårt att upptäcka för att det blir liksom *verkligen i nära relation*, det är liksom bara de två. Jag tror inte att någon av dem snackar offentligt med andra personer. Jag tror det kan bli extremt svårt att upptäcka, speciellt eftersom hon inte ens träffar sina vänner längre. - Lina

[...] det är kanske också svårt att, för något sådant här att bli upptäckt, eftersom hon har börjat undvika att träffa sina vänner. Det är ju ofta att i ett sådant här förhållande, att man blir successivt isolerad. [...] Genom att eliminera vännerna från hennes umgänge skapas en egen liten bubbla där detta kan fortsätta. - Agnes

Lina och Agnes menar att det psykiska våldet resulterar i att paret enbart lever med varandra, då den våldsutsatta har begränsad frihet och umgänge. Det gynnar våldsutövaren genom att utomstående parter får minskad betydelse. Isoleringen kan också bidra till att det inte blir tydligt för utomstående att någon är ett offer i relationen. Bristen på synliga tecken har diskuterats ovan utifrån Christies ideala offer (2001:48). Detta visar också hur normativa föreställningar om våld, som synligt, fysiskt påverkar ungas förståelse av våldsutsatthet.

När det psykiska våldet därmed inte uppmärksammas som det fysiska, menar informanterna att det är svårt att veta om det du utsätts för är våld. Flera gånger tar olika intervjupersoner upp att våldet ofta innebär skam, då detta förknippas med att inte vara stark nog att lämna. Detta uppmärksammar även Sears et al. (2006:2000) i deras studie, där

ungdomarna menade att ökad utbildning om ämnet bör resultera i att folk inte hamnar i destruktiva relationer. Att göra det ändå resulterar därför i skamkänslor. När den som utsätts för denna våldsform inte berättar det för sin omgivning, bidrar det i sin tur till en känsla av att "det kanske inte finns", menar Mira:

[...att] personer som själva blir utsatta inte pratar om det, kan jag tänka mig bidrar till att man inte tar upp det lika mycket, för att eftersom det inte syns så tänker man, då kanske det inte finns. Även om det egentligen gör det. - Mira

Intressant är att det Mira uttrycker visar på en ambivalens i att det psykiska våldet osynliggörs och ofta upplevs som icke-existerande, trots att ungdomarna tror att psykiskt våld är mest förekommande. Informanternas upplevelse av att psykiskt våld är mindre synligt kan därför relateras till Christies (2001) begrepp om det ideala offret. I relation till partnervåld bland unga innebär detta att den som utsätts för kontrollerande, nedvärderande eller digitalt våld riskerar att inte bli sedd som ett "riktigt" offer, särskilt om hen fortsätter relationen eller inte visar tydlig sårbarhet. Detta speglas i informanternas utsagor om svårigheten att "bevisa" psykiskt våld. Dessutom kan det digitala våldet som ungdomar utsätts för i större utsträckning, men som är relativt outforskat, bidra till att ungdomarna inte inser deras våldsutsatthet (Överlien, 2018:74; Wemrell et.al. 2022:3).

5.2.2 Undertema: Rättfärdigande och förklaringar till våld

Intervjupersonerna uppmärksammar även en bild av att en våldsutsatt ofta känner sig förtjänt av våldet, samt att offret därför tenderar att ursäkta sin våldsamma partner. Aspekten att den våldsutsatte älskar sin partner tas också upp av informanterna. Utifrån Simons uttalande nedan verkar det finnas en inneboende tanke hos ungdomarna om att våldet måste vara av en viss allvarlighetsgrad för att uppmärksammas. Detta kan återigen förstås i ljuset av att lagen kräver att en viss typ av fysisk handling ska ha utförts för att kunna lagföras (Brb 3 kap. 5-6§§).

Jag kan också tänka mig att hon inte ser det som tillräckligt aggressivt för att göra något åt, att det kanske var hennes fel för hon gjorde honom sur och att han inte gjorde något jättefysiskt mot henne. Att det inte var tillräckligt för att göra slut med honom. - Simon

Vid diskussioner kring våld i en intervjugrupp rättfärdigar ungdomarna tjejers våld, då de menar att det måste finnas en legitim anledning till det. Dessa tankar framkommer inte på samma vis när män är våldsutövare. Då tolkas våldet snarare vara en del av den maskulina normen, vilket förstås i termer av utövande av maskulinitetsnormer (Connell, 2005:36-37). Utöver detta framkommer det i intervjuerna att våld enbart rättfärdigas om det används i självförsvar, likt stora delar av den tidigare forskning som finns på ämnet. Däremot är våld som används i självförsvar främst kopplat till kvinnors våldsutövning och skiljer sig därför från mäns våld (McCarry, 2010:25; Sears et al., 2006:1193; Sikström & Dahl, 2023:3).

[...] om två av ens vänner blir ihop och det kommer fram att en av dem är psykiskt eller fysiskt aggressiv kanske man försöker ljuga för sig själv och tänka att det inte är så egentligen, att det är felaktig information. För man vill inte att ens vän ska vara en sån person, även om den kanske är det. Då blir det svårare att hjälpa dem för man inte vill att det ska vara sant. - Simon

[...] jag vill alltid veta båda sidorna och det var ju en fråga innan om man kände båda parterna. Ni [Stina och Klara] sa att ni hade bara ställt er på tjejens sida, men man vill ju veta båda sidorna innan man kan ställa sig på någon sida. För att göra någonting mot en kille är ju lika hemskt som mot en tjej. Nu kanske tjejer inte slåss lika ofta, men de kan ju utföra ganska mycket psykiskt våld ändå, så det är ju inte som att det blir mer okej på något vis. - Jakob

Simon och Jakob visar tankar om att det upplevs svårare för informanterna att tro på våldshistorier om de känner båda parterna. Om de endast känner den ena är de övertygade om att ställa sig på offrets sida. Om båda parterna är kompisar till informanterna menar tjejerna däremot att de tenderar att ta tjejens sida, oavsett om hon är offer eller förövare.

Killarna å andra sidan menar att de vill höra både tjejen och killens version innan de gör en bedömning av vem som gjort fel. Detta går att förstå utifrån teorin om ideala offer och dess beskrivning av dessa där kvinnor i större utsträckning visar tecken på ideal offerstatus än män, som enligt uttalade maskulinitetsnormer bör undvika att visa sig svaga (Christie, 2001:48 & Connell, 1995:62-63).

En aspekt som går att problematisera utifrån tidigare forskning är antagandet att yngre ålder innebär högre tolerans mot våld. I studien av Wang (2016) och Region Skånes vårdprogram mot våld i nära relation (2022), belyses ålders påverkan på personers inställning till våld. Wang (2016:75) menar att ålder har en direkt påverkan på rättfärdigandet av våld, medan Region Skånes rapport diskuterar att unga oftare tenderar att inte uppfatta eller se deras våldsutsatthet (Wemrell et.al, 2022:37). I vår studie finns det inga konkreta bevis för att yngre ålder skulle ha en signifikant påverkan på huruvida man rättfärdigar våld i större utsträckning. Däremot finns det faktorer som belysts ovan som visar att det fortsatt finns aspekter som gör att våld kan rättfärdigas. Kvinnligt våld rättfärdigas i större utsträckning av informanterna på så sätt att det kvinnliga våldet ses som legitimt i form av att något måste ha lett fram till att kvinnan brukar våld. För män upplevs våldet istället vara en inneboende faktor, vilket talar för att män är biologiskt våldsamma och därmed skulle detta kunna fungera som ett rättfärdigande av mäns våld. Att mäns våld ses som normativt diskuteras vidare nedan, men bekräftas också utifrån tidigare forskning (McCarry 2010:25 jfr. maskulinitetsnormer av Connell, 1995:36-37). Här framträder således en ambivalens där informanterna tar avstånd från våld, samtidigt som de uttrycker förståelse för vissa kontrollerande beteenden.

5.3 Tema 3: Könsstereotypa föreställningar om våld

Det finns antaganden hos informanterna om att det är män som utövar våld och att kvinnor är offer för våld, men att det inte alltid måste vara så. Däremot menar en respondent att hon tenderar att sympatisera med kvinnor även om de är förövare, då hon vill förstå vad som har resulterat i våldsutövandet.

Informanterna menar också att medias porträttering av våldsoffer bidrar till synen på offer. De anser att de sällan ser män målas upp som offer för sådana brott, vilket gör att kvinnor i större utsträckning uppfattas som offer (Uhnöo, 2011:237; Sikström & Dahl, 2023:2). När informanterna diskuterar vem som är offer respektive förövare, menar de däremot att alla kan vara det.

Det är nog ofta att man försöker se, om det är en kvinna som är förövare, att man försöker se personen som ett offer också. Ofta. I media, i allting. Det känns som att man försöker hitta sympati eller förklaringar till varför det har blivit som det blivit. Medan när det är män är det ofta att det inte görs det, då är personen förövare, punkt slut. - Lina

Det Lina säger går att analysera utifrån Connell (2005). Våld kopplas till maskulinitet och fungerar som uttryck för att ta tillbaka förlorad manlighet (ibid:62-63; Messner, 1997:34). Det kan därför tolkas som att tjejer som utövar våld tillskrivs manliga attribut. Eftersom killar ofta triggas till våld genom att på något sätt få sin manlighet kränkt, skiljer sig porträttering av manliga respektive kvinnliga förövare (Connell, 2005:38-39, 76-77). Då tjejers femininitet inte tillskrivs våld, anses det inte heller finnas situationer som triggar våldsamt beteende hos kvinnor. Därav blir den enda möjliga förklaringen att kvinnan har utövat våldet i självförsvar, vilket också visas i tidigare forskning (Sikström & Dahl, 2023:3, Uhnöo, 2011:237, McCarry, 2010:23). Connells teori grundar sig i maskuliniteter och berör inte begreppet femininitet i särskilt stor utsträckning. Därför gör vi tolkningen utifrån det teorin beskriver som maskulinitet. Kvinnor beskrivs därav utifrån hur en man *inte* är, vilket därför inte resonerar väl med rollen som förövare. Det kan förklara varför ungdomarna resonerar som de gör. Således tyder informanternas svar på att deras uppfattningar grundas i djupt rotade maskulinitetsnormer, även när det är tjejer som utövar våldet. Copp och kollegor fångar också upp aspekten om att kvinnors våld anses vara mindre problematisk än mäns, vilket är förenligt med det våra informanter delger (Copp et al., 2019:1378). I vår studie framkommer även att informanterna i större utsträckning tror på tjejer som blivit utsatta än vad de tror på killar.

Ronja: Jag tror det beror på dels att killen är starkare och att "han kommer nog klara sig"

Arvid: Han förtjänade det säkert.

Ronja: Sen tror jag att han förtjänar det säkert, för att man är lite partisk mot tjejernas håll. Och även att man tar det inte lika seriöst, utan man tänker att hon skämtade säkert eller de låtsatsslogs bara. Att det var ett skämt.

Här finns en relevant koppling till Nils Christies teori om ideala offer. I citatet ovan visas återigen en bild av att killar måste ha förtjänat att utsättas, eller att våldet inte legitimeras av andra skäl. Det kan bero på att killar inte på något sätt uppnår ideal offerstatus, då kriterierna för detta anspelar på egenskaper som tillskrivs kvinnor (Christie, 2001:48). Killar ska ses som starka och kunna försvara sig själva, vilket motsäger kriterierna för ett idealt offer (ibid.). Samtidigt ställs attributen för en gärningsman i likhet till maskulina egenskaper (Christie, 2001:48). Eftersom det finns en förutfattad mening om att kvinnor är svaga och lättillgängliga offer, späder det på föreställningarna ytterligare (ibid:62-63). Att Ronja och Arvid är överens i detta samtal, skulle kunna visa på att både våra kvinnliga och manliga informanternas attityder formas av typiska maskulinitetsideal, där män och kvinnor bland annat särskiljs utifrån fysik och personliga egenskaper. Det resulterar i att män inte ses som offer (Connell, 2005:62-63).

Jag tror att det är väldigt tabu för killar att komma ut och säga att "jag har blivit våldsut-satt av min kvinnliga partner", för att folk hade sett ned på dem eftersom "du har ju det fysiska övertaget, varför är du så svag?". "Alltså, varför sitter du här och gråter? - Agnes

Här ser vi hur Agnes beskriver de föreställningar som finns om typiska kvinnliga respektive manliga attribut, samt specifikt hänvisar till de olika könens fysik och förutsättningar gällande våld. Hon beskriver också att det finns ett tabu för killar att öppna sig om sin våldsutsatthet, då de har ett fysiskt övertag och "inte borde visa känslor och gråta". Oransky och Fisher (2009:60) beskriver detta som känslomässig begränsning. Att vara sårbar, lugn och känslig är attribut som ofta tillskrivs kvinnlighet och femininitet; attribut

som i många fall krockar med idealen för hegemonisk maskulinitet (Kimmel, 1994:214-215, Connell, 2005:78). Därför tas mäns våldsutsatthet inte på samma allvar som kvinnors, tror ungdomarna. Utifrån Connells teori om maskulinitet anses att, som man, öppet visa känslor av svaghet korrespondera med kvinnlighet (Connell, 2005:62-63). Att uttrycka de egenskaper och krav som krävs för att nå ideal offerstatus resonerar därför inte väl med idealen för hegemonisk maskulinitet (ibid:79). Detta då hegemonisk maskulinitet betonar vikten av att män bör acceptera patriarkatet och utöva deras dominans över kvinnor, vilket kan förklara varför män inte vill beskriva sig själva som offer (ibid.). Både kvinnliga och manliga informanter uttalar tankar om att det därmed är lättare att sympatisera med kvinnor - möjligen för att de också har större utrymme att visa sig svaga utan att skuldbeläggas för detta. Att män inte erkänns som offer, visar ännu en gång på spänningen mellan Christies (2001:48) ”ideala offer” och Connells ”ideala man” (2005:78). Detta eftersom män sällan uppfattas som offer, då de förväntas vara starka. Enligt Christie strider mäns utsatthet därför mot både offerrollen och hegemoniska maskulinitetsnormer. Detta eftersom män inte beskrivs i de termer som krävs för att uppnå ideal offerstatus, samt bör undvika att visa sig svaga enligt uttalade maskulinitetsideal (Christie, 2001:48; Connell, 2005:62-63).

I enlighet med att intervjupersonerna främst tillskriver våldet till män, tillskrivs ofta olika våldstyper till de olika könen. Precis som Sears et al. (2006:1198) diskuterar, menar våra informanter att det främst är tjejer som utövar psykiskt våld, medan killar i större utsträckning utövar fysiskt våld. Vad detta beror på beskrivs av informanterna som att tjejer stereotypiskt bråkar verbalt, medan killar slåss. Ovanstående resonemang framkommer tydligt även i vår studie, då detta uttrycks av flera informanter. Eftersom det är mer socialt accepterat för kvinnor att uttrycka sårbarhet och känslor (Kimmel, 1994:214-215, Connell, 2005:78), menar Sears et al. (2006) att de har mer medel att undvika fysiskt våld än vad män har. Männen bygger istället upp ilskan inom sig, eftersom att uttrycka den skulle vara oacceptabelt. Det resulterar i att de till slut exploderar och blir aggressiva (Sears et al., 2006:1198).

Därefter diskuterade informanterna även våld i nära samkönade relationer, då case 2 (se appendix) handlade om detta. I dessa samtal blev det tydligt att informanterna hade en tanke om att partnervåld främst är ett heterosexuellt problem, där mannen utsätter kvinnan för våld. De nämner att våld i samkönade relationer inte uppmärksammas på samma sätt som i heterosexuella relationer, vilket gör att våldet osynliggörs. Vidare uppkommer i en av intervjuerna ett samtal kring problematiken med vänners påverkan på samkönade relationer, då svartsjuka uppfattas bli ett vanligare inslag i dessa relationer. Detta eftersom ungdomarna tror att samkönade partners lättare kan bli svartsjuka på vänner till partnern och att det psykiska våldet blir därför mer närvarande. Detta tror sig en respondent bero på att tjejer oftare bråkar psykiskt och att våldet därför också tar den formen. Däremot menar en del av intervjupersonerna att de aldrig reflekterat över att våld även kan ske i samkönade relationer, utan endast tänkt på det när det gäller heterosexualitet. Jämförelsen mellan vänner och relationer görs inte när heterosexuella relationer diskuteras, vilket är intressant ur aspekten om vänskapliga relationer och samkönade relationer verkligen går att likställa. Heterosexuella kan också ha vänner av motsatt kön, vilket skulle kunna vara en bidragande orsak till svartsjuka, men detta diskuteras inte av ungdomarna. De attityder som skildras i nedanstående citat har inte återfunnits i tidigare forskning, men kan tänkas spegla den hegemoniska diskursen av samkönade relationer.

Om man tänker på stereotypen är det ju kanske vanligare, om man är tjej, att man har ett större socialt nätverk av tjejer. Och likaså killar. Det är ju det vanliga ofta. Då har väl tanken slagit en och hört, att samkönade, att det kan bli mer problematiskt med svartsjukan. Men just våldet har jag nog aldrig riktigt tänkt på. - Lina

Ovan diskuterar Lina samkönat våld i termer av femininitet och maskulinitet, då femininitet förknippas med minskad våldsbenägenhet. Även detta kan kopplas till Connells teori om maskulinitetsnormer, där femininitet kopplas till att vara svag (Connell, 2005:62-63). Likaså beskriver informanterna att det ofta ligger i "mäns natur" att agera våldsamt och aggressivt, vilket kan vara en förklaring till att partnervåld i tjejers samkönade relationer beskrivs som mindre fysiskt våldsamt. Detta då parterna beskrivs som mer

feminina, vilket likställs med psykiskt våldsutövande (McCarry, 2010:25). Detta tydliggörs av Ronja i citatet nedan:

Jag tror att om det väl är våld i en relation så tror jag det är samma, det spelar ingen roll vilken läggning. Det är ju lite som [Victor] säger, att det blir mer våldsamt när det är en straight man. Kanske för man har mer fördomar om att homosexuella män är mer feminina och tjejer är inte så mycket för våld. Då kanske det blir mer psykiskt våld än fysiskt våld, om det är en sådan relation. - Ronja

Ronja, med flera, diskuterar ofta "dominans" när de jämför hetero- och homosexuella relationer. Här beskrivs samkönade relationer vara mindre våldsamma på grund av att parterna har liknande fysik och ingen är överlägsen den andre. Här skiljer däremot tjejerna och killarnas svar sig åt, då killarna till större del diskuterar ämnet utifrån kroppslig fysik och dominans. Tjejerna kontrar med att över- och underlägsenhet även kan förekomma i samkönade relationer. Nedan kontrasteras två citat i en diskussion i en intervjugrupp, det förstnämnda av en tjej och det andra av en kille, där de olika bilderna av hur våld i olika nära relationer skildras:

Stina: [...] sen att ni sa att män har mer det här att de är våldsamma, men om det är två män då kan det också förekomma.

Simon: Absolut, men om det är två män som är lika stora som [Arvid] så är det ju lite svårare för dem att vara våldsamma mot varandra. Om det är en kille som är 190 lång, jättemuskulös och sen en tjej som är 162 lång. [...] Jag tror att det kanske är lättare för heterosexuella att råka falla in i det än för homosexuella. För de båda har samma fysik.

Att tjejerna och killarnas svar till stor del skiljer sig åt i denna aspekt kan bero på att det generellt saknas förståelse för att våld kan uttryckas på fler sätt än enbart fysiskt, då killarna uttrycker resonemang kopplade till dominans i form av fysik. I tidigare forskning av McCarry (2010:18-19) har killar dessutom visat sig besitta mer konservativa åsikter

som grundar sig i stereotypa, heterosexuella relationer där män och kvinnor antar typiska könsroller. Detta skulle kunna vara fallet även i vår studie. Argumenten grundar sig således i mycket normativa antaganden vad gäller kön och styrka. Detta kan delvis förstås utifrån Connells (2005:62-63) teori och beskrivning av män och kvinnor, där män beskrivs som starka och kvinnorna som svaga och känsllosamma. Att killarna resonerar på detta vis går även att förstå utifrån Christie (2001:48) och ideala offer. När parterna beskrivs vara "likställda" i den kroppsliga aspekten uppnår således ingen av dem ideal offerstatus, eftersom ingen anses vara svagare än den andre. Därmed är det möjligt att våldet inte upplevs uppnå den allvarlighetsgrad som krävs för att offerskapet ska anses legitimt i samkönade relationer, enligt våra informanter.

Alltså jag vet en relation där tjejen är extremt kontrollerande och då är det tjejen som utför något slags psykiskt våld, men samtidigt så vet man ju inte vad killen kan ha gjort för att det ska leda till det. - Jakob

Nej, då hade jag nog sett på det annorlunda. Då hade jag mer sett att det ligger i mannens natur att vara kontrollerande. - Agnes

Återigen grundar sig både Jakob och Agnes attityder i stereotypa könsroller där kvinnan förväntas agera på ett visst sätt och mannen på ett annat. Detta kan förstås utifrån Connells teori om maskuliniteter, där olika egenskaper som att vara stark respektive svag tillskrivs manligt och kvinnligt (Connell, 2005:62-63). Utifrån citaten ovan finns en tanke som genomsyrar samtliga intervjuer om att kvinnor är på ett visst sätt och män på ett annat, vilket resulterar i att olika beteenden legitimeras. Således blir det onaturligt för kvinnor att agera våldsamt och förväntas därför ha en legitim anledning till detta, medan mäns våld anses "naturligt" redan från början. Detta även utifrån Christies (2001) definition av ideala offer som korresponderar med hur ungdomarna motsätter sig kvinnor som förövare.

5.4 Tema 4: Yttre påverkansfaktorer till attityder

Många av informanterna har en tydlig bild av var de står i frågan om partnervåld. Hur dessa åsikter har formats är däremot inte lika tydligt för de flesta. Många menar att åsikter och värderingar generellt kommer hemifrån, främst från föräldrar. Uppfattningar om hur det kan se ut i verkligheten kommer snarare från konkreta erfarenheter, bland annat i egna relationer där de förstått vad de själva önskar i en relation. En del av informanterna delar även erfarenheter om att de mött våld och destruktivt beteende från flera håll, vilket påverkat deras attityder. De flesta ser dock ovanstående aspekter som betydande och påvisar att det är en kombination som resulterar i deras uppfattningar.

Ludvig: Ja, det är också egna erfarenheter. Från min sida. Jag har också sett det och upplevt det. Så jag kan ändå se det från olika perspektiv. Stella: Lite samma för mig också. Jag har sett det från båda hållen. Både från den som blir utsatt, men också den som utsätter.

En framstående upptäckt som ovan tydliggörs av Ludvig och Stella, är att familjemedlemmar och närstående har en stor roll i formandet av attityder mot partnervåld hos ungdomarna. Detta i enlighet med Copp och kollegor, som menar att den största påverkansfaktorn för ungas attityder är deras personliga bakgrunder och familjeerfarenheter; det Copp kallar för primär socialisation (Copp et al., 2019:1358-1359). Efter informanternas inledande utsagor, framhäver många av dem att uppfattningar om hur det kan se ut i verkligheten snarare kommer från konkreta erfarenheter, från såväl de själva som för anhöriga. Detta kan åter kopplas till Copp et al. (2019), vars poäng är att attityder formas genom observationer och samtal i vardagslivet, snarare än genom undervisning. Detta är intressant i kontrast till att både vi och våra informanter anser att det behövs mer undervisning om partnervåld. Med tanke på att flera intervjupersoner starkt betonar sina egna erfarenheter som grund för sina värderingar, finns dessutom en relevant koppling till Copps tanke om att erfarenheter leder till starkare och mer konkreta åsikter och därför en viss attityd till partnervåld (ibid:1359). Eftersom dessa personer har sett våld från olika perspektiv uppvisar de förståelse för hur våld kan yttra sig, samt en tydligare bild av ohälsosamma förhållanden (ibid.). Som följd av detta nämner flera informanter att brist på erfarenheter

också kan innebära sämre förståelse och handlingsberedskap för situationer som rör partnervåld. Därmed bekräftas detta av Copp et al., eftersom den förståelse egna erfarenheter ger, inte går att uppnå utan dessa upplevelser (ibid.).

[...] Det blir nog svårare om man inte har varit med om någonting själv, att faktiskt förstå var gränsen går eller var det är dags att ta hjälp. [...] Det blir kanske svårare att inse om det bara är ett större bråk, eller är det faktiskt? Om man inte själv har någon parallell att dra blir det bara "jag har hört eller sett det här". Det är inte vad man själv har upplevt, eller konkret. Det blir så mycket svårare att definiera då. Då blir man kanske lite mer passiv [...] - Stella

Stella beskriver här att frånvaron av personliga erfarenheter gör det svårare att sätta sig in i situationer som rör våld. Det gäller både situationer som handlar om en själv och anhöriga. Det är inte orimligt att de som själva har erfarenheter av destruktiva beteenden har en tydligare bild av hur de bemöter sådana situationer. Det blir dock tydligt att information om hur partnervåld bör bemötas är särskilt svår att få tag på innan sådana situationer uppstått. Om ungdomarna hamnar i utmanande kontexter upplevs det därför som deras ansvar att lösa det i stunden, eftersom de inte har tillräckliga verktyg med sig sedan tidigare.

Digitala medier är också ett tydligt tema i ungdomarnas samtal om var deras åsikter kommer ifrån. Flera informanter intygar att det i dagens digitala klimat blivit enkelt att kontrollera en partner. Begreppet "stalking" är återkommande i samtalet, då flera appar tillåter andra att se din kartposition och när du senast var online. Eftersom möjligheterna till sådana kontrollerande beteenden finns, finns det säkert några som gör det bara för att de kan, menar en informant. Detta faktum bekräftas av såväl Överlien (2018) som Wemrell et al. (2022). Ovanstående studier uppmärksammar att den ständiga digitala närvaron skiljer ungdomarna från vuxna, vilket kräver en större förståelse för hur våldet kan yttras. Detta är något som nämns av informanterna, som menar att maktutövandet blir en form av psykiskt våld där den drabbade aldrig får vila från våldet (Överlien, 2018:76-77). Carolina Överlien talar om detta i termer av "coercive control", vars innebörd är att makt

och dominans utövas oavbrutet snarare än genom enskilda och sporadiska våldshandlingar (Överlien, 2018:78). Detta stämmer väl in på intervjupersonernas upplevelse av digitala medier som medel för ständig kontroll.

[...] det sätter en press på relationen och kan skapa konflikter som “älskar du inte mig? eller varför lägger du inte ut på mig?” och sådana saker. - Jakob

Sociala medier kan också skapa en press på att publicera sitt förhållande offentligt, samt att visa en fasad av förhållandet som felfritt. Det som speglas på sociala medier är däremot inte nödvändigtvis sanningen, utan kan lätt bli falskt. Det digitala klimatet gör således också att våldet blir lättare att dölja, när det är så lätt att spegla förhållandet som positivt och välfungerande online. Likaså kan pressen på att publicera om förhållandet bidra till svartsjuka och osäkerhet om detta inte sker, då den ena parten kan börja tveka på den andra personens kärlek. Tillgängligheten av platsinformation och så vidare kan därför orsaka svartsjukt beteende som egentligen inte finns från början. Det framkommer att den ständiga tillgången till varandras platser och sysslor lätt blir beroendeframkallande, vilket gör att det som från början var hälsosam svartsjuka riskerar att resultera i destruktivitet. Flera av ungdomarna menar därför att det hade varit lättare att hantera svartsjuka känslor om alla dessa funktioner inte fanns tillgängliga. Det stöds av Lennarz och kollegors forskning som framhäver just detta (2017:19). Därmed är det viktigt att belysa att digitala medier inte bara är en arena för att utöva makt och kontroll, utan också en plats som kan föda svartsjukt beteende.

Fortsättningsvis tar informanterna upp andra typer av medier, som filmer och böcker, som påverkansfaktorer för sina uppfattningar. Hur våld framställs i dessa källor påverkar också synen på hur de uppfattar våld generellt. En del informanter upplever att våld romantiseras i böcker och filmer genom att förminskas, alternativt framställs som normativt:

Jag tror att våld romantiseras i väldigt många böcker och filmer. Boken "Det slutar med oss" handlar ju om våld i nära relation, men det är många som inte tycker det är fel med den relationen som de har och det kan ju bidra till synen man har. - Mira

Det finns ju massa filmer, typ "Fifty Shades of Grey", där de håller på med piskor och sådant [...] även fast man kanske inte vill så tänker man kanske att eftersom det finns många filmer om det så är det vanligt. - Simon

Fortsättningsvis finns en känsla hos vissa informanter om att våld, specifikt psykiskt, kan vara accepterat att prata om på exempelvis sociala medier. Det exemplifierar eleverna med att influencers ibland uppmärksammar ämnet på sina plattformar. Däremot framkommer det att andra digitala plattformar, som pornografiska sidor, ofta bidrar till en normalisering av sexuellt våld. Under samtalet om case 2 (se appendix) lyfter en respondent att det känns som att strypsex blivit vanligt idag. Det tror hon beror på hur det framställs i exempelvis filmer, böcker och porrindustrin, vilket även Jakob berättar i citat nedan. Detta gör att ungdomar får en skev bild av vad som är normalt och inte, samtidigt som det kan bidra till att ungdomarna inte definierar exempelvis strypsex som sexuellt våld.

Man har ju sett mycket på olika podcasts och TikTok när det kommer upp klipp om det, asså olika sjuka sätt normaliseras bara för att folk konsumerar det på det viset och får en skev verklighetsuppfattning. - Jakob

Här visar Jakob förståelse för att medier och porrindustrin har en tydlig inverkan på ungdomarnas attitydbildning och normer. Här ser vi också att våldsamma preferenser kan grunda sig i toxiska framställningar online, snarare än faktiska preferenser. Normaliseringen av strypsex och annat sexuellt våld tydliggörs därför såväl av våra informanter, som den tidigare forskningen. Bland annat Copp och kollegor (2019:1379) och Wang (2016:75) lyfter nämligen att unga är mer benägna att rättfärdiga våld än vuxna, vilket delvis tydliggörs i diskussionerna om sexuellt våld. I Connells termer kan det snarare

förstås som ett uttryck för maskulinitetsnormer och maktutövande, genom porr som medel för dominans (Connell, 2005:62-63).

Jag skulle också säga att eftersom det är med sex så kanske man inte tar det på lika stort allvar. Det hade varit en annan grej ifall Sofia berättade att hon hade blivit strypt en onsdag morgon. För då känns det lite mer allvarligt, men eftersom de gör det medan de ligger, så blir det "ah men, rolig grej, det är bara att gå med på typ. - Hannah

Hannah reflekterar här över skillnaden mellan lek och våld. Hon förklarar att strypningarna blir mer accepterade om de sker under sex, då det snarare ses som en sexuell preferens. De definierar därmed handlingen som våldsam eller icke-våldsam, utifrån om den är önskvärd eller ej. Det kan liknas vid Sears och kollegors (2006:1196-1197) upptäckt om att våldsdefinitionen beror på om handlingen sker i samband med hot, fysiskt våld eller med en skämtsam ton. Dessa diskussioner antyder att gränsen mellan sexuellt våld och skämtsam lek är mycket vag.

Jag tänker att om Clara vill bli strypt så kanske det är mindre våld för att det är Sofia som stryper, om Sofia inte hade velat bli strypt och sen blir strypt ändå känns det som att det blir mycket värre. För då blir hon utsatt för våld fast hon inte vill. - Stella

Ovan talar Stella om att gränsdragningen för vad som blir våld sker i det ömsesidiga samtycket. Om samtycke finns upplevs strypningarna som legitima, men om samtycke saknas blir det genast identifierat som våld. Attityder formas således i sociala sammanhang, men dessa sammanhang genomsyras också av könsnormer. Det påverkar vilka erfarenheter som erkänns som våldsamma. Även i detta sammanhang blir Christie (2001) relevant. Relaterat till det Stella säger om distinktionen mellan våld och lek, går det dock att diskutera vad som innebär att "vilja utsättas" för våld. I Christies termer saknas flera av kriterierna för ett legitimt offer i caset om Clara och Sofia. Clara känner personen som utövar våldet, nämligen hennes flickvän. Hon har samma kroppsliga förutsättningar som sin förövare och befinner sig dessutom på en plats där hon kan klandras för sin aktivitet, eftersom de har sex (Christie, 2001:48). Här tolkar vi att hon sätts i en särskilt utsatt

position. Detta då det är svårt både att säga ifrån och att berätta om sina upplevelser för en utomstående, eftersom hon inte antar en legitim offerstatus.

5.4.1 Undertema: Information om partnervåld

Gemensamt för samtliga intervjudeltagare är att de anser att information om partnervåld är mycket bristfällig. Som ovan beskrivet, ser en del att ämnet tas upp i större utsträckning på sociala medier än i det verkliga livet. Däremot vittnar alla informanter om att information om partnervåld inte förekommer alls i undervisningen. Detta är något som även uppmärksammas i Region Skånes vårdprogram mot våld i nära relation. I uppföljningen av vårdprogrammet har fokusgrupper genomförts med personal som arbetar med unga patienter. De nämner att patienterna i majoriteten av fallen inte var medvetna om att vårdprogrammet finns (Wemrell et al., 2022:22). Att varken vårderna eller ungdomarna vet detta, när även övrig information om partnervåld bland unga brister, bidrar till ett osynliggörande. Osynliggörandet av ungas utsatthet för partnervåld kan i sin tur påverka attityder och uppfattning av våld, tänkbart i en negativ riktning.

Jag tror många behöver veta mer [alla nickar] - Stella

Jag tycker inte att det uppmärksammas, eller kan uppmärksammas för mycket. Det är värt att uppmärksamma så mycket som det går. Och att sprida informationen om vad som är våld i nära relationer, att det inte bara är fysiskt. Det är det sättet man får jobba för att få slut på våld i nära relationer. Och att det är tydligt vilken väg man kan gå om man blir utsatt och om man är den som utsätter någon annan. Att man känner att man kan få hjälp. - Ludvig

För att uppmärksamma ämnet mer i skolan föreslår flera av informanterna att elevhälsan bör ha en större roll i att informera om partnervåld, inte minst bland unga. Många visar förståelse för att det kan vara svårt att få in ämnet i ordinarie undervisning, men belyser att det är viktigt att informationen finns att tillgå från exempelvis elevhälsan. Däremot benämns sociala medier som en faktor till ökad informationsspridning om ämnet.

Men där tycker jag elevhälsan skulle kunna spela en större roll. Skolkuratorer och sådant. Att man kanske kan komma ut och föreläsa i klasserna - Ludvig.

Jag tänker att det känns nu de senare åren som att det blivit lite mer snack om det. Det har fått mer tid på nyheterna och sociala medier. Men det är klart att man fortfarande kan prata mer om det och ta upp det lite mer i skolan för det finns säkert någon elev som är utsatt. Så man hade säkert kunnat prata mer om det. - Victor

Samtliga citat ovan visar att ungdomarna i liten mån vet var de kan vända sig för hjälp, oavsett om det gäller dem själva eller en närstående. En person nämner dessutom att det behöver bli lättare att söka hjälp, samt bli tydligare vilken person/instans som är rätt att vända sig till. Detta uppmärksammar Jämställdhetsmyndigheten i sin rapport om dödligt partnervåld mot unga (Caman & Scott, 2023). Det rådande kunskapsläget inom ämnet är mycket bristande, vilket bidrar till att resurserna för att förebygga partnervåld i unga relationer inte är korrekt anpassade (ibid:10). Det begränsade uppmärksammandet av våld i ungas nära relationer kan därmed påverka hur våld uppfattas, samt ungdomars inställning till det.

Ofta om man går till någon, elevhälsa, kurator och liknande, blir det ofta att de vill prata lite, men sedan skickar de en vidare till någon annan. Såklart vill de att man ska få bättre hjälp för att de känner att de inte är tillräckliga. Men det blir också känslan "okej, men då gick jag till fel person, varför har jag ägnat min tid till det". Men varför finns de här om de inte gör någon nytta? - Stella

Ovan beskriver Stella en misstro till de stödinsatser som finns för våldsutsatta och upplever hjälpen otillräcklig. När hon förklarade att hon inte upplevt sig få den hjälp hon behövde av dessa instanser, ifrågasattes detta av en manlig informant som blev chockad av yttrandet. Här visas således två olika attityder som skiljer sig åt i gruppen. Detta kan dels bero på att informanternas erfarenheter skiljer sig, samt att de olika könen rimligtvis har olika syn på makt och normer. I Connells (2005) termer kan det förklaras av kvinnors

systematiska underordning gentemot män. Att tjejer är vana vid att särbehandlas och bli misstrodda i det patriarkala samhället, kan således förklara Stellas misstro även till institutionella instanser (2005:38-39). I sin tur upplever sällan män denna systematiska diskriminering, vilket klargör varför den manliga respondenten inte kan relatera till Stellas utsagor (ibid:36-39). Samtidigt som det är otydligt vem du bör vända dig till, upplever vissa informanter också att den hjälp som finns är otillräcklig.

Bristande information om ämnet gör att informanterna upplever att de ofta inte hör något om partnervåld förrän det är för sent - när någon redan avlidit till följd av våldet. Detta uppmärksammar de också som mycket problematiskt, då flera visar förståelse för att fysiskt våld ofta är något som sker parallellt med annat våld.

Jag tycker att man hör det mer när det har gått långt. Typ när någon, oftast en pojkvän, har mördat sin tjej. Man hör inte så mycket om det som var innan - Jakob

Jakobs citat visar att information om partnervåld är bristande, samt endast uppmärksammas när utgången är mycket allvarlig. Det förstnämnda kan förstås i ljuset av att samhället fortfarande präglas av ett patriarkat. Detta märks inte minst då majoriteten av informanterna kontinuerligt faller tillbaka till normativiteten i mäns våld, speciellt mot kvinnor. Att samhället ser ut på detta vis bidrar möjligen till att information om partnervåld begränsas till ett normativt, heterosexuellt perspektiv där andra synvinklar, som samkönat våld, döljs. Att våldet inte rapporteras förrän det gått för långt visar också på en viss samhällelig acceptans, som inte utmanas tillräckligt. Hegemoniska maskulinitetsideal tillåts därmed genomsyra attitydbildningen kring partnervåld, då mäns våld till stor del inte ifrågasätts och informationsspridningen kring partnervåld blir därmed osynliggjord (Connell, 2005:36-37).

6. Avslutande diskussion

Syftet med studien var att undersöka ungdomars attityder till partnervåld. Studien har genom fokusgruppsintervjuer tydliggjort att ungas attityder till partnervåld till stor del präglas av hur det talas om det hemma, samt hur det uppmärksammas på sociala medier. Ungdomarnas attityder präglas även av normer kopplade till kön, genus, sexualitet, svårigheter att definiera psykiskt våld och en normalisering av kontrollerande beteenden bland unga generellt. Ungdomarna utgår ofta från den rättsliga definitionen av våld. Trots att deltagarna har kunskap om våld, tenderar visst våld att normaliseras inom vissa relationstyper, särskilt bland jämnåriga. Det kan ses som ett uttryck för emotionell distans, där våld betraktas som något som sker ”andra”, inte i ens närhet. Att killar betonar fysiskt våld och biologiska skillnader tyder på att hegemonisk maskulinitet påverkar deras sätt att förstå våld. Detta bekräftar Connells teori om hur könsnormer formar synen på både förövare och offer. Vidare synliggörs Christies teori om det ideala offret i hur ungdomarna uppfattar att psykiskt och digitalt våld är svårare att förstå och erkänna. Våldsutsatta som inte visar synliga skador tycks ha svårare att bli trodda, vilket påverkar hur unga förhåller sig till olika våldsformer. Det framkommer också att ungdomarna efterfrågar samtal om relationer redan i tidig ålder. Vår slutsats utifrån uppsatsen blir därför att förslaget om att ta bort sexualundervisning i skolan bör förkastas (SOU, 2025:19).

Även om resultaten för studien inte kan generaliseras statistiskt, visar de på hur ungdomars förståelse av våld formas i en viss skolkontext. Resultaten kan därmed bidra till en kvalitativ fördjupning av kunskapen om attityder till partnervåld bland unga. Samtidigt skapade gruppdiskussionerna en trygg miljö där informanterna vågade dela personliga erfarenheter och orsaker till deras attitydbildning, till skillnad från i individuella intervju-situationer.

En viktig implikation av studien är att kunskapen om vart ungdomar kan vända sig vid våldsutsatthet är låg. Det finns därför ett behov av att både kartlägga stödfunktioner och utforma målgruppsanpassat material om sunda relationer. Framtida studier bör inkludera fler könsidentiteter och skolmiljöer, för att fånga hur attityder till våld formas i olika

kontexter. Fördjupade perspektiv på exempelvis etnicitet, sexualitet och klass är särskilt viktigt för att förstå hur kön samverkar med dessa. Slutligen föreslår vi att det bör utredas om det ska införas straffansvar för psykiskt våld, eftersom den rättsliga grunden visats vara mycket betydande för ungdomarnas attityder till partnervåld.

Referenser

Aroseus, F. (2013). *Attityder*. Lätt att lära. [Hämtad 2025-05-05]. [Attityder - Lätt att lära](#)

Barter, C. & Renold, E. (1999). The use of vignettes in qualitative research. *Social research update*, 25(9), 1-6. University of Surrey.

Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Tredje upplagan. Stockholm: Liber AB.

Caman, S. & Skott, S. (2023). *Dödligt partnervåld mot unga*. Jämställdhetsmyndigheten.

Christie, N. (2001). "Det idealiska offret". I: Åkerström, M. & Sahlin, I (red.) *Det motspänstiga offret*. Första upplagan. Lund: Studentlitteratur, ss. 46-60.

Connell, R. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.

Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept". *Gender & Society*, 19(6), 829-859.

Dahlin-Ivanoff, S. & Holmgren, K. (2017). *Fokusgrupper*. Första upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Ds 2022:18. *Straffansvar för psykiskt våld*. [Hämtad 2025-04-08]. [Straffansvar för psykiskt våld Ds 2022:18](#)

Isdal, Per. (2001). *Meningen med våld*. Stockholm: Gothia.

Jernbro, C. & Landberg, Å. (2024). *Våld i ungas nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset & Jämställdhetsmyndigheten.

Korkmaz, S. & Överlien, C. (2023). *Våld i ungas nära relationer och det ideella stödet - Möjligheter och begränsningar*. Stockholms Universitet och Jämställdhetsmyndigheten.

Lennarz, K. H., Lichtwarck-Aschoff, A., Finkenauer, C., Granic, I. (2017). Jealousy in adolescents' daily lives: How does it relate to interpersonal context and wellbeing? *Journal of Adolescence*, 54, 18-31, ScienceDirect

McCarry, M. (2010). "Becoming a 'proper man': young people's attitudes about interpersonal violence and perceptions of gender." *Gender and Education*, 22:1, 17-30. Routledge.

Messerschmidt, W. J. (2004). *Flesh & Blood. Adolescent Gender Diversity and Violence*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Messner, Michael A. (1997). *Politics of masculinities: men in movements*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

Motion 2024/25:561. *Införande av psykisk misshandel som brott*. [Hämtad 2025-04-18] <https://www.riksdagen.se/servlet/LinkServlet?docid=20240561&docid=20240561>

SAOL. (2015). *Våld*. Svenska Akademiens ordlista. [Hämtad 2025-05-02]. <https://svenska.se/tre/?sok=v%C3%A5ld&pz=1>

Sears, A. H., Byers, S. E., Whelan, J. J., Saint-Pierre, M., The Dating Violence Research Team. (2006). "If It Hurts You, Then It Is Not a Joke" Adolescents' Ideas About Girls' and Boys' Use and Experience of Abusive Behavior in Dating Relationships". *Journal of Interpersonal Violence*. Volume 21 Number 9, September 2006 1191-1207. Sage Publications.

Sellgren, Karlsson, M. & Westfelt, L. (2021). *Våld i ungas parrelationer*. Rapport 2021:15. Brå.

SFS (1962:700). *Brottsbalk*.

Sikström, S. & Dahl, M. (2023). How Bad is Bad? Perceptual Differences in the Communication of Severity in Intimate Partner Violence. *Humanit Soc Sci Commun* 10, 89 (2023). Lunds Universitet.

SOU 2025:19. *Kunskap för alla*. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2025/02/sou-202519/>

Ungarelationer. (u.å). *Vad är en schysst relation?*. [Hämtad 2025-05-12]. [Vad är en schysst relation? -ungarelationer.se](https://ungarelationer.se/vad-ar-en-schysst-relation/)

Ungdomsstyrelsen. (2013). *Unga och våld - en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter*. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Uhnöo, S. (2011). *Våldets regler: Ungdomars tal om våld och bråk*. Daidalos. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet. 2011.

Vetenskapsrådet. (2024). *God forskningssed*. Vetenskapsrådet.

Wang, L. (2016). Factors influencing attitude toward intimate partner violence. *Aggression and Violent Behavior* 29 (2016) 72-78. ScienceDirect.

Wemrell, M., Tegel, E., Ivert, A. K. (2022). *Region Skånes vårdprogram mot våld i nära relationer: en uppföljning*. Rapport 2022:1, Enheten för Socialepidemiologi, Lunds Universitet.

Överlien, C. (2018). "Våld mellan ungdomar i nära relationer: Digitala medier och utövande av kontroll", *Socialvetenskaplig tidskrift*, 25 (1), s. 67-85.

Bilagor

Bilaga A - Informationsbrev

Hej!

Vi heter Thea Bengtsson och Alva Nyrén, samt studerar vår sista termin på kriminologi-programmet vid Lunds Universitet. Vi skriver nu vår kandidatuppsats om ungas attityder till våld i partnerrelationer och är därför intresserade av att höra ditt perspektiv. Mer specifikt syftar arbetet till att utforska ungas attityder till ämnet, med bakgrund i kampanjen "Svartsjuka är inte romantiskt". Detta för att kunna utveckla forskningen kring det osynliggörande som finns av ungas upplevelser av partnervåld, då redan existerande forskning främst belyser äldre vuxnas erfarenheter av problematiken. Vi kommer inte ställa frågor angående om du själv har utsatts eller utsatt någon annan för våld. Genom att ta del av dina tankar och attityder, hjälper du oss att utveckla forskningsfältet kring våld i nära relation bland unga individer.

Studien kommer bestå av fokusgruppsintervjuer, bestående av cirka 5 personer i varje grupp, med elever från samhällsprogrammet och kommer att utföras av båda författarna i arbetet. Beräknad tidsåtgång för intervjuerna är 30 minuter - 1 timme och kommer delvis att präglas av semistrukturerade frågor och förberedda case där ni får möjligheten att diskutera er inställning och attityd till ämnet.

Vi följer alla forskningsetiska regler inom samhällsvetenskaplig forskning och deltagandet i studien är frivilligt. Vi eftersträvar konfidentialitet och kommer därför att behandla dina uppgifter med stor försiktighet. Deltagandet är helt anonymt och all data kommer att raderas när uppsatsen är godkänd. Om du vill ta del av den färdiga uppsatsen är du välkommen att skriva din mailadress i samtyckesformuläret, så återkommer vi när den är klar.

Ditt deltagande är viktigt för oss. Tack för din tid!

Alva Nyrén:

+46 XXXX

XXXX@hotmail.com

Thea Bengtsson:

+46 XXXX

XXXX@icloud.com

Handledare Linn Alenius Wallin, Doktor i Sociologi:

linn.alenius_wallin@soch.lu.se

Bilaga B – Intervjuguide

- Hur ser en hälsosam partnerrelation ut enligt er? Vad innefattar en sådan?
- Hur definierar ni våld? Finns det olika typer av våld enligt er - finns det någon typ som är värre?
- Hur definierar ni svartsjuka? Ge exempel! (Gränsen mellan kontrollerande & våld?)
- Hur tror ni att era åsikter har formats? Har vänner, familj, eller sociala medier påverkat? (Vad är era generella upplevelser av det digitala klimatet och hur det påverkar ungdomars relationer idag?)

Case 1: Lina och Adam

Lina och Adam har varit ihop i ett och ett halvt år. De är båda 19 år och studerar vidare efter gymnasiet. På ytan verkar de ha ett bra förhållande, men Lina känner sig ofta osäker och ledsen efter deras ständiga bråk. Adam kritiserar henne ofta. Han säger att hon är "värdelös" och att hon "borde vara mer som hans ex". Han kan dessutom ignorera henne i flera dagar när han är arg. När Lina försöker prata ut om sina känslor skrattar Adam åt henne och säger att hon är "för känslig". Lina älskar Adam och vill inte göra honom arg, så hon försöker hela tiden anpassa sig efter hans humör. Hon har börjat undvika att träffa sina vänner eftersom hon vet att det kan göra honom sur. När hon en gång sa att hon mådde dåligt av hur han behandlade henne, svarade han att hon "borde vara glad att någon ens står ut med henne". Lina blir märkbart upprörd av detta och börjar gråta, varpå Adam reagerar genom att ta tag i Lina och kastar ner henne på golvet.

Diskussionsfrågor:

- Är detta våld? Om ja, vilken typ av våld?
 - Är dessa våldstendenser lättare eller svårare att upptäcka jämfört med andra våldsförformer?
-

Case 2: Sofia & Clara

Sofia och Clara har varit ett par i två år. På utsidan verkar deras relation kärleksfull, men Claras beteende har förändrats. Hon kontrollerar vad Sofia gör på sociala medier, blir lätt arg och hotar om att göra slut om Sofia inte gör som Clara vill. Clara blir dessutom svart-sjuk av att Sofia har många nära tjejkompisar och anklagar henne för att ha romantiskt intresse för dem. När Clara och Sofia har sex vill Clara ofta ha strypsex, något som Sofia inte riktigt känner sig bekväm med, men eftersom Clara vill går hon oftast med på det. En gång sa Sofia att hon inte ville, men då tjtade Clara och sa att det var normalt och att Sofia var konstig om hon inte ville.

En dag berättar Sofia för en vän om Claras beteende, men vännen skrattar och säger att "nu är du känslig, det där är inte våld". Sofia känner sig osynliggjord och vet inte om det hon upplever ens räknas som våld.

Diskussionsfrågor:

- Varför tror ni att Sofias vän inte tar hennes berättelse på allvar?
 - Har ni någon gång funderat över att partnervåld även kan ske i samkönade relationer? Tror ni isåfall att det beter sig på samma sätt som i heterosexuella relationer?
 - Hur skulle ni agera om ni fick reda på att en vän till er utsätts eller har utsatts för våld i sin relation? Hade man agerat annorlunda om det hade hänt en själv tror ni?
-

- Vem är förövare och vem är offer? Ser ni olika på det om det är en kille respektive tjej som utövar våldet?
- Är det i någon situation okej att använda våld i en relation (oavsett kön)?
- Upplever ni att våld i nära relation pratas tillräckligt om eller behöver ni veta mer om ämnet? Uppmärksammas ämnet på ert program i skolan?

Bilaga C - Samtyckesblankett

LUNDS UNIVERSITET
Samhällsvetenskapliga fakulteten

Samtycke till deltagande i studien “Ungas attityder till partnervåld”

Medgivande:

Jag bekräftar härmed att jag har tagit del av skriftlig och muntlig information om studien och accepterar att delta. Jag har fått möjlighet att ställa frågor om studien.

Jag har fått information om att de uppgifter som samlas in om mig kommer att behandlas konfidentiellt, på ett sådant sätt att min identitet inte kommer att avslöjas för obehöriga.

Jag är medveten om att min medverkan är helt frivillig, samt att intervjun kommer ljudinspelas.

Ort och datum

Förnamn och efternamn

Telefonnummer

Mailadress (ej obligatoriskt)

Namnteckning

LUNDS UNIVERSITET
Sociologiska institutionen
Box 114, 221 00 LUND
www.soc.lu.se

För att brottsofferarbetet i Sverige ska kunna fortsätta ha en gynnsam utveckling är det viktigt att öka och fördjupa kunskapen inom området. För att väcka intresse för brottsofferfrågor på universitet och högskolor utlyste Rådet för Brottsofferfonden i februari 2024 den nittonde omgången av uppsatstävlingen Brottsoffer i fokus.

I denna antologi presenteras de uppsatser som tilldelats första, andra, respektive tredje pris.

Den första uppsatsen Barnfridsbrott. En analys av 4 kap. 3 § brottsbalkens konstruktion och tillämpning i relation till straffrättsligt skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående har skrivits av Angelina Lundh, Juridiska institutionen, Göteborgs universitet.

Den andra uppsatsen Våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn eller en straffri handling? En kritisk granskning av lagstiftarens och rättstillämparens gränsdragningar har skrivits av Linda Khalid, Institutionen för beteende-, social- och rättsvetenskap, Örebro universitet.

Den tredje uppsatsen "Det är mycket tydligare att titta på någon och se ett blåmärke". En fokusgruppsstudie om ungas attityder till partnervåld har skrivits av Alva Nyrén och Thea Bengtsson, Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

Brottsoffermyndigheten

Box 470, 901 09 Umeå

090-70 82 00

registrator@brottsoffermyndigheten.se

www.brottsoffermyndigheten.se

ISBN 978-91-988457-3-0